ZYGMUNT
BAUMAN

MODERNİTE, KAPİTALİZM, SOSYALİZM

Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik

SAY

Modern Düşünce

Zygmunt Bauman
Leeds Üniversitesi'nde Sosyoloji Profesörü olarak görev yapmaktadır. Bauman'ın kitapları otuzdan fazla dile çevrilmiştir ve pek çok ülkede çok satılan kitaplar arasına girmiştir.

Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm

Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik

Zygmunt Bauman

İngilizceden Çeviren:
F. Doruk Ergun

say

Say Yayınları
Modern Düşünce Dizisi - 11

Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm / Zygmunt Bauman
Özgün Adı: *Collateral Damage: Social Inequalities in a Global Age*

ISBN 978-605-02-0214-4
Sertifika No: 10962

İngilizceden Çeviren: F. Doruk Ergun
Editör: Sinan Köseoğlu

Baskı: Kurtiş Matbaası
Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 613 68 94
Matbaası Sertifika No: 12992

1. Baskı: Say Yayınları, 2013

Say Yayınları
Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com
www.facebook.com / sayyayinlari

Genel Dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
e-posta: dagitim@saykitap.com • online satış: www.saykitap.com

İÇİNDEKİLER

Giriş

Toplumsal Eşitsizliğin İkincil Hasarı

Bir elektrik devresi aşırı yüklendiğinde, ilk iflas edecek parça sigortadır. Sigorta, devrenin diğer parçalarına göre yüksek voltaja daha az dayanıklıdır (hatta devrenin en az dirençli parçasıdır) ve sisteme bilinçli olarak yerleştirilmiştir. Elektrik akımı güvenli kabul edilen gerilim sınırlarının üstüne çıktığı anda, sigorta diğer bütün parçalardan önce yanarak bütün elektrik devresini ve devreden yararlanan sistemleri kapatır ve bu sayede tesisatın kullanılamaz hale gelmesini engeller. Yani sigorta sistemdeki diğer parçaların yanmasını ve tamiri mümkün olmayan kalıcı hasarların oluşmasını engelleyen bir güvenlik aracıdır. Fakat bu durum, aynı zamanda bütün devrenin çalışabilirliği ve dayanıklılığının, yani kullanabileceği güç ve üretebileceği işin, sigortanın direncinden daha fazla olamayacağı anlamına da gelir. Sigorta yandığı an sistem de durur.

Köprüler, üstlerinden geçen yükün ağırlığı tabliyelerin dayanabileceği gücün ortalamasını aştığı zaman çökmezler; bundan çok daha önce, yük, tabliyelerden sadece bir tanesinin, *en zayıf olanın*, üstünden geçtiği anda yıkılırlar. Köprü ayaklarının "ortalama taşıma kuvveti" köprünün kullanışlılığı söz konusu olduğunda pratikte hiçbir işe yaramayan istatistiksel bir kurgudan ibarettir; tıpkı bir zincirdeki halkaların "ortalama kuvveti"nin, zincirin ne kadar gerilime dayanacağının hesaplanmasında hiçbir işe yaramayacağı gibi. Ortalamalar üzerinden hesaplamalar yapmak ve bunun işe yarayacağına inanmak, aslında hem yükü, hem de ona bağlı

zinciri kaybetmek için en garantili yöntemdir. Diğer tabliyelerin ve onları destekleyen ayakların ne kadar güçlü olduğu hiç önemli değildir, bütün köprünün kaderini belirleyen en zayıf tabliyedir.

İyi eğitimli ve deneyimli mühendisler tasarladıkları veya test ettikleri sistem her ne olursa olsun bu bariz ve basit gerçekleri göz önünde bulundururlar. Bu gerçekler aynı zamanda hâlihazırda kullanımda olan yapıların teknisyenleri tarafından da dikkate alınır. Normalde itinayla bakılan ve iyi denetlenen bir yapıda, tadilat çalışmalarının başlaması için parçalardan *tek bir tanesinin* güvenli dayanıklılık standardının altına düşmesi yeterlidir. "Normalde" dedim, çünkü maalesef bu kurala tüm yapılarda uyulmamaktadır. Söz konusu sistemler şu ya da bu nedenden dolayı bu kuralın uygulanmadığı yapılar, örneğin iyi bakılmamış barajlar, ihmal edilmiş köprüler, baştan savma tamir edilmiş uçaklar veya aceleyle ve üstünkörü denetlenmiş kamu binaları ya da konutlar olduğunda, hatalarımızı ancak felaket olduktan *sonra* anlarız; ihmalin kurbanlarını sayma veya hasarın ne denli kabarık bir faturası olacağını hesaplama zamanı gelince gerçeği görürüz. Ancak mesele yukarıda bahsedilen sağduyu ürünü ve basit gerçeklerin görmezden gelinmesi, unutulması veya bastırılması ve hatta açıkça reddedilmesi olduğunda, bir yapı diğerlerinden açık ara öndedir: Söz konusu yapı *toplumdur.*

Mesele toplumu değerlendirmek olduğunda genel (fakat hatalı) algı, bütünün niteliğinin, parçalarının ortalama niteliğiyle ölçülebileceği ve ölçülmesi gerektiği yönündedir. Buna bağlı olarak parçalardan birinin ortalamanın altına düşmesinin yalnızca o parçayı kötü yönde etkileyeceği; toplumun bütününün niteliğini, yaşama kabiliyetini ve işlevsel kapasitesini ise etkilemeyeceği varsayılır. Bir toplumun durumu incelendiğinde ve değerlendirildiğinde genellikle hesaplananlar "ortalaması alınmış" gelirler, yaşam ve sağlık standartları gibi değerlerdir. Bu değerlerin toplumun farklı kesimleri arasında gösterdiği farklılığın derecesi ile en üst ve en alt tabaka

arasındaki uçurum, toplumun değerlendirilmesinde nadiren alakalı göstergeler olarak kabul edilir. Eşitsizliğin artışı hemen hiçbir zaman ekonomik bir sorunun habercisinden öte bir durum olarak değerlendirilmez. Eşitsizliğin toplumun bütününe verebileceği zararların tartışıldığı görece nadir anlarda ise, vurgulanan çoğunlukla asayiş ve düzenin bundan ne yönde etkilenebileceğidir. Ancak bu sorunun toplumun refahı için önemi yadsınamaz unsurları, örneğin bireylerin fiziksel ve ruhsal sağlığını, günlük yaşam kalitesini, siyasal yaşama katılımın gidişatını ve toplumu birleştiren bağların gücünü ne boyutta tehdit ettiği görmezden gelinir. Hatta ve hatta toplumun refah seviyesinin, karşılaşılan engelleri aşabilmekteki dirayetinin ve bunu kollamakla mükellef yönetici kesiminin başarısının veya başarısızlığının yegâne göstergesi, sıklıkla bireylerin ortalama geliri ve varlığı olarak kabul edilir; gelir dağılımındaki eşitsizliğin boyutu hesaba katılmaz. Bu tercihten çıkarılması gereken anlam, eşitsizliğin kendi içinde ne toplum için bir tehdit, ne de toplumun bütününü etkileyen sorunların kaynaklarından birisi olarak algılanmadığıdır.

Günümüz siyasetinin doğasının büyük kısmı, siyasi sınıfın, gerçekliği bu algılayış biçimine itaat etmeye zorlama arzusuyla açıklanabilir; bu arzu, seçmenlerinin büyük bir kısmı tarafından da paylaşılır. Bu arzunun ve gerçekleşmesi için uygulanan politikaların öne çıkan belirtilerinden birisi de, toplumsal gelir ve zenginlik dağılımının en alt tabakasında olan kesimin, muhayyel "altsınıf" kategorisine hapsedilmesidir. Bu "altsınıf", nüfusun geri kalanının aksine, hiçbir sınıfa ait olmayan, dolayısıyla özünde topluma ait olmayan bireylerin oluşturduğu topluluğa denir. Bireylerin sınıf mensubiyetleri vasıtasıyla dahil olduğu bir bütünlük olması açısından, ayrıca bireylerin, sınıflarının bir bütün olarak "toplumsal düzen" için ve onun içinde uygulamakla yükümlü oldukları görevlere dâhil olmaları beklendiğinden, toplum, bir *sınıf* toplumudur. "Altsınıf" fikri, ne yapılması gereken bir işlev ("çalışan" veya "profesyonel" sınıflardaki gibi) ne de toplumsal bütün-

lükte doldurulması gereken bir yer ("düşük", "orta" ve "yüksek" gelir sınıfları örneğindeki gibi) ihtiva eder. "Altsınıf" kavramının taşıdığı tek anlam, işlev ve mevki odaklı, yani anlamlı bütün sınıflandırmaların *dışında kalmaktır.* "Altsınıf" toplumun "içinde" olabilir ama kesinlikle topluma "dahil" değildir: toplumun hayatta kalması ve refahı için duyduğu gereksinimlere hiçbir katkıda bulunmaz; hatta o olmasa toplum daha iyi durumda olur. Ona takılan lakaptan da anlaşılacağı gibi, "altsınıfın" statüsü, "iç mülteciler" veya "kaçak göçmenler", "içerideki yabancılar" gibidir: toplumun tanınan ve tanımlanan üyelerine verilen haklardan mahrum; özetle, toplumsal organizmanın "doğal" ve elzem parçalarından sayılmayan yabancı bir kısmı. Kanserli dokudan pek farkı yoktur, en makul tedavi yöntemi kesip çıkarma, ya da onun bir alt aşaması olan mecburi, teşvik edilmiş ve zoraki yatağa hapsedilme ve / veya remisyondur.

Aynı arzunun diğeriyle sıkıca iç içe geçmiş başka bir belirtisi, toplumsal eşitsizliğin en aşırı ve belalı tortusu olan yoksulluğu, bir hukuk ve asayiş sorunu olarak git gide daha göze çarpan bir şekilde yeniden tanımlama eğilimidir. Bu yeniden tanımlamadan ötürü yoksulluk, normalde suç ve suç unsuru içeren eylemlere karşı alınan tedbirlerle mücadele edilmesi gereken bir sorun haline gelir. Yoksulluk ve kronik işsizliğin, başka bir deyişle –rastgele, kısa vadeli, sorumluluk gerektirmeyen ve gelecek vaat etmeyen– "işsiz çalışmanın" ortalamanın üstünde suç oranıyla ilintili olduğu doğrudur. Örneğin yaşadığım yerden on kilometre ötedeki Bradford'da, çocukların yüzde 40'ı tek bir ferdin bile düzenli işinin olmadığı ailelerde yaşar ve her on çocuktan birinin adli sicil kaydı vardır. Fakat böyle bir istatistiksel ilişki tek başına yoksulluğun bir asayiş meselesi olarak yeniden sınıflandırılmasını meşru kılmaz. Bu, her şeyden öte, çocuk suçlarının *toplumsal* sorunlar olarak ele alınması gerektiğini gösterir: kanunla ters düşen hareketler sergileyen çocukların oranını azaltmak için meselenin köklerine inmek gerekir ve bu kökler *toplumsaldır.*

Söz konusu kökler şunların birleşiminden oluşur: tüketim üzerine kurulu ekonomi ve siyasetin baskısı altında yayılan ve zihinlere yerleştirilen tüketici hayat felsefesi; fakirlerin git gide azalan yaşam fırsatları; toplumsal olarak kabul gören ve garanti altına alınan yöntemlerle fakirlikten kurtulmak için gerçek bir şansa sahip ve git gide büyüyen bir nüfus kesiminin olmaması.

Bradford vakası ve gezegenin her yerine yayılmış bir sürü benzer vaka hakkında konuşulması gerekilen iki husus vardır. Birincisi, bunlara yerel, yakın ve doğrudan sebeplere değinerek (bunu netçe kişinin kasıtlı art niyetine bağlamak şöyle dursun) yeterli açıklamalar getirmeyi denemek, genelde boş bir çabadır. İkinci olarak yerel birimlerin, her ne kadar becerikli ve istekli olurlarsa olsunlar, bunları durdurmak ve çözmek için yapabilecekleri bir şey yoktur. Bradford vakasının bağları şehrin sınırlarının çok ötesine taşar. Bradford'daki gençlik, kâr-güdümlü, koordine olmayan ve kontrolsüz küreselleşmenin yol açtığı *ikincil kayıptır.*

"İkincil kayıp" (ya da hasar veya kurban) terimi yakın zamanda yurt dışında görev yapan silahlı kuvvetler üyelerince uydurulmuş ve onları inceleyen gazeteciler tarafından yayılmıştır. Bu terim, kasıtsız ve önceden tasarlanmamış olan –ve bazılarının yanlış olarak söyleyeceği gibi "öngörülemeyen"– zarar verici, yıkıcı ve can yakıcı etkileri belirtir. Askeri müdahalelerin bazı yıkıcı etkilerini "ikincil" olarak sınıflandırmak, bu etkilerin müdahale tasarlanırken ve birliklere saldırı emri verilirken hesaba katılmadığını; ya da bu etkilerin olabileceğinin farkına varıldığını ve zihinde tartıldığını, ancak askeri amacın önemi göze alındığında yine de alınmaya değer riskler olarak görüldüklerini gösterir. Riskin alınmasına değip değmeyeceğine karar verenlerin, bu riski almanın sonuçlarıyla yüzleşeceklerle aynı kişiler olmaması halinde, bu riskin alınması çok daha kolay (ve dolayısıyla çok daha muhtemel) olacaktır. Komuta edenlerin çoğu, geçmişte başka insanların hayatlarını ve yaşantılarını tehlikeye atmaktaki isteklilikle-

rini, yumurta kırmadan omlet yapılamayacağını söyleyerek aklamaya çalışırlar. Tabii böyle bir durumda gözden kaçırılan şey, bir kişinin, hangi omletin pişirilip yenileceği ve hangi yumurtaların kırılacağı kararını verme (ve dolayısıyla, omletin tadını çıkaracakların kırılmış yumurtalar olamayacağı gerçeğini de hesaba katma) gücüne meşru biçimde ya da gasp yoluyla erişmiş olmasıdır. İkincil kayıp terimini kullanarak düşünen biri, açıkça söylemeden, haklar ve fırsatlar arasında *zaten bir eşitsizlik mevcut olduğunu* varsayar; aynı zamanda, eyleme geçmenin (ya da bundan vazgeçmenin) bedelini, eyleme geçenlerin hepsinin eşitsiz şekilde ödeyeceğini kabul eder.

Dışarıdan bakıldığında, risk herkes için eşitmiş, etkileri de rastgeleymiş gibi görünür; fakat risk oyunundaki zarlar hilelidir; kaç kaç geleceği daha zarlar atılmadan bellidir. Toplumsal eşitsizlik ile felaketlerde zayi olmak arasında selektif bir ilişki vardır; bu felaketler "doğal" ya da insan eliyle yapılmış olsa da olmasa da durum aynıdır, gerçi iki halde de zararın önceden tasarlanmamış ve kasıtsız olduğu iddia edilir. Eşitsizlik merdiveninin en alt katında ikamet etmek ve insan eylemlerinin ya da doğal bir afetin "ikincil kurbanı" olmak arasındaki etkileşim, mıknatısların zıt kutuplarınınki gibidir: birbirlerini çekerler.

2005 senesinde Katrina kasırgası Louisiana kıyılarını vurdu. New Orleans ve çevresindeki herkes Katrina'nın gelmekte olduğunu biliyordu ve sığınaklara kaçmak için yeterince vakitleri vardı. Fakat hepsi bu bilgiler üzerine harekete geçip, kaçmak için kullanabilecekleri zamanlarını iyi değerlendiremediler. Bazıları (hatırı sayılır bir kısmı) uçak bileti almak için yeterli parayı denkleştiremedi. Ailelerini kamyonetlerine doldurabilirlerdi ancak nereye gideceklerdi? Moteller de ücretli, üstelik onların kesinlikle ödeyemeyecekleri kadar pahalıydı. Ve paradoksal olarak, hali vakti yerinde komşularının evlerini terk etme çağrılarına uymaları, hayatlarını kurtarmak için mal ve mülklerini geride bırakmaları daha kolaydı; hali

vakti yerinde olanların malları sigortalıydı, dolayısıyla Katrina canlarına karşı ölümcül bir tehdit unsuru olsa da, zenginliklerine karşı değildi. Dahası, uçak bileti alacak ve motelde konaklayacak parası olmayan fakirlerin malları, zenginlerin servetleriyle kıyaslandığında çok cüzi olduğundan kaybedildiklerine hayıflanmaya daha az değer gibi gözükseler de, bu mallar onların yegâne servetleriydi; kayıplarını kimse karşılamayacaktı, dolayısıyla bir kere kaybedildiklerinde bir daha asla geri gelmeyecekler ve insanların tüm birikimlerini de beraberlerinde götüreceklerdi.

Katrina seçici olmayabilir ve sınıf ayrımı yapmayabilir, zenginleri de fakirlerle aynı sakin ve sıkıcı ağırbaşlılıkla vurabilirdi; fakat kabul etmek gerekir ki o doğal afet bütün kurbanlarını "doğal" şekilde etkilemedi. Kasırganın kendisi insan ürünü olmasa da, *insanlar için doğurduğu sonuçlar* kesinlikle öyleydi. Harlem'deki Habeş Baptist Kilisesi'nin papazı, Rahip Calvin O. Butts III'ün özetlediği gibi (tabii bunu söyleyen yalnızca o değildi), "Etkilenen insanlar çoğunlukla fakir insanlardı. Fakir, siyah insanlar."[1] Aynı zamanda *New York Times* özel muhabiri David Gonzalez de şunu yazmıştır:

> Körfez Kıyısı boyunca uzanan semtler ve kasabalar su ve rüzgâr tarafından silinip süpürüldüğünden beri, ırk ve sınıfın, kimin vurulduğu ve kimin kurtulduğu konusundaki zımni belirteçler olduğuna dair bir izlenim git gide kuvvetleniyor. Tıpkı gelişen ülkelerde taşrayı kalkındırma politikalarının hatalarının kuraklık ve sel gibi doğal afetlerde göze sokulurcasına belirgin hale gelmesi gibi, bir sürü ulusal lider, Amerika'nın en fakir kentlerinden bazılarının federal politikalarla savunmasız bırakıldığını söylediler.
>
> "Güneş parlarken kimse bu mahallelerde yaşayan çoğu siyah insanın ne durumda olduğuna bakmazdı," diyordu Mississippi eyaleti Winstonville kenti Belediye Başkanı Milton D.

Tutwiler, "dolayısıyla şu anda bize kimsenin yardım etmeye gelmediğine şaşırdım mı? Hayır."

Massachusetts Üniversitesi'nde İngilizce profesörü olan Martin Espada şu gözlemi yapmıştır: "Doğal afetlerin bir şekilde tarafsız, bir şekilde rastgele olduğunu düşünmeye meyilliyizdir. Fakat her zaman şu şekilde olmuştur: fakir insanlar tehlike altındadırlar. Fakir olmanın anlamı budur. Fakir olmak tehlikelidir. Siyah olmak tehlikelidir. Latin Amerika kökenli olmak tehlikelidir." Yukarıda tehlikelere karşı özellikle savunmasız olarak listelenen kesimler, büyük oranda örtüşürler. Siyahlar ve Latin Amerika göçmenleri arasında bir sürü fakir vardır. New Orleans sakinlerinin üçte ikisi siyahtı ve çeyreğinden çoğu fakirdi, sel suları tarafından haritadan silinen kentteki Aşağı Dokuzuncu Bölge'de ise, sakinlerin yüzde 98'i siyahtı ve üçte birinden fazlası yoksuldu.

O doğal felaketin kurbanları arasında en çok hasar görenler zaten kasırga vurmadan çok daha önce düzen ve modernleşme tarafından reddedilen ve dışlananlardı; insana özgü ve doğadışı olduğu çok açık iki girişimin, düzenin ve iktisadi ilerlemenin kurbanlarıydılar.[2] Kendilerini, vatandaşların güvenliğinden sorumlu yetkililerin öncelikler listesinin en dibinde bulmadan çok önce, mutluluk arayışının evrensel bir hak olduğunu ve bunu yakalamanın temel yolunun en güçlünün ayakta kalması felsefesi olduğunu ilan eden yetkililerin ilgili alanının (ve siyasi gündeminin) en ücra köşesine sürülmüşlerdi.

Kan dondurucu bir düşünce: Katrina, istemeden de olsa, harcanmış insanlardan kurtulma endüstrisinin rahatsız edici ve umutsuz çabasına, kalabalık (hatta atıkların yok edilmesi endüstrisinin bakış açısından, *aşırı* kalabalık) bir gezegende, küresel olarak "ihtiyaç fazlası nüfus" üretilmesinin toplumsal sonuçlarıyla mücadele etmekle boğuşmasına yardım etmedi mi? Bu yardım, etkilenmiş bölgeye birliklerin gönderilmesi

ihtiyacının, *toplumsal* düzen bozuluncaya ve *toplumsal* çalkantının yaklaştığı öngörülünceye kadar çok cılız hissedilmesinin nedenlerinden biri değil miydi? Hangi "erken uyarı sistemi" Ulusal Muhafızların bölgeye sevk edilmesi gerektiğini işaret etti? Gerçekten alçaltıcı, kan dondurucu bir düşünce... Keşke olayların akışı bunu olduğundan daha az inanılır kılsaydı da bu düşünceyi yersiz ve düpedüz gerçeklerden uzak diyerek aklımızdan kovabilseydik...

Belirtilen niyeti ne kadar asil olursa olsun, herhangi bir insan girişiminin; ve ne kadar sınıf farkı gözetmez olursa olsun, herhangi bir "doğal" afetin "ikincil kurbanı" olma olasılığı, toplumsal eşitsizliğin en çarpıcı ve dikkat çekici boyutlarından birisidir. Ve bu olgu, toplumsal eşitsizliğin siyasi gündemin zaten alt sıralarında olan ve daha da alt sıralara inmeye devam eden konumu hakkında çok şey söylüyor. Bu olgu, dayanıklılığı ayaklarının ortalama dayanıklılığıyla ölçülen köprülerin kaderini hatırlayanlar için, toplumlar içi ve arasında artan eşitsizliğin ortak geleceğimiz için ne gibi belalar barındırdığı hakkında çok şey söylüyor.

"İkincil kayıp" olma olasılığının artması ile eşitsizlik merdiveninin alt basamaklarında bulunmak arasındaki ilişki, ikincil zayiatın "görünmez" hale gelmesi ya da kasten getirilmesi ile "içimizdeki yabancıların" –yoksullar ve sefillerin– "görünmez" hale getirilmesinin bir noktada birbirlerine kavuşmasından kaynaklanır. Her iki kategori de, farklı nedenlerden dolayı olsa da, tasarlanan bir eylemde ve eylemin yapılmasının risklerinin hesaplanıp tartılması esnasında denklemden çıkartılırlar. Kayıplar "ikincil" olarak adlandırılırlar, çünkü zayi olmalarını engellemek için alınabilecek bedelleri almayı haklı kılacak kadar önemli olmadıkları, ya da daha basit bir şekilde, planı yapan kesim, hazırlık araştırmaları aşamasında onları denkleme katmaya değer bulmamış olduğundan, sadece "beklenmedik" oldukları söylenir. Dolayısıyla ikincil hasara maruz kalmaya aday olanlar arasında, gitgide suça itilen

ya da suçlu muamelesi yapılan yoksullar, kayıp olmaları "doğal" karşılanacak olan kişilerdir: daima, önemsiz ve değersiz damgası yerler ve bu damgadan hiçbir zaman kurtulamazlar. Bu kural uyuşturucu satıcılarına ve insan kaçakçılarına yapılan polis operasyonlarında da, teröristlere karşı yapılan askeri harekâtlarda da uygulanır. Fakat aynı zamanda gelirini artırmak isteyen hükümetlerin, zenginlerin vergilerini artırmak yerine katma değer vergisine zam yapmayı ya da çocuk oyun alanlarının genişletilmesini kesmeyi tercih etmesinde de görülür. Tüm bu vakalarda ve gittikçe artan diğerlerinde, "ikincil hasarlara" şehrin kötü mahalleleri ve yoksul sokaklarında yol açmak, yüksekte ve kuvvetli olanların etrafı duvarlarla çevrili muhitlerinde yol açmaktan daha kolaydır. Böyle bir risk dağılımı yapılırsa, ikincil kurbanlar yaratma riski yeri geldiğinde (bazı çıkarlar ve niyetlerden ötürü) bir yükümlülükten servete dönüşebilir...

Günümüzde hacim ve önem bakımından olduğu kadar, taşıdıkları tehlikelerin yakıcılığı açısından da tırmanmakta olan iki fenomen, eşitsizlik ve ikincil kayıplar arasındaki bu yakın ilgi ve etkileşim, çoğunlukla 2010-11 arasında hazırlanan ve verilen derslere dayanan bu kitabın bölümlerinde farklı bakış açılarıyla incelenecek. Bazı bölümlerde bu iki mesele vitrinde, diğerlerinde de arka planda kalıyorlar. Birbirine bağlı mekanizmalarını açıklayan bir genel teori hâlâ yazılmadı; bu cilt en iyi ihtimalle taranmamış ve haritası çıkartılmamış bir nehir yatağına varmayı hedefleyen ırmak kolları kümesi olarak görülebilir. Sentez işinin hâlâ ötemizde olduğunun farkındayım.

Fakat şundan eminim: artmakta olan toplumsal eşitsizlik ve "ikincillik" (marjinallik, dışsallık, harcanabilirlik, siyasi gündemin meşru bir parçası olmama) noktasına indirgenen insan çilesinin oluşturduğu patlayıcı bileşim, insanlığın bu yüzyılda yüzleşmek, mücadele etmek ve çözmek zorunda kaldığı sorunlar yığını arasında en tehlikelisi olmanın tüm işaretlerini taşıyor.

1

Agora'dan Pazar Meydanına

Demokrasi, şehir devletini oluşturan iki önemli kesimin, *ecclesia* ve *oikos*'un, hem aralarındaki sınırı çizen, hem de birleşme noktalarını temsil eden *agora*'nın yaşam biçimidir.

Aristoteles'in terminolojisinde *oikos* toplumun en temel ünitesi olan aileyi ve haneyi temsil eder, yani kişilerin şahsi çıkarlarının doğduğu ve bu çikarların peşinden gidildiği alanı. *Ecclesia* ise toplumu ifade eder, yani seçimle, atamayla veya kurayla göreve gelen yöneticilerden oluşan halk konseyini. Bu konseyin görevi, örneğin savaş ve barış, memleketin savunulması ve vatandaşların yaşantılarını bir arada sürdürebilmeleri gibi, şehir devletinin vatandaşlarının tümünü etkileyecek kararları almaktı. *Ecclesia,* çağırmak, toplamak ve davet etmek gibi anlamlarda kullanılan *kalein* fiilinden türemiştir ve agoranın başlangıcından beri onun bir unsurudur; insanların buluşup konuştuğu, konsey ile halkın karşılaştığı mekân, yani demokrasinin mekânıdır.

Şehir devletlerinde *boule,* yani konsey, ayda bir veya birkaç kere bütün vatandaşları (her hanenin reisini), toplumun ortak çıkarlarına dair hususları tartışmak ve yeni konsey üyelerini belirlemek üzere çağırırdı; bu buluşmalar için kullanılan mekân, agoraydı. Anlaşılabilir nedenlerden dolayı bu yönteme şehrin veya siyasi topluluğun etki alanı şehrin boyutunu aştıktan sonra devam edilemedi. Bu noktadan sonra agora, kelimenin tam anlamıyla bütün vatandaşların, idari kararların alınması sürecine dâhil olmak adına toplanmala-

rının beklendiği meydan olamazdı. Ancak bu, agoranın kuruluşundaki amacın, ya da agoranın bu amacı sağlamaktaki araç olarak işlevinin önemini yitirdiği ve sonsuza kadar terk edilmesi gerektiği anlamına gelmiyor. Aslında demokrasinin tarihi, bu temel aracın kaybolmasından sonra, hem aracı, hem de amacı hayatta tutmak için art arda yapılan çabalar bütününün hikâyesi olarak okunabilir.

Başka bir bakış açışıyla, demokrasi tarihini başlatanın, bu tarihin seyrine rehberlik edenin ve onun rotadan şaşmamasını sağlayanın *agoranın hatırası* olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra şu eklenebilir ve eklenmelidir de: agoranın hatırasının korunmasının ve tekrar yaşama döndürülmesinin farklı yöntemlerle gerçekleştirilmesi ve değişik biçimler alması kaçınılmazdı. *Oikos* ve *ecclesia* arasında uzlaşma sağlamanın tek bir yöntemi yoktur ve hatta bu yöntemlerden hiçbiri kusurlardan yoksun değildir. Şimdi, bu olayların üzerinden iki binyılı aşkın bir süre geçtikten sonra, bizim *birden çok demokrasi* üzerinden düşünmemiz gerekiyor.

Agoranın bazen aleni, bazen de daha üstü kapalı *amacı*, "özel" (*oikos* temelli) ve "kamusal" (*ecclesia* tarafından idare edilen) çıkarların daimi eşgüdümünü sağlamaktı ve hâlâ da öyledir. Agoranın işlevi de, hem geçmişte, hem de günümüzde, bu eşgüdümü mümkün kılmak için gerekli temel şartı sağlamaktı. Bu şart *bireysel/ailevi çıkarların lisanıyla, kamu çıkarlarının lisanı* arasındaki *karşılıklı tercümenin* sağlanmasıydı. Başlangıçta agoradan beklenen, başka bir deyişle agora vasıtasıyla başarılması umulan durum, şahsi endişelerin ve arzuların kamu sorunlarına dönüştürülmesi ve benzer şekilde, kamu sorunlarının da bireysel haklar ve ödevlere dönüştürülmesini sağlamasıydı. Dolayısıyla politik bir rejimin demokratiklik seviyesini bu *tercüme*nin başarısı ve başarısızlığı, *pürüzsüzlüğü* ve *pürüzlülüğüyle* ölçmek mümkündür. Başka bir deyişle, sıklıkla yapılan, şu ya da bu *yönteme* katı bağlılığı, bir kavram olarak demokrasinin ve tüm demokrasi-

lerin olmazsa olmaz ve olması yeterli koşulu sayma hatasının aksine; demokrasinin temel hedefine ne derece erişildiğine bakılmalıdır.

Şehir devleti modelindeki "doğrudan demokrasi"lerde tercümenin başarısı ve pürüzsüzlüğü, karar verme mekanizmasına bizzat orada bulunarak ve fikirleriyle katılan vatandaşların sayısının yerinde ölçülmesiyle değerlendirilebilir. Ancak açıkça görüleceği üzere bu ölçüm, modern, "yeniden diriltilmiş" demokrasi kavramına (özellikle vatandaşların kişisel deneyimlerinin ve etkilerinin erişemediği "büyük toplum" kavramına, o açıkça *muhayyel*, soyut kavrama) uygulanamaz. Modern politik teori politik rejimlerin demokratiklik seviyesini ölçmek için kıstaslar bulmak ya da icat etmek için ter döktü; üzerinde tartışılabilecek ve agoranın amacına yeterli ölçüde uyulduğunu ve işlevini düzgünce gördüğünü belirtecek kıstaslar. Bu kıstas seçenekleri arasından belki de en popülerleri niceliksel olanlar olmuştur: mesela seçimlere katılan vatandaşların yüzdesi; bu, "temsili" demokrasilerde vatandaşların kanun yapımı sürecine bizzat ve sözlü olarak katılmalarının yerini almıştır. Fakat bu şekilde dolaylı katılımın etkisi ihtilaflı olmaya meyilli bir konuydu; özellikle halk oylamaları yöneticilerin yegâne kabul gören meşruluk kaynağı olmaya başladığı noktada, muhalefete ve diyaloğa hiç müsamaha göstermeyen, bariz bir şekilde totaliter, otoriter, diktatörlük ve tiranlık rejimlerin liderleri demokrasilerdeki idareciler rüyalarında bile göremeyeceği kadar yüksek oylar "almaya" başladıktan sonra. Her ne kadar bu oy oranları "uydurma" olsa da, kâğıt üzerinde bu rejimlerdeki liderlerin politikalarına daha büyük bir halk desteği varmış gibi gözüküyordu. Bu yüzden şimdilerde ne zaman demokrasinin özelliklerinden bahsedilse, vurgulanan seçime katılma ve oy kullanmama istatistikleri yerine, düşünce ve ifade özgürlüğü ölçütleri oluyor. Albert O. Hirschman'ın "terk etme" ve "sesini yükseltme" olarak adlandırdığı, tüketicilerin pazarlama

politikaları üzerinde hakiki bir etki kazanmak adına uygulayabilecekleri (ve genelde uygulamaya meyilli oldukları) iki ana stratejinin,[1] söz konusu demokratik haklar olduğunda da geçerli olabileceği düşünülmüştür. Vatandaşların muhalefetlerini açıkça gösterebilme hakkı, bunu yapmalarını sağlayacak araçların ve hedefledikleri kitleye erişebilmelerinin sağlanması ve hoşlanılmayan ya da tasvip edilmeyen rejimin egemenliğinden çıkma hakkı, politik düzenlerin demokratik karakterlerinin tanınması açısından *olmazsa olmaz* koşullardır.

Oldukça hatırı sayılır çalışmasının alt başlığında, Hirshman, alıcı-satıcı ve vatandaş-devlet ilişkisini aynı kategoriye koyar ve onların performansını ölçmek adına aynı ölçütleri kullanır. Bu yaklaşım, siyasi ve ticari özgürlüklerin birbirleriyle yakından alakalı olduğu varsayımıyla meşrulaştırılmıştır. İkisi de diğerine ihtiyaç duyar, onu türetir ve canlandırır. Aynı şekilde ekonomik büyümenin temelinde yatan ve onu mümkün kılan ticari özgürlükler, son kertede demokrasilerin gerekli koşulları ve hatta kaynaklarıdır; demokratik siyaset de ekonomik başarının etkin bir şekilde sağlanabildiği tek yönetim sistemidir. Yalnız bu varsayım da, en hafif deyişle, ihtilaflıdır. Şili'de Pinochet, Güney Kore'de Syngman Rhee, Singapur'da Lee Kuan Yew, Tayvan'da Chiang Kai-shek ve Çin'in hâlihazırdaki yöneticileri, hepsi kendilerine nasıl hitap ederlerse etsinler, diktatördürler (hatta Aristoteles onlara "tiranlar" derdi); fakat buna rağmen kendi zamanlarındaki diğer devletlere nazaran, hayranlık verici bir ekonomik büyüme ve gelişme oranı yakalamışlardır. Yukarıda adı geçen ülkelerin hiçbirisi uzun süreye yayılmış "devlet diktatörlüğü" ile yönetilmeselerdi "iktisadi mucize" emsalleri olamazlardı. Hatta şunu da eklemek gerekir ki, bu devletlerin "iktisadi mucize" emsalleri haline gelmeleri tesadüf değildir.

Bu noktada bir hatırlatma yapmanın yeridir; bir kapitalist rejimin doğuşunda "ilkel sermaye birikimi" olarak adlandırılan ilk aşama, istisnasız, toplumun geçmişinde emsali olmayan

büyük toplumsal çalkantılara, insanların geçim kaynaklarına el konmasına ve yaşam koşullarının kutuplaşmasına sahne olur. Bu durumlar kurbanlarında, yani halkta, derin yaralar açar ve patlamaya meyilli toplumsal gerilimler oluşturur; bu gerilimleri de yükselen işadamları ve tüccarların baskıcı devlet diktatörlüğü aracılığıyla sindirmesi gerekir. Şunu da eklemem gerekir ki, savaş sonrası Japonya ve Almanya'daki "iktisadi mucizeler" ciddi oranda, yabancı işgal kuvvetlerinin işgal altındaki devletin baskıcı/sindirici işlevlerini yerli siyasal kurumların elinden alıp kendi bünyesinde toplaması, aynı zamanda bu devletlerin demokratik kurumlarının kontrolünden başarıyla kaçabilmelerine atfedilebilir.

***

Demokratik rejimlerin bam tellerinden birisi şu çelişkidir: demokratik haklar resmi olarak evrensel kabul edilir, ama bu hakları kullanacak kesimlerin haklarını etkin bir biçimde kullanabilme fırsatları evrensel değildir. Başka bir deyişle, bu bam teli, *"meşru* vatandaş"ın hukuksal durumu ile *"fiili* vatandaş"ın pratikteki kabiliyeti arasındaki gediktir. Bu gediği bireylerin kişisel kaynakları ve becerileriyle kapamaları beklenir, lakin vakaların çoğunda bunlar noksandır.

Daha sonra hatırı sayılır miktarda Avrupa devleti tarafından denenecek olan, savaş sonrası İngiliz "refah devleti"nin yol haritasını çizen Lord Beveridge, bir sosyalist değil *Liberal* idi. Tahayyül ettiği kapsamlı, topluca benimsenecek ve *herkesi* kapsayan sigorta fikrinin, liberalizmde yer alan bireysel özgürlüklerin kaçınılmaz bir sonucu ve yeri doldurulamaz bir tamamlayıcısı olduğuna ve liberal demokrasinin var olması için gerekli bir koşul olduğuna inanıyordu. Franklin Delano Roosevelt'in korkuya açtığı "savaş", aynı varsayım üzerine kuruluydu; Seebohm Rowntree'nin fakirliğin ve insanların içinde bulunduğu kötü koşulların nedenleri ve boyutu üzerine yaptığı çığır açıcı araştırması da bunu gösteriyordu. So-

nuçta seçim özgürlüğü beraberinde sayılamayacak kadar çok başarısız olma riski getirir, dolayısıyla çoğu insan bu risklerin kendi dirayetlerini aşabileceğinden korkarak bu riskleri katlanılmaz bulabilir. Çoğu insan için, başarısız olma korkusu, toplum adına sağlanan bir sigorta, mağlup olduklarında veya makûs talihlerine rağmen sığınabilecekleri bir güvence tarafından giderilmediği sürece, liberal seçme özgürlüğü ülküsü boş bir hayalden öteye gidemeyecektir.

Eğer demokratik haklar ve onlara eşlik eden özgürlükler, teoride mevcut ancak pratikte sağlanamıyorlarsa, çaresizliğin acısının üstüne bir de bahtsızlığın utancı eklenecektir; çünkü sonuçta hayatın her gün sunduğu zorluklarla mücadele edebilme yetisi, ya bireylerin özgüvenlerinin ve haysiyetlerinin beslenmesini sağlar, ya da onları yerle bir eder. *Sosyal* devlet olmayan ve olmayı reddeden politik bir devlet, asla bireysel tembellik ve acizlikten kurtuluşu vaat edemez. Toplumun *tümü* için toplumsal haklar olmadığı sürece, büyük olasılıkla sayısı gittikçe artacak bir kesim, politik haklarının da pek bir anlam ve önem ifade etmediğini anlayacaklardır. *Eğer siyasal haklar toplumsal hakları yerlerine oturtmak için gerekliyse, toplumsal haklar da siyasal hakları "gerçek" kılmak ve onların yürürlükte kalmasını sağlamak için elzemdirler.* İki hak grubu da hayatta kalmak için diğerine ihtiyaç duyar; hayatta kalmak sadece *birliktelikleriyle* elde edilebilecek bir başarıdır.

Sosyal devlet *topluluk* fikrinin en modern cisimleşmesi oldu. Yani karşılıklı bağlılık, sadakat, bütünlük ve güvenle var olan *"muhayyel* bütün" kavramının kurumsal anlamda *modern* reenkarnasyonu sosyal devlet oldu. Tabiri caizse, toplumsal haklar o muhayyel topluluğun (yani *ecclesia*'nın çağdaş türü, demokratik kurumların üzerine işlendiği çerçevenin), elle tutulur, tecrübeye dayalı yansımalarıdır. Toplumsal haklar bu soyut kavramı günlük gerçekliklerle birleştirir; hayal gücünün, bakir bir toprak olan günlük yaşam deneyiminde kök salmasını sağlar. Bu haklar karşılıklı güvenin dürüst

ve gerçekçi olmasını mümkün kılar. Bunun yanı sıra toplu dayanışmayı destekleyen ve mümkün kılan ortak kurumsal ağa olan güveni yaratır.

Altmış yıl kadar önce T. H. Marshall zamanın genel ruh halini, insan gelişiminin evrensel kanunu olduğuna ve olacağına inandığı, *mülkiyet* haklarından *siyasi* haklara, *siyasi* haklardan da *toplumsal* haklara giden bir sürece dönüştürdü.[2] Onun görüşüne göre siyasi özgürlükler, her ne kadar gecikmeye uğrayabilecek olsalar bile, iktisadi özgürlüklerin kaçınılmaz sonuçlarıydı ve aynı zamanda toplumsal özgürlükleri doğururlardı; dolayısıyla iki özgürlüğün de herkesçe uygulanabilmesini olası ve yapılabilir kılarlardı. Marshall siyasi hakların adım adım artırılmasıyla agoranın daha kapsayıcı olacağına, söz hakkının o zamana dek seslerine kulak verilmemiş, gittikçe daha fazla kesime verileceğine, eşitsizliklerin birbiri ardına üstesinden gelineceğine ve ayrımcılıkların git gide daha büyük bir hızla yok edileceğine inanırdı. Yaklaşık çeyrek yüzyıl sonra John Kenneth Galbraith başka bir intizam fark etti, ancak bu Marshall'ın çıkarımını yıkmasa bile, onunla büyük oranda çelişiyordu. Galbraith'e göre *toplumsal* hakların evrenselleşmesi süreci ürün verdikçe, sonuçta gelir ve yaşam kalitesindeki eşitsizlikler artacak olsa bile, gittikçe daha fazla sayıda siyasi hak sahibi oy haklarını bireylerin inisiyatiflerini desteklemek için kullanır. Galbraith'in bu durumu ithaf ettiği kesim, yeni meydana çıkmaya başlamış ve çok daha farklı bir ruh hali ve yaşam felsefesi olan "tatmin olmuş çoğunluk" idi.[3] Mevcut koşullarında kendilerini rahat ve güvende hisseden bu yeni doğan çoğunluk, büyük riskler içermesine rağmen büyük fırsatlara da ev sahipliği yapan dünyalarında, "refah devleti"ne gittikçe daha az ihtiyaç duyuyorlardı. Hatta bu düzeni bir emniyet kemerindense gittikçe daha çok bir kafes gibi algılıyor, kendi kaynaklarına dayanabileceklerine ve dünyanın herhangi bir yerine gidebileceklerine inandıklarından, bu sistemi büyük ihtimalle asla kullanmayacakları

ve işlerine yaramayacak savurganca bir bağış olarak görüyorlardı. Onlar için belli bir toprağa bağlı yerel fakirler artık "rezerv emek ordusu" değillerdi ve onları iyi koşullarda tutmak için harcanan para, çöpe atılan paraydı. T. H. Marshall'ın "insan haklarının tarihsel mantığının" nihai durağı olduğunu düşündüğü, "sol ve sağın ötesinde" yaygınlıkla desteklenen sosyal devlet kavramı, gittikçe artan ivmeyle küçülmeye, parçalanmaya ve yok olmaya başlamıştı.

Doğrusu, eğer fabrikatörler bir zamanlar "rezerv emek ordusu"nu gözetmek fikrinin (tekrar çalışmaya çağırılabilecekleri gerekçesiyle rezervlerin iyi durumda olmasını sağlamak) kârlı bir yatırım olacağı düşüncesini benimsemeselerdi, refah devleti (sosyal devlet) büyük olasılıkla var olmazdı. Sosyal devletin doğuşu gerçekten "solun ve sağın ötesinde" bir olgu olmuştu; fakat şimdi sıra refah devletinin hükümlerinin kısıtlanması ve kademe kademe kaldırılmasının "solun ve sağın ötesinde" bir mesele yapılmasına geldi. Eğer refah devleti şu anda yeterince kaynak bulamıyorsa, çöküyor ve hatta bilinçli olarak parçalanıyorsa, bu kapitalistlerin kârlarının fabrika *emeğinin* sömürüsünden, *tüketicilerin* sömürüsüne kayması yüzündendir. Aynı şekilde tüketici pazarının tahriklerine boyun eğecek kaynaklara sahip olmayan fakir insanlar, tüketici kapitalinin "işe yarar" olarak gördüğü şekilde "işe yaramak" için nakde ve kredi hesaplarına ihtiyaç duyar (refah devletinin sağladığı türden hizmetlere değil).

Her şeyden öte, refah devleti (tekrar ediyorum, bence "sosyal devlet" daha iyi bir adlandırma, çünkü vurguyu maddi menfaatlerin dağıtılmasından, onların sağlanmasındaki topluluk-yapıcı niyete kaydırıyor) adeta tam da günümüzdeki "özelleştirme" dürtüsünü engellemek için icat edilmiş ve desteklenmiş bir düzenlemeydi. Özelleştirme temelde tüketici piyasasının, topluluk karşıtı, bireyleştirme ve egoistleşmeyi sağlayan şablonunun kısa adıdır; öyle şablonlar ki bireyleri birbirleriyle rekabete sürüklerler. Bu dürtüdür ki insanlar

arasındaki bağlar örgüsünün zayıflamasını ve parçalanmasını sağlar, dolayısıyla insanlar arası dayanışmanın toplumsal temellerini sarsar. "Özelleştirme", *toplumsal* olarak üretilen sorunlarla mücadele etmek ve (umarız ki) çözmek gibi göz korkutucu bir görevi bireylerin üstüne yıkar ki çoğu durumda bireyler bunu başaracak kadar maharetli değillerdir. Hâlbuki sosyal devlet bütün ve her bir mensubunu, acımasız ve ahlaki olarak harap edici "herkesin herkese karşı savaşı"ndan korumak adına, bir araya getirmeye meyillidir.

Bir devlet bireysel talihsizliklere ve bunların sonuçlarına karşı topluluk tarafından benimsenmiş, müşterek sigortayı savunuyorsa, "sosyal"dir. "Muhayyel toplum"u "özgün bir bütünlük" (elle tutulan, hissedilen ve yaşanan topluluk) seviyesine yücelten (ilan edilmiş, uygulamaya konulmuş ve çalıştığına inanılan) bu prensiptir. Dolayısıyla, John Dunn'ın deyişini kullanmak gerekirse, güvensizlik ve şüphe üreten "egoizm düzeni"ni, güven ve dayanışmayı doğuran "eşitlik düzeni" ile değiştirir bu prensip. Bir siyasi oluşumu demokratik yapan da aynı prensiptir; toplumun üyelerini vatandaş seviyesine yükseltir, yani onları idari kurumun *hissedarları* yapmanın yanı sıra *ortaklar* da yapar; hem *lehtar,* hem de menfaatlerin yaratılması ve düzgünce dağıtılmasından sorumlu *aktörler* olurlar. Özetle, toplumun üyeleri, kendilerini hem ortak refah ve sorumluluklarda büyük menfaatleri bulunmasıyla tanımlayarak hem de bu menfaatlerle motive olarak, vatandaşlar haline gelirler; yani devlet eliyle yapılan "toplu sigorta poliçe"sinin sağlamlığını ve güvenilirliğini sağlamakla mükellef bir kamu kuruluşları ağını oluştururlar. Bu ilkenin uygulanması genelde insanları *susturma, dışlama* ve *küçük düşürme*den oluşan üçlü zehirden korur; ancak bundan daha da önemlisi, "toplum" kavramını ortak, toplu bir değere dönüştüren toplumsal dayanışmanın, bereketli bir kaynağı olabilir (çoğunlukla olur da).

***

Fakat günümüzde bizler (kendi inisiyatifimize sahip "gelişmiş" ülkelerdeki "bizler" ile küresel piyasalar, IMF ve Dünya Bankası'nın eşgüdümlü baskısı altındaki "gelişmekte" olan ülkelerdeki "bizler") tam ters yönde ilerliyor gibiyiz: hayali veya gerçek "bütünlükler", toplumlar ve topluluklar gittikçe "boşalıyorlar". Bireysel özerkliklerin sınırları gittikçe genişliyor, fakat aynı zamanda bir zamanlar devletin sorumlulukları olarak algılanan, ancak şimdi bireysel ve kişisel endişeler haline getirilen ("talileştirilen") görevlerin yükünü sırtlıyorlar. Devletler toplu sigorta poliçesini istemeye istemeye ve bir sürü çekincelerle kabul ediyor, refahı yakalamayı ve güvence altına almayı bireysel çabalara bırakıyorlar.

Dolayısıyla insanları agorayı ziyaret etmeye ve onun işlevlerine dahil olmaya iten pek bir şey yok. Gittikçe daha çok kendi kaynaklarına ve bilgi birikimlerine bırakılan bireylerden, toplumsal olarak yaratılan sorunlara bireysel çözümler bulmaları, bunları bireysel becerileri ve bireysel varlıklarıyla, bireysel olarak çözmeleri bekleniyor. Böyle bir beklenti bireyleri karşılıklı rekabete iter ve (çıkara bağlı geçici ittifaklar, yani "hiçbir bağ olmadan" keyfi olarak kurulan ve yıkılan insan ilişkileri, haricinde) toplumsal dayanışmanın, doğrudan zarar verici olmasa bile, gereksiz olduğunu düşündürür. Eğer kurumsal müdaheleyle hafifletilmezse, bu "hükümle bireyselleşme" ferdi şansların ayrışmasını ve kutuplaşmasını kaçınılmaz kılar; öyle ki umutların ve şansların *kutuplaşmasını* kendi kendini besleyen ve kendi kendine ivme katan bir sürece dönüştürür. Bu eğilimin etkilerini öngörmek oldukça kolay, hatta şimdiden onları hesaba katmak mümkün. Örneğin İngiltere'de en yüksek kazançlı yüzde birin payı 1982'den beri iki katına çıktı, yani milli gelirin yüzde 6,5'inden yüzde 13'üne. Fakat bu sürede FTSE 100 firmalarının üst düzey yöneticilerinin gelirleri (yakın zamandaki kredi sıkıntısına kadar ve onun da sonrasında) 1980'deki gibi ortalama gelirin 20 katı değil, 133 katı oldu.

Ama bu hikâyenin sonu değil. Kapsamı ve yoğunluğu hızla artan "bilgi otoyolları" sayesinde, bütün bireyler ve her birey –kadın ya da erkek, çocuk ya da yetişkin, fakir ya da zengin– kendi bireysel varlıklarını tüm diğer bireylerinkiyle kıyaslamaya davet ediliyor, itiliyor ve cezbediliyorlar. Bu kıyaslama özellikle savurganca tüketim yapan halk idolleri (sürekli ilginin odağında olan, TV ekranlarında, gazetelerin magazin sayfalarında ve parlak dergilerin kapaklarında olan ünlüler) ile yapılıyor, hayatlarının ne kadar yaşamaya değer olduğu da çarçur ettikleri servetlerin ederiyle belirleniyor. Aynı zamanda tatmin edici bir yaşama erişebilme umudu azaldıkça, hayali kurulan standartlar yükseliyor ve "mutlu yaşam"ın imrenilen özellikleri gittikçe çoğalıyor. İnsanların yaptıkları işleri yürütmelerinin altında yatan neden, artık, aşağı yukarı gerçek sayılabilecek kişilere ayak uydurmak değil, sinir bozucu şekilde muğlâk olan "ünlülere ayak uydurmak"; süper modellerden, birinci lig futbolcularından ve ilk 10 listesindeki şarkıcılardan geri kalmamak. Oliver James'in öne sürdüğü gibi bu zehirli karışım, "gerçekdışı hevesler ve onların gerçekleşebileceği beklentisi"nin beslenmesi sonucu oluşuyor; ancak İngiliz nüfusunun bir sürü kesimi "zengin ve meşhur olabileceklerini düşünüyorlar", "bunun gerçekten olmasının ihtimali 1970'lerden beri çok azalsa da, herkesin Alan Sugar veya Bill Gates gibi olabileceğine inanıyorlar."[4]

Günümüzde devlet, halkına varoluşsal güvenlik (Franklin Delano Roosevelt'in meşhur deyişiyle "korkmamız gereken tek şey korkunun kendisidir" ilkesine, "güçlü inancına" dayalı, "korku duymama özgürlüğü") sözü vermek konusunda gittikçe daha az muktedir ve isteksiz. Gittikçe artan bir şekilde, varoluşsal güvenliği sağlama görevi –yani insan toplumunda meşru ve saygın bir yer alıp, bunu korumak ve dışlanma tehdidinden kaçınmak– bireylerin kendi yeteneklerine ve kaynaklarına bırakılıyor ki bu da bu görevin ister istemez beraberinde getireceği büyük riskler almak ve asap bozucu

belirsizliklerle cebelleşmek anlamına geliyor. Demokrasi ve onun evladı sosyal devletin yok etme sözünü verdiği korku fazlasıyla geri geldi. En alttakinden, en yukarıdakine kadar çoğumuz bu günlerde, her ne kadar tanımsız ve muğlak da olsa, dışlanma, mücadeledeki yetersizliğimizin gösterilmesi, küçümsenme, saygınlık bahşedilmeme ve aşağılanma... tehdidinden ötürü korkuyoruz.

Günümüz toplumunu dolduran yaygın ve puslu korkuları kendi çıkarları için kullanmaya tüketici piyasaları kadar siyasiler de hevesli. Tüketim malları ve hizmetlerinin tüccarları, ürünlerinin reklamını yaparken, onları berbat belirsizlik hissine ve düzgünce tanımlanmamış tehditlere karşı, işe yaraması kesin çözümler olarak sunuyorlar. Popülist hareketler ve siyasiler, zayıflayan ve yok olan sosyal devletin bıraktığı görevi ve büyük ölçüde geçmişte kalmış sosyal demokrat soldan artakalanı devralıyorlar. Fakat onlar sosyal devletin tam aksine, korkunun boyutunu azaltmak değil, artırmak istiyorlar; böylece televizyonlar sayesinde kendilerinin bu tehditlere göğüs gerdiği, mücadele ettiği ve ulusu koruduğunu gösterebiliyorlar. Sıkıntı şurada ki, medya tarafından en şiddetli, abartılı ve ısrarlı olarak gösterilen tehditler, nadiren toplumsal korku ve gerilimlerin kökünde yatan nedenler oluyor. Devlet afişe edilen tehditlere direnmekte ne kadar başarılı olursa olsun, gerginliğin esas nedenleri, o insana musallat olan belirsizlik ve toplumsal güvensizlik, o çağdaş kapitalist yaşamın doğal bir parçası olan korkunun esas nedenleri, bozulmadan kalacak ve daha pekiştirilmiş olacak.

Seçmenlerin büyük kısmının bakış açısına göre, mevcut ve müstakbel siyasi liderler, "güvence yarışında" gösterdikleri kararlılıkla değerlendirilirler. Siyasiler güvensizliği yaratan faillere sert davranma vaatleri konusunda birbirleriyle yarışırlar. Bu failler özgün de farazi de olabilir, ancak yakında, erişilebilecek mesafede, savaşılıp yenilebilecek ya da en azından üstesinden gelinebilecek şekilde olmalıdırlar. Forza İtalia

ya da Lega Nord gibi partiler seçimleri, çalışkan Lombardiyalıları, tembel Calabriyalılar tarafından soyulmaktan kurtaracaklarını söyleyerek kazanabilirler. Ya da her ikisini de diğer ülkelerden gelen, onlara kendi kırılganlıklarını ve zayıflıklarını hatırlatan yabancılara karşı savunacaklarını söyleyerek ikisinin de oylarını alabilirler. Hatta tüm seçmenleri sıkıntı verici dilencilerden, tacizcilerden, yankesicilerden, araba hırsızlarından ve tabii ki çingenelerden koruyacaklarını da söyleyebilirler. Ancak sıkıntı şurada ki nezih bir yaşama ve iyi bir itibara, dolayısıyla demokratik yaşama yönelik en dehşet verici tehditler hiç el değmemiş meselelerden doğacak.

Yine de, demokrasilerin şu anda içinde bulunduğu riskin sadece bir kısmı hükümetlerin yönetme haklarını ve disiplin taleplerini can havliyle –eskiden olduğu gibi vatandaşlarının topluma yararlı olma kapasitesini, toplumda saygın bir yere sahip olma hakkını koruyarak ve dışlanmaya, küçük düşürülmeye ve itibardan mahrum bırakılmaya karşı garanti sağlayarak değil, kaslarını şişirerek ve insan bedenlerini hedef alan, sonsuz sayıda gerçek veya farazi tehdide karşı direnecek kararlılığa sahip olduklarını göstererek– meşrulaştırmaya çalışma şekillerinden kaynaklanıyor. "Bir kısmı" diyorum, çünkü demokrasinin risk altında olmasının ikinci nedeni yalnızca "özgürlük yorgunluğu" olarak adlandırılabilecek, çoğumuzun zorlukla kazandığımız, özel hayatın gizliliği, mahkemede kendimizi savunmak ve masumiyet karinesi gibi özgürlüklerimizin, adım adım elimizden alınmasını sükûnetle izlememiz şeklinde ortaya çıkan durumdur. Laurent Bonelli yakın zamanda "hürriyet katli" deyimini, devletlerin yeni ve engin hedeflerini ve vatandaşların çekingenliğini ve umursamazlığını tanımlamak için yarattı.[5]

Bir süre önce televizyonda binlerce yolcunun İngiliz havaalanlarında, yine bir "terörist saldırı paniği" sırasında yolda kalıp mağdur olmalarını izledim. Uçak seferleri bir "sıvı bombanın" "telaffuz dahi edilemeyecek denli büyük

tehlikeleri"nden ve küresel bir uçuş esnasında uçakları patlatma komplosunun keşfedilmesinden bahseden bir anonstan sonra iptal edilmişti. İptaller yüzünden uçağa binemeyen o binlerce insan tatillerini, önemli iş görüşmelerini, aile buluşmalarını kaçırdılar. Ama şikâyet etmediler! Birazcık bile... Tepeden tırnağa köpekler tarafından koklanmaktan da, uçsuz bucaksız güvenlik kontrolü sıralarında beklemekten de, normalde aşırı derecede gurur kırıcı bulacakları üst aramalarından da şikâyet etmediler. Tam tersine mutlulardı ve yüzleri takdirle parlıyordu: sürekli "Kendimizi hiç şu an olduğu kadar güvende hissetmemiştik," dediler, "bizim emniyetimizi bu kadar iyi sağladıklarından ve ihtiyatlarından dolayı otoritelerimize çok şükran borçluyuz!"

Günümüzdeki eğilimin uç noktasında, birtakım tutukluların yıllarca hiçbir suçlama olmadan Guantanamo, Abu Garip ve belki de bunun gibi kamuoyundan gizlenen daha başka birçok yerde tutulduğunu öğreniyor ve bu tavrın temelinde insani olmaktan çok kötü niyetler yattığını fark ediyoruz. Öğrendiklerimiz arada bir yapılan protesto mırıltılarına yol açtı, ancak bunlar etkin bir karşı koymayı bir kenara bıraktım, toplu bir feryat olmaktan bile çok uzaktı. Biz, "demokratik çoğunluk", insan hakları ihlallerine "bizim" değil "onların" yani daha farklı insanların ("hatta aramızda kalsın ama onlara hakikaten insan denilebilir mi?") maruz kaldığını ve bu zulümlerin bizi, iyi ahlaklı insanları etkilemeyeceğini düşünüyoruz. Biz işimize geldiği gibi o Lüteryen papaz ve Nazi zulmünün kurbanı, Martin Niemöller'in aldığı üzücü dersi unuttuk: Onlar önce komünistleri aldılar, fakat ben komünist değildim, dolayısıyla sesimi çıkartmadım. Sonra sendikacıların peşine düştüler ve ben bir sendikacı olmadığımdan, hiçbir şey demedim. Sonra Yahudilerin peşine düştüler, ama ben Yahudi değildim... ve sonra Katoliklerin... ama ben Katolik değildim... Sonra benim için geldiler... ve o noktada artık beni savunacak hiç kimse kalmamıştı.

Güvensiz bir dünyada, oyunun adı güvenliktir. Güvenlik oyunun temel nedeni ve en önemli hedefidir. Öyle bir değerdir ki bu, teoride de değilse bile, pratikte bütün diğer değerleri önemsizleştirir ve bir köşeye atar. Buna "onlar"ın nefret ettiğini tahmin ettiğimiz, "bizim" için önemli değerler de dâhildir; o değerler bize zarar vermek istemelerinin ana nedenini ve bizim onları yenme ve cezalandırma zorunluluğumuzun altında yatan sebebi oluştururlar. Bizimki kadar güvensiz bir dünyada, bireysel konuşma ve davranış özgürlüğü, özel hayatın gizliliği, gerçeğe erişim hakkı –bütün bu demokrasiyle özdeşleştirdiğimiz ve hala onlar adına savaşa girdiğimiz şeyler– kırpılmak ve askıya alınmak zorundadır. Ya da, en azından, resmi sürümde korunan ve resmi uygulamalarda teyit edilen budur.

***

Ancak demokrasiyi tehlikeye atarak reddedilebilecek gerçek, her şeye rağmen şudur: *dünyayla aramıza duvarlar örüp sadece kendi meselelerimizle ilgilenerek, evimizdeki hürriyetlerimizi etkin bir şekilde koruyamayız.*

Sınıf ayrımı tarihteki eşitsizliklerden sadece bir tanesidir, ulus-devlet bu eşitsizliği içine alan tarihi çerçevelerden sadece biridir, dolayısıyla "ulusal sınıflı toplumun sonu" (tabi eğer "ulusal sınıflı toplum" çağı bittiyse ki bu tartışmalı bir sorudur) "toplumsal eşitsizliğin sonu"nun habercisi değildir. Bizim bu noktada eşitsizlik sorununu, yanıltıcı şekilde dar bir alan olan "kişi başına düşen gelir"in ötesine taşıyıp, yoksulluk ve toplumsal kırılganlık arasındaki ölümcül karşılıklı çekime, yolsuzluğa, tehlikelerin birikmesine, küçük düşürme ve itibardan mahrum bırakmaya, yani tavırlarla davranışları şekillendiren ve grupları birleştiren (ya da bu durumda daha doğrusu grupları ayıran), önem ve miktar bakımından bilginin küreselleşmesi çağında hızla artan etmenlerden bahsetmemiz gerekiyor.

Bence günümüzdeki "eşitsizliğin küreselleşmesi"nin altında yatan neden, bu sefer küresel boyutta olsa da, Max Weber'in modern kapitalizmin başlangıcında gördüğü ve onun tarafından "işin evden ayrılması" olarak adlandırılan durumun şu an tekrarlanıyor olması. Başka bir deyişle, iş çıkarlarının etik değerlerle denetlenen ve idare edilen bütün mevcut sosyo-kültürel kurumlardan (o zamanlar aile evi/işyeri ve onun vasıtasıyla yerel topluluktan) azat edilmesi ve bunun sonucunda iş arayışlarının kârı azami seviyeye çıkartmak dışında bütün değerlere karşı bağışıklık kazanması. Geçmişi şimdinin gözüyle değerlendirmemiz sayesinde şu anki dönüşümleri iki yüzyıllık o sürecin büyütülmüş bir kopyası olarak görebiliriz. Aynı sonuçları doğuruyorlar: mutsuzluğun hızla yayılması (yoksulluk, aile ve toplulukların parçalanması, insan ilişkilerinin gitgide azalması ve özgürleşerek Thomas Carlyle'in "nakit rabıta" dediği şeye kayması) ve yeni bir "tarafsız bölge"nin ortaya çıkması (daha sonra Hollywood stüdyolarında yaratılacak "Vahşi Batı" gibi, bağlayıcı kanunlardan ve yönetimsel gözetimden muaf ve gezgin yargıçların sadece nadiren ziyaret ettiği bir bölge).

Uzun lafın kısası: Ticari çıkarların devletten ilk kez ayrılmasını, yükselen devletin zorlu, uzun ve hummalı geçen tarafsız bölgeyi işgal etme, yutma, sömürme ve sonunda "kurallarla düzenleme" çabası takip etti. Bu süreçte "ulus" ismi verilen "muhayyel topluluğun" kurumsal temelleri inşa edildi. Bundaki temel amaç önceden haneler, cemaatler, zanaatkâr locaları ve ticari faaliyetlere toplum değerlerini dayatan diğer kurumların –bu yerel topluluklar, idari yetkileri ellerinden alındığından, gittikçe zayıflamaktaydılar– elinden yaşamsal işlevleri almaktı. Bugün "Ticaretin Devletten Ayrılması: Bölüm İki"ye tanıklık ediyoruz: Artık "hanelerin" ve "taşralılığın surlarının" durumuna düşme sırası *ulus-devlet*te: kötülenmek, yüzüne bakılmamak ve ilerlemeyi engellemekle suçlanmak, mantıkdışı ve ekonomi-düşmanı bir kalıntı olmak.

İkinci ayrılmanın temeli, tıpkı birincisi gibi, *iktidar ve siyasetin boşanmasıdır.* İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki "ihtişamlı otuz" yıl içinde zirvesine ulaşan birinci ayrılmanın toplumsal ve kültürel zararlarını kısıtlama çabası sırasında boy gösteren modern devlet, iktidar (*Macht, Herrschaft*) ile siyasetin kabul edilen birleşmesine ve ulus ile devletin bölgesel birleşimi içindeki siyasete uygun düşen siyaset ve yönetişim kurumları oluşturmayı başardı. İktidar ve siyasetin birleşmesi (daha doğrusu ulus-devletin içinde birlikte yaşamaları) şimdi boşanmaya yakın bir ayrılıkla sonlanıyor: iktidar bir miktar yukarı, siber âleme doğru buharlaşıyor; bir miktar yanlara, saldırgan ve kabaca apolitik piyasalara doğru akıyor; ve biraz da (zorla, "hükümle") "talileştirilerek", yeni (yine hükümle) "imtiyaz verilen" bireylerin "yaşam siyaseti" alanına kayıyor.

Sonuçlar ilk ayrılıktakiyle aşağı yukarı aynı; yalnız bu sefer mukayese edilemeyecek kadar büyük bir boyutta. Fakat şimdi görünürde, farz edilen "egemen ulus-devlet"in dengi hiçbir şey yok. Yani küreselleşmenin şu ana kadarki tamamen olumsuz (tahrip edici, kurum-parçalayıcı, yapı-yıkıcı) etkilerini dizginlemeyi (başarmak bir kenara) tasarlamaya muktedir (ya da öyle olması umut edilen) bir kurum yok. Aynı şekilde ortalıkta başıboş dolaşan kuvvetleri, etikle yönlendirilen ve siyasi olarak işletilen bir idareye teslim etmek adına tekrar ele geçirecek bir kurum da yok. En azından şu ana kadar... Artık *siyasetten bağımsız iktidar* ve *iktidardan yoksun siyaset* var. İktidar zaten küresel; siyaset ise acınacak derecede yerel. Bölgesel ulus-devletler yerel "kanun ve düzen" sağlayıcı polis karakolları; aynı zamanda küresel olarak üretilen riskler ve sorunların, yerel çöp kutuları ve çöp toplama ve geri dönüştürme merkezleri haline geldiler.

Küresel bir dünyada, her yerde, herkesin vaziyetinin, tüm diğerlerinin vaziyetini belirlediği ve aynı zamanda onlar tarafından belirlendiği bir dünyada, demokrasinin "ayrı olarak"

(bir ülkede, hatta Avrupa Birliği'nde olduğu gibi, birden fazla belirli ülkede) temin edilemeyeceği ve etkin bir şekilde korunamayacağını varsaymak için nedenler mevcut. Her ülkedeki özgürlük ve demokrasinin kaderine küresel bir sahnede karar veriliyor ve nihayete erdiriliyor; ve sadece o sahnede kalıcı bir başarı ihtimaliyle savunulabiliyor. Artık evinde seçtiği değerleri savunurken sınırları dışındakilerin hayalleri ve özlemlerine sırt çevirmek, ne kadar iyi teçhizatlı, azimli, katı ve uzlaşmaz olursa olsun, tek başına hareket eden hiçbir devletin gücünün yetebileceği bir durum değil. Fakat biz, Avrupalı ve Amerikalılar, kendi zenginliklerimizi dışarıdaki fakirlerin pahasına saklar ve katlarken tam olarak bunu yapıyor, sırt çeviriyor gibiyiz.

Birkaç örnek yeterli olacaktır. Eğer 40 yıl önce dünyanın en zengin yüzde 5'inin geliri, en fakir yüzde 5'in gelirinden 30 kat yüksektiyse, 15 sene önce 60 kat yüksekti ve 2002'de 114 katına çıkmıştı.

Jacques Attali'nin *La Voie humaine*[6] adlı kitabında altı çizildiği üzere, dünya ticaretinin yarısı ve küresel yatırımın yarısından fazlası dünya nüfusunun yalnızca yüzde 14'üne ev sahipliği yapan 22 tanecik ülkeye yarıyor. Dünya nüfusunun yüzde 11'inin yaşadığı en fakir 49 ülke ise kendi içlerinde dünya üretiminin sadece yüzde 0,5'ini alıyorlar; bu üretimin değeri yaklaşık dünyanın en zengin 3 adamının gelirlerinin toplamı kadar. Gezegenin zenginliklerinin yüzde 90'ı gezegende yaşayanların sadece yüzde 1'inin elinde.

Tanzanya senede 2,2 milyar dolar kazanıyor ve bunu 25 milyon kişiye dağıtıyor. Goldman Sachs Bankası ise 2,6 milyar kazanıyor ve bunu 161 hissedar arasında paylaştırıyor.

Avrupa ve Birleşik Devletler'in ikisi de her sene hayvan besinleri için 17 milyar dolar harcıyorlar, dünya nüfusunu açlıktan kurtarmak için ise sadece 19 milyar dolar yeterli. Joseph Stiglitz'in Meksika toplantısına hazırlanan ticaret bakanlarına söylediği gibi,[7] Avrupa devletlerinin inek başına ödedikleri

sübvansiyon "milyarlarca insanın zar zor geçindikleri günde 2 dolarlık yoksulluk sınırına denk düşüyor". Amerika'nın 25.000 hali vakti yerinde çiftçiye ödediği 4 milyar dolar değerindeki pamuk sübvansiyonu ise "10 milyon Afrikalı çiftçiye sefalet getiriyor ve etkilenen ülkelerin bazılarına Amerika'nın cimrice yaptığı yardımı dengelemenin de ötesine geçiyor." Arada sırada Avrupa ve Amerika'nın birbirlerini kamu önünde "adil olmayan tarım politikaları" ile suçladığı duyulur. Fakat Stiglitz'in gözlemlediği üzere, "iki taraf da ciddi tavizler vermeye niyetli gibi durmuyor". Ama ciddi bir tavizden daha azı, diğerlerinin "Amerika ve Avrupa'nın ekonomik kaba kuvvetini" utanmazca sergilemesini, imtiyazlıların imtiyazlarını savunmak, zenginlerin varlıklarını korumak ve kendi çıkarlarına göre davranmak (yani, onların görüşlerine göre, temelde daha da fazla zenginlik kazanmak) için yaptıkları hareketlerden öte bir şey olarak algılamaya ikna edemez.

Eğer ulus-devlet seviyesinin üstüne çıkartılıp yeniden odaklanacaklarsa, insanlar arası dayanışmanın temel özellikleri (örneğin karşılıklı aidiyet hisleri ve ortak bir gelecek için sorumluluğun paylaşılması hissi, ya da isteyerek birbirinin esenliğini umursamak ve zaman zaman ortaya çıkan çıkar çatışmalarına barışçıl ve kalıcı çözümler getirmek gibi) *kurumsal* bir fikir-yaratma ve istek-oluşturma çerçevesine ihtiyaç duyacaklardır. Avrupa Birliği böyle bir kurumsal çerçevenin ilkel ve ham bir biçimini oluşturmayı hedefliyor (ve bu yönde her ne kadar yavaş ve aksak da olsa ilerliyor). Tabii bu süreç içerisinde AB, engellerin en çetini olan mevcut ulus-devletler ve onların bir zamanlar tam teşekküllü egemenliklerinden arta kalanlardan vazgeçmekteki gönülsüzlükleriyle de karşılaşıyor. Şu anki rotayı kesin bir şekilde çizmek zor, gelecekteki sapakları tahmin etmek ise, yersiz, sorumsuzca ve akılsızca olmanın yanı sıra, daha da güç.

Biz neyin yapılması gerektiğini hissediyoruz, tahmin ediyoruz ve sanıyoruz. Ancak nihayetinde ne şekilde ve biçimde

yapılacağını bilemeyiz. Ancak şundan büyük oranda emin olabiliriz ki nihai biçimi, bizim bildiğimiz gibi olmayacaktır. Bizim, geçmişte, ulus yapımı ve ulus-devletlerin benlik davalarını gütmeleri sırasında, alıştığımız tüm biçimlerden farklı olacaktır ve olmalıdır da. Bunun aksinin olması pek mümkün değil, çünkü şu anda elimizdeki bütün siyasi kurumlar ulus-devletin *bölgesel egemenliğine* göre dikilmiştir; dünyasal, devlet üstü boyutta ve gezegeni kaplayan insan topluluğunun kendi-bünyesine uygun siyasi kuruluşlar, "aynısı fakat biraz daha geniş kapsamda" olamaz ve olmayacaktır. Aristoteles Washington, Londra veya Paris'te bir meclis oturumuna davet edilecek olsa, belki meclisin usule ilişkin kurallarını onaylayabilir ve bu kuralların meclisin kararlarından etkilenen insanlara faydalı olduklarını kabul edebilirdi. Ancak kendisine gösterilen bu şeyin "işleyen *demokrasi*" olduğu söylenseydi şaşıp kalırdı; terimi ortaya atan Aristoteles, "demokratik şehir-devletini" böyle tasavvur etmemişti...

Uluslararası organlardan ve eylem araçlarından, *evrensel* –küresel, dünyasal, insanlık çapında– kurumlara geçişin, sadece demokrasi tarihindeki *niceliksel* bir değişiklik değil, *niteliksel* olacağını ve olması gerektiğini sezebiliriz. Dolayısıyla, mevcut "uluslararası siyaset" yapıları, yükselen küresel siyasi yapının uygulamalarına ev sahipliği yapabilecek mi, yoksa cidden onların kuvözü mü olacak sorusu üzerine endişeyle kafa yorabiliriz. Mesela Birleşmiş Milletler... Doğar doğmaz, devletlerin toprakları üzerindeki tartışma götürmez ve bölünemez egemenliğini korumak ve kollamakla görevlendirilen kurum? *Gezegensel kanunlar, bağlayıcı güçlerini* "uluslararası camianın" egemen üyelerinin birbirlerine verdikleri sözleri tutmaları –feshedilebilir kabul edilen (!) anlaşmalara uymaları– prensibinden alabilirler mi?

***

Erken aşamasında modernite insanın bütünleşmesini *uluslar* seviyesine çıkarttı. Fakat işini bitirmeden önce modernitenin

yapması gereken bir görev daha var ve bu daha da zorlu: insanın bütünleşmesini gezegenin tüm nüfusunu kapsayan *insanlık* seviyesine yükseltmek. Bu görev ne kadar cefalı ve meşakkatli olsa da, hem acil hem de olmazsa olmaz, çünkü evrensel karşılıklı bağımlılığın olduğu bir gezegende bu durum, ya (ortak) yaşam ya da (birlikte) ölüm meselesidir. Bu görevin cidden üstlenilmesi ve yapılmasının önemli koşullarından biri, modern tarihin bir önceki aşamasında kabilelerin ve yerel toplulukların birleşerek *ulus-devletlere* dönüşmesini tamamlayıp taçlandıran "sosyal devlet"in –sadece büyütülmüş halinin ya da kopyasının değil– *küresel denginin* yaratılmasıdır. Dolayısıyla bir noktada sosyalist "aktif ütopya"nın –toplu sorumluluk ve kötü talihe ve mutsuzluğa karşı toplu sigorta prensipleri– temel özünün dirilişi zaruri olacak, ancak bu sefer küresel boyutta ve hedefi *insanlığın bütünü* olacak.

Sermayenin ve tüketim malı ticaretinin küreselleşmesi sayesinde erişilen şu anki seviyede, hiçbir devlet, tek başına ya da grup halinde, hesaplarını tutturamaz; ve hesaplar tutturulmadan, "sosyal devlet"in evde yoksulluğun temellerini etkili bir şekilde kazıma uygulamasına devam etmesi tasavvur edilemez. Benzer şekilde devletlerin, tek başlarına veya hatta kümeler halinde, tüketime sınırlamalar getirip, yerel vergileri, sosyal hizmetlerin –geliştirilmesini bırakın– sunulmaya devam etmesini sağlayabilecek kadar artırabileceğini hayal etmek de zor. Piyasalara müdahaleye cidden ihtiyacımız var, ama eğer müdahale olursa bu *devlet* müdahalesi mi olacak, özellikle gerçekleşmenin yanı sıra bir de eğer elle tutulur etkileri olacaksa? Bu daha çok devlet-*dışı* inisiyatiflerin, devletten bağımsız olan ve belki de devlete muhalif olan unsurların işi olacağa benziyor. Yoksulluk ve eşitsizlik ve küresel *laissez-faire*'in genelde feci olan yan etkileri ve "ikincil hasarları" ile dünyanın bir köşesinde kürenin geri kalanından bağımsız olarak mücadele edilemez (tabi eğer Kuzey Koreli ve Burmalıların ödemek zorunda bırakıldığı insani bedel ödenmezse).

Bir veya birkaç bölgesel devletin insanlığın küresel karşılıklı bağımlılığının isteyerek "dışında kalma"sının edepli bir yolu yok. "Sosyal *devlet*" artık uygulanabilir değil; sadece bir "sosyal *gezegen*" her biri farklı ölçüde başarılı olan sosyal devletlerin yapmaya çalıştığı görevleri devralabilir.

Tahminimce bizi bu "sosyal gezegene" taşıyacak olan araçlar belli sınırlarda egemen devletler değil, fakat daha çok sınırlar ötesinde ve çok uluslu devlet-dışı kuruluşlar ve topluluklar olacak; onlar ki insanların ihtiyaçlarına yerel "egemen" devletlerin üzerlerinden ve onların hiçbir müdahalelerine maruz kalmadan yanıt verebilecekler...

2

Komünizme Ağıt

Komünizm vizyonunun tohumlarının atılması ve doğuşu, modernitenin "katı" aşamasının yükselmesi sırasında olmuştur.

Doğum anının koşulları izlerini derine kazımış olmalıdır; çünkü uzun yıllar, doğrusu bir buçuk yüzyıl boyunca, o izler birbiri ardına gelen denemeler ve sınamalardan sağlam çıktı ve sonunda silinmez olduklarını kanıtladılar. Doğumundan ölümüne, komünizm iyi niyetli bir "katı modern" hadise olarak kaldı. Hakikaten komünizm çok, belki de en bağlı, en inançlı ve en çok seven çocuktu; bunun yanı sıra, en azından niyet bazında, katı modernitenin çocuklarının arasında en şevkli olanıydı. Modernitenin birbirini takip eden bütün kutsal savaşlarında onun sadık astı ve fedakâr silah arkadaşı oldu. Aynı zamanda modernitenin gayelerine sadık kalan son birkaç hayrandan biriydi. Tarihi dalga tam tersine döndüğü anda ve modernitenin "pekiştirilen" gayeleri onun en sadık savunucuları tarafından bir kenara bırakıldığında, aşağılandığında, küçük düşürüldüğünde ve/veya unutulduğunda bile modernitenin "bitmemiş projesi"ne devam etmeye kararlıydı. Katı modernitenin amaçlarına, sözlerine, ilkelerine ve kanunlarına gözünü bile kırpmayacak kadar bağlı olan komünizm, modern ordunun diğer birlikleri tarafından çoktan terk edilmiş savaş meydanında son ana kadar kaldı; gerçi "katı aşama"nın bitişinden sonra yaşayamazdı ve yaşamadı da. Modernitenin yeni "sıvı" aşamasında komünizmin ken-

disini antika bir merak, geçmiş zamanların bir kalıntısı olarak bulması kaçınılmazdı; yeni çağda doğan ve yetişen nesle vaat edebilecek hiçbir şeyi yoktu ve onların derinlemesine değişmiş beklentileri, hevesleri ve dertlerine verebilecek makul hiçbir hazır cevabı bulunmuyordu.

Modernite asıl, "katı" aşamasında, *eski rejimin* artan kırılganlığı ve güçsüzlüğüne bir tepkiydi. Ticari hayatın hane ile ayrılması o rejime ölümcül bir darbe vurmuştu; iktisadi faaliyetlerin hanelerden vazgeçmesi, hanelerin içinde olduğu yoğun toplumsal ve ilişkisel bağlılıklardan da kopmak anlamına geliyordu. Dolayısıyla üretim ve bölüşüm faaliyetlerinin sadece ve sadece "ticaret, iş vb." olarak yeniden inşa edilmesi, yani topluluk ve lonca ile bağlantılı kısıtlamalardan muaf olmasıyla, *eski rejimi* destekleyen ve devam ettiren o kendisini kendi bilincinden bağımsız olarak, kendiliğinden yeniden üreten geleneksel ve göreneksel bağ dokusu çökmeye başladı.

"Ticaret"in ayrılması *eski rejimi* gafil avladı ve onu bu meydan okumaya karşı hazırlıksız ve açıkça yetersiz olarak yakaladı. Kapitalin yeni serbest kalmış, oyunun mevcut kurallarını umursamayan, bir kenara iten ya da ezip geçen (Renanyalı iki asabi gencin, Karl Marx ve Friedrich Engels'in, hayranlık ve huşu içinde söyleyeceği gibi "tüm katıları eriten ve tüm kutsalları kirleten") güçleriyle yüzleşince, *eski rejimin* sosyopolitik kurumları berbat bir şekilde aciz kaldılar. Ne yeni güçlerin ilerleyişini durdurma, düzenleme ya da ehlileştirmeye muktedirdiler, ne de onun ardında bıraktığı toplumsal olarak yıkıcı sonuçları, yan etkileri ve "ikincil hasarları" düzeltmek bir yana, kısıtlayacak kabiliyete sahiptiler. Baki kalan "katılar" (yani geleneksel, miras kalan ve köklü yaşam biçimlerinin ve insanın beraber yaşaması) iki misli gözden düştüler: çünkü hem yeni güçlerin hareketlerini herhangi şekilde tahmin edilebilir ve düzenli bir hale sokamıyorlar, hem de onların toplumsal etkilerini, onlara etkin bir şekilde direnmek şöyle dursun, azaltamıyorlardı bile.

Özetlemek gerekirse: geçmiş, zamanın sınavını geçemedi. Bu sınav sonucu bariz bir şekilde saygınlığını yitirdi. Hem seyirciler hem de bundan etkilenenler için, onun yanması veya un ufak edilmesi gerektiği açıktı. Yeni bir görkemli yapıtın dikilmesi için hemen molozların temizlenip bir alanın açılması gerekiyordu. Daniel Bell keskin ve net bir şekilde "modern ruh"un özünü şu sözleriyle özetledi: "İnsanın bireysel farkındalığı geçmişini yok edecek ve geleceğini kontrol edecek."[1] Modernite, geçmişin mirasını, yükünü ve molozunu bir kenara atmak ve yeni bir başlangıç yapmak niyetiyle doğdu. 40 yıl sonra Leonidas Donskis belagatli bir şekilde şunu soracaktı:

> Le Corbusier'nin mimari projeleri ve var olan bütün şehirler ile eski kasabaları tarihten kazıma ve yeniden boyanması gereken tuvallerden boyaları silme önerileri yeterli değil miydi? Bu harika tavsiyeler dünyanın en gayretli modernleştiricileri yani Bolşevikler ve Maocular tarafından şevkle hayata geçirilmedi mi? Sanatın yargılanması ve yok edilmesiyle uğraşan totaliter rejimlerden biz de payımızı almadık mı?[2]

Sanatın yok edilmesi... Eski sanatın yıkıcısı olarak yeni sanat... Modernite insan yaşamının tümünü (teker teker, küçük gruplar halinde ya da topyekûn olarak) yeniden şekillendirmeye balıklama atladığında mimari, resim ve diğer sanat dalları sadece onu takip ediyorlardı. İnsan yaşamında her şey yeniden inşa edilecek, tasarlanacak ve doğurulacaktı. Hiçbir şey, "yaratıcı yok etme" çaresi ile tarihin zincirlerinden azat edilmeyi getirecek insan kararlılığından, baştan muaf tutulmayacaktı, nitekim tutulmadı da. Ve insanın yaratıcı yok etme potansiyelinin önünde durabilecek, ya da onun tarafından yeniden inşa edilemeyecek, yinelenemeyecek veya yoktan var edilemeyecek hiçbir şey yoktu. Lenin'in daha sonra tipik modern gösteriş ve özgüvenle ilan edeceği gibi, Bolşeviklerin ele geçiremeyecekleri (ve dolayısıyla, tahminen, ele geçirmeyecekleri) hiçbir kale yoktu...

"Eski rejimin iflası" kavramı temelde toplumsal dokunun parçalanması ve harap olmasını, dolayısıyla var olan toplumsal düzenin dağılmasını temsil ediyordu. Başka seçeneğin olmamasından dolayı "kabul edilen sıfatla düzen" kargaşa ve kıyamete tek alternatif olarak görülüyordu. Modernite kabul edilen yapıların çürümesine ve ardından gelen toplumsal karışıklığa karşı verilen güçlü ve kararlı bir tepkiydi. Geçmişe dönük yapılan yorumlarda bazen "modernite projesi" olarak adlandırılan durum, yaklaşan kaosa sürüklenmeyi önlemek için yapılan, başlarda yaygın olmasına rağmen dağınık ve seyrek, ancak gittikçe artan şekilde toplu, yoğun ve odaklı olan çabalardı. Geçmişe günümüzden bakabilmemiz sayesinde "modernitenin doğuşu" olarak adlandırılacak durum, küflü ve hızla çürüyen, miadı dolmuş ve işe yaramaz geçmişin "katıları"nı, ısmarlama yapılmış başka yapılarla değiştirme dürtüsüydü. Ancak bu sefer, çok daha gelişmiş yapılarla değiştirilmeleri umuluyordu: *amaca yönelik inşa edilmiş* ve tarihin kötü kazalarına dayanıklı, hatta belki de gelecekteki bütün tesadüflere bağışık tasarlanmış olmaları nedeniyle, daha sağlam ve itibarını kaybetmiş seleflerinden daha güvenilir olması umulan katılar.

Başlangıçtaki "katı" aşamasında, asrilik o ana kadar rastgele, kötü koordine olan ve yetersiz düzenlilikte olan süreçleri "yapılandırmaya" başladı. "Yapılar" oluşturdu ve onları rastgele ve tesadüfi olan süreçlerin üzerine dayattı. Bu süreçler dağınık ve serbestçe hareket eden, serbest bırakılmış, kalıcı olarak kontrolden çıkmış ve çoğunlukla gözü dönmüş bir şekilde devinen güçler tarafından yönlendiriliyorlardı. "Yapılandırma", özünde, *olasılıkların manipülasyonu* demekti; bazı olayların vuku bulmasını çok daha mümkün kılarken, diğerlerinin vuku bulma olasılığını azaltıyordu. Özetle, modernite kendisine miras kalmış ancak yeni ve gelişmiş katıların eklenmesiyle insan ortamının düzenliliğini koruyamayan eski katıları değiştirmeye başladı; aslında umulan, eski katıların bu

işlevi yerine getirmesi ve bu sayede düzenli, şeffaf ve tahmin edilebilir bir ilişki düzeni oluşturma becerisini göstermesiydi. Modernite "Kesinlik" sembolü altında doğdu ve bu sembol altında en ihtişamlı zaferlerini kazandı. Baştaki "katı" aşamasında, asrilik *düzene giden uzun marş* olarak yaşadı. Buradaki "düzen" kesinlik ve kontrol diyarı olarak algılandı, özellikle o zamana dek süregelen rahatsız edici derecede kaprisli olaylar kontrol altına alınacak ve o şekilde tutulacak, dolayısıyla tahmin edilebilir ve planlamaya açık olacaklardı.

Bu uzun bir yürüyüş olacaktı, bilimsel keşifler ve teknolojik icatlarla ölçülecek ve damgalanacaktı; bunun yanı sıra mevcut karışıklıklarla gelecek huzursuzlukların nedenlerini bir bir ortadan kaldırması bekleniyordu. Kabul etmek gerekirse yürüyüş uzun sürmeye mahkûmdu, ancak kesinlikle sonsuza dek sürmeyecekti. Önündeki yörünge onu bitiş çizgisine götürecekti. Kesinliğe ve sadece kesinliğin vaat edebileceği üstün bir tür güvenliğe varacak uzun bir marştı; belki de uzun, çetin ve çileli bir mücadele olacaktı, ama yine de bir kereye mahsus bir çaba ve ilk ve son kez olarak elde edilecek bir başarı olacaktı. Hiçbir söz söylenmeden şu varsayılmıştı: rastlantılar, beklenmeyen olaylar, aşırı sayıdaki kazalar ve genel olarak olayların tahmin edilemezliği, birtakım anomalilerdi; bunlar ya köklü normlardan uzaklaşmalardı ya da insanların bir denge ve düzenlilik durumu olarak tahayyül ettikleri, farz ettikleri ve tasarladıkları sabit bir "normallik" kavramına ulaşamamasının sonuçlarıydılar. Görev motor arızasından ya da sürücü hatasından dolayı yoldan çıkmış bir dünyayı kaldırıp tekrar rayına oturtmaktı, ya da rayları daha sağlam ve dayanıklı bir yatağa tekrar dizmek. Değişimin amacı dünyayı bir daha değişime ihtiyaç olmayacak bir duruma getirmekti: *hareketin* amacı, *sabit bir hale* varmaktı. *Gayretin* amacı *dinlenme* hali, *yoğun çalışmanın* amacı *boş zamandı.*

Gelişmekte olan toplumsal bilimler alanında çalışan bilginler, tıpkı ütopya yazarları gibi, "istikrarlı toplum düzeni"

ve/veya kendini-dengeleyen toplumsal bir sistemin modellerini yapmakla meşgullerdi. Bu öyle bir ortam olacaktı ki, olabilecek bütün değişiklikler yalnızda normalin dışında ve dış etmenlerden kaynaklanacaktı, iyi tasarlanmış toplumun içine inşa edilen homeostatik düzenek de bu değişiklikleri gereksiz kılmak için elinden geleni yapacaktı. Üstüne gidilecek ve çözülecek sınırlı sayıda sorun vardı (ya da en azından öyle inanılıyordu), dolayısıyla her sorun çözüldüğünde mücadele edilecek sorun sayısı bir tane eksilecekti. Çok fazla sayıda ihmal edilmiş, desteklenmemiş ve tatmin edilmemiş insan ihtiyacı vardı, ancak giderilen her ihtiyaç tatmin edilmesi gerekenler listesinin bir tane azalması demekti; ta ki yaratıcı iş arzının daha fazla yoğunlaştırılmasını gerektirecek ve haklı gösterecek arta kalan bir vazife kalmayıncaya kadar. *İlerlemenin görevi, kendisini çalışarak işsiz hale getirmekti.*

Tarihin seyri ve insan geleceğinin yönetilmesi üzerine düşünen herkes bu tarz inançlara sahipti. Ya da daha doğrusu tüm bu varsayımlar genel düşünce araçlarıydı; insanlar bu fikirler hakkında değil, bu fikirler aracılığıyla düşünüyorlardı. Nadiren farkındalık seviyesine ulaştılar ve kendileri eleştirel düşüncenin nesneleri haline geldiler. Bu varsayımlar diğer tüm düşüncelerin etrafında dolandığı bir eksenle iç içeydiler; başka bir deyişle, bu varsayımların tüm fikir çatışmalarının (ya da en azından önemli olanlarının) yaşandığı alanı oluşturduğu tasavvur edilebilirdi. Bu çatışmaların bahsi, ilerlemenin nihai varış noktasına giden en kısa, en ucuz ve en az rahatsız edici güzergâh seçeneğiydi: nihai varış noktası tüm insan ihtiyaçlarının karşılandığı, insanları ve insanların bir arada yaşamlarını etkileyen tüm sorunların çözüldüğü bir toplumdu. Evrensel refah ve rahat bir yaşam toplumu ve bütün bu hizmetlerin kesintisiz tedarik edilmesine yetecek seviyede, istikrarlı ve güvenle dengede tutulan bir ekonomiye sahip olan bir toplum.

İki zıt "yol haritası"nın karşılaşması bu bağlamda oldu ve tarihe kapitalizm ile sosyalizm arasındaki çatışma olarak

geçti. İki fikrin savunucuları da modern eşitlik, özgürlük, kardeşlik sözlerini çok ciddiye aldılar ve bu üçünün arasında özel, kopmaz bir bağ olduğunu varsaydılar. Ancak sosyalizm, kapitalizmin savunucu ve uygulayıcılarını, özellikle de içlerindeki en radikal grup olan *laissez-faire*'cileri, bu vaatleri yerine getirmek adına çok az şey yaptıklarından ya da hiçbir şey yapmadıklarından ötürü kınayıp, sansürledi. Sosyalistler modernitenin kapitalizm sürümünü, adaletsizlik ve müsriflik günahlarını işlemekle suçladı. Müsriflik: kâr elde etmek için yapılan ve üretimi, sürekli ihtiyaç fazlası yaratmaya zorlayan o kaotik mücadele. Bunun sonucunda üretilen malların çoğu doğruca çöp yığınlarına dönüşüyor; bu, eğer kâr faktörü etkisiz hale getirilir, ihtiyaçlar önceden değerlendirilir ve üretim ona göre planlanırsa, önlenebilecek tarzdan bir savurganlıktır. Adaletsizlik: sistemik olarak emeğin yarattığı değerlerden mahrum bırakılan ve dolayısıyla ulusun zenginliklerindeki paylarına el konulan, sömürülen emek. Sosyalist suçlamaya göre, iki melanet de kesinlikle geri püskürtülebilir ve büyük olasılıkla eğer üretim araçlarının özel mülkiyeti olmasa ortadan kalkardı. Bunun sonucunda üretim mantığı ve ihtiyaçların tatmin edilmesi mantığı (yani malların üretimini yönetmesi gereken mantık) ihtilafa düşerdi. Üretim araçlarının özel mülkiyeti (bu özel mülkiyet malların üretimini kâr elde etme mantığının altına itmeye mecburdur) yıkıldıktan sonra, iki melanet de onunla birlikte hafızalardan silinecektir, tabii üretimin toplumsal doğası ve araçlarının özel yönetimi arasındaki çelişkiyi de yanlarına alarak. Marksçı formda bir sosyalizmin, bir proleter devriminin sonucu gelmesi bekleniyordu. Süregelen fakirlik ve aşağılanmaya gittikçe sinirlenen işçiler, önünde sonunda isyan edecek ve oyunun kurallarında kendi lehlerine –fazlasıyla hak ettikleri– bir değişiklik yapacaklardı...

Fakat yıllar geçtikçe bir "proleter devrimi"nin olma ihtimali azalıyor ve git gide daha da uzak gözüküyordu. Devrim

vesvesesi ve fabrika emekçilerini etkin bir şekilde savunan nefsi müdafaa kurumlarının yükselişi ve gelişmesi, –fabrikatör sınıfının politik temsilcisi olarak görülen– devleti kâr amacı güdenlerin iştahlarına ve çalışma koşullarının insanlık dışı niteliğine kısıtlamalar getirmeye itti. Dolayısıyla süreç "kendi kendini çürüten bir kehanet" hale geldi, öngörülen "proleter fakirleştirilmesi" gerçekleşmedi. Aksine, kanıtlar işçilerin yatıştığını, gönüllü olsun ya da olmasın kapitalistler tarafından yürütülen topluma ayak uydurduğunu ve etkin bir şekilde bu çerçevenin *içinde* kendi koşullarının iyileşmesi ve sınıf çıkarlarının tatmin edilmesi arayışına girdiklerini gösteriyordu. Bu eğilim görünürdeki tarihi trendlerle, Marksçı analizden doğan beklentileri açıkça karşıt noktalara koyuyordu. Ve eğer bu çelişkinin berbat ettiği beklentiler kurtarılacaksa, bu çelişkinin açıklanması gerekiyordu.

On dokuzuncu yüzyıldan yirminci yüzyıla geçilirken gerçekten de uzunca bir açıklama listesi denendi. En sık ileri sürülen ve en çok etkinlik kazanan açıklama, bir "işçi aristokrasisi" yani endüstriyel emek gücü içerisinde üstün yetenekli ve yüksek maaşlı bir kesim yaratılarak sözüm ona işçi sınıfına rüşvet verilmiş olmasıydı; imtiyazlarından dolayı bu sınıfın çıkarları statükonun korunmasına bağlıydı ve işçi sınıfı örgütlerini, sendikaları ve gelişmekte olan siyasal partileri bu çıkarlar doğrusunda kullanmayı başarıyorlardı. Farklı fakat daha etkili bir açıklama olan "yanlış bilinç" teorisi daha derine iniyordu. Buna göre kapitalist toplumun genel koşulları, temel olanaklardan yoksun olan, mahrum bırakılmış ve farklı muamele gören kesimlerin, kendi durumları hakkındaki gerçeği algılamasını engelliyordu; özellikle de durumlarının *nedenlerini* ve dolayısıyla çilelerinden *kurtulma ihtimalini* algılamaları mümkün olmuyordu. Bu türden açıklamalar farklı kapsamlılıkta sayısız biçimde dolaşıyordu, ancak hepsi benzer bir sonuca işaret ediyordu: bir "proleter devriminin" *işçilerin kendileri* (artık belirgin bir miktar küçümsemeyle "kitleler"

olarak adlandırılıyorlardı) tarafından başlatılması, yürütülmesi ve nihayete erdirilmesi ihtimalinin çok düşük olduğu sonucuna. Lenin eğer kendi kaynakları ve aklıyla baş başa bırakılırsa "proleterya"nın "işçi sendikası zihniyeti"nden öteye varamayacağında ısrar edecekti. Bu sırada Lenin'in entelektüel yol arkadaşları, onun siyasi sansürüne, "burjuva cahilliği ve zevksizliği"ne ilişkin kendi ukalaca aşağılamalarını ekleyerek, "kitleleri", yozlaştırıcı ve aptallaştırıcı "kitle kültürü"nün ötesine geçmekten doğuştan aciz ve isteksiz olmakla suçluyorlardı.

İşte on dokuzuncu yüzyılın sonları ile yirminci yüzyılın başları arasında uzanan bu arka planda, modern sosyalizmin sabırsız, pervasız ve çabuk sinirlenen genç kardeşi doğdu. Bu fikirler ve davranışlar bütününün ismi tarihe "komünizm" olarak geçti; Marks ve Engels'in "Komünist Manifesto"sunda kullanılan adlandırma gasp edildi ve tekelleştirildi, üstelik de mucitleri tarafından hiç planlanmayan ve beklenmeyen imgelerle donatıldı. Bu yeni varlık "tarihin yasaları"na duyulan hayal kırıklığının, proletaryanın "olgunlaşarak" devrimsel bir güç haline gelmesi sürecinde gözle görülür biçimde yetersiz mesafe kaydedilmesinden doğan hüsranın, ve zamanın "sosyalizmin yanında olmadığı" hakkındaki artan şüphelerin ortak meyvesiydi. Zaman noktasındaki sıkıntı, süreç şu anki gibi yönetilmeye devam edilirse, zamanın ilerleyişinin sosyalist dönüşüm ihtimalini –artırarak kaçınılmaz kılacağına– gittikçe daha uzak ve belirsiz hale getireceği inancından kaynaklanıyordu.

Miskin tarihi kuvvetlice itmek, uykulu kitleleri ise kuvvetlice mahmuzlamak gerekir; tarihsel zorunluluk bilinci, tasarlanıp, doğmasının pek mümkün olmadığı proleter evlere dışarıdan getirilmelidir. Devrim, her ne kadar "kitleler" *tarafından* başlatılması zor gözükse de, devrimci uzmanlar tarafından "kitleler" *için* başarılmak zorundaydı. "Profesyonel devrimciler" devleti ele geçirdikten sonra, devletin baskı gücünü el-

lerine alarak, "kitle"yi özgün bir devrimci güce dönüştürecek ve onları üstlenmeye gönülsüz –ya da üstlenemeyecek kadar aciz veya cahil– oldukları tarihi görevlerini yapmaya itecekti; onları eğitecek, nutuk çekecek, özendirecek ya da gerekirse zorlayacaktı. Bu, kapitalistlerin güdümündeki endüstrileşme, sömürülen modern-öncesi kitleleri işçi sınıfına yükseltmeden önce bile yapılabilirdi. Profesyonel devrimciler yetiştirildikten ve "tarihin yasaları" bilgisiyle silahlanmış ve sıkı disiplinle sağlamlaştırılmış bir devrimci partiye yazıldıktan sonra, kapitalist fasıl (Çarlık Rusya'sı gibi, "gelişmiş dünya"nın kıyısındaki modern-öncesi çiftçi diyarlarında, sermaye tarafından yönetilen "alan temizleme" ve "mali teşvik sağlama" çalışması) atlanabilirdi. İdeal, düzenli ve çatışma ile tesadüflerin olmadığı topluma giden yolun tamamı, başlangıçtan ta bitiş çizgisine kadar, "tarihsel kaçınılmazlığın" bilgisini takip ederek ve bu bilginin denetimi, gözetimi ve yönetimini elinde tutan bilgi sahiplerini izleyerek yapılabilir. Özetle komünizm, sosyalizmin Lenin'e ait sürümü, kestirme yolların ideolojisi ve tatbikiydi: bedelleri ne olursa olsun...

Uygulamaya konulduğunda bu fikir (tıpkı kendisini gerçekleştirebilmek için kullanılan strateji gibi) tam da Rosa Luxemburg'un Lenin'le ihtilafa düştüğü noktada tahmin ettiği gibi oldu: bir serflik reçetesi. Ancak Rosa bile bunun sonucunda oluşacak şiddetin, zulmün, vahşetin ve çilenin boyutunu tam olarak tahmin edememişti. Hiçbir yerde denenmediği kadar aşırıya götürülen, modernitenin verdiği, rasyonel bir şekilde tasarlanan ve rasyonelce yönetilen, düzenli toplumdan doğan saadeti sağlama sözünün, insan özgürlüğünün ölüm fermanı olduğu ortaya çıktı. Hiçbir yerde elde edilemeyen bir uç noktaya çekilen bu durumda, kendi yönetici organları, topluma, bir bahçıvanın bahçeye baktığı gibi baktı. Nasıl ki bir bahçıvan başta saplantılı bir şekilde bahçedeki "otlara" bakar ve sonra saplantısını eyleme dökerek, baskıcı bir şekilde yabani otları tarama, görme, kökünü kazıma ve

imha etmeye yönelirse; yönetici organlar da "otların" toplumsal denkleri olan, düzene uymayan ve bu yüzden sırf varlıklarıyla bile tasarının düzenini bozan, temizliğini kirleten ve berraklığını bulanıklaştıran insanlara yöneldi. Tüm bahçelerde olduğu gibi, bahçeye dönüştürülen toplumda da davetsiz insanlara "yok edilecek" damgası vuruldu (suçları tıpkı otlar gibi, plansız, dolayısıyla yanlış yerlerde bitmek, efendilerinin mutlak ahenk rüyasını tahrip etmek ve bahçıvana dönüşen yöneticilerinin ustalıklarına şüphe düşürmekti). Vaat ettiği tamamen şeffaf, tahmin edilebilir ve kazasız, bu nedenlerden dolayı da güvenli bir yaşamın rahatlıklarını ulaşılabilir kılamadı. Aksine, dağınıklığa, tesadüflere ve kirliliğe karşı ilan edilen savaş hiç bitmeyecek gibi duruyordu; devam ettikçe de kendisine ait yeni savaş nedenleri ve yok edilmesi gereken yeni "otlar" türetti ve her ikisi de o kadar boldu ki hiç azalacak gibi durmuyorlardı.

Özetle komünist deney, modernitenin doğurduğu, insanların yaşam koşulları ve kaderleri üzerinde mutlak kontrole sahip olma ihtirasının uygulanabilirliğinin aşırı ve belki de nihai sınamasıydı; bunun yanı sıra bu ihtirası gerçekleştirmek için ödenen insani bedelin de ne kadar dehşet verici boyutta olduğunu göstermiş oldu. Nasıl ki modernitenin komünist tipinin doğuşu "katı modernitenin" yükselişinin ayrılmaz, hatta kaçınılmaz bir unsuru idiyse, patlaması ve çöküşü de o katı modernitenin yıkılışı ve batışının temel unsuruydu. Komünist rejim, katı modernitenin, miras olarak devralınmış toplumsal gerçeklikleri, tasarım ürünü olup, sözde ölçülebilir olan ve buna göre ölçülen insan ihtiyaçlarına ısmarlama olarak yapılmış gerçekliklerle değiştirme tutkusuyla aynı kaderi paylaştı.

Komünist alternatif daha iyi bir seçenek olarak algılandı çünkü daha hızlı ve daha kısaydı, arazide geçen engelli bir koşu için, insanlık halinden doğan belirsizliği yok etmek için hiç zaman harcamıyordu. Komünizm, modern çağın başla-

makta olan "katı" aşamasında tahayyül edilen, hayali kurulan ve erişileceği vaat edilen idealle uyumlu bir insan varlığını güvence altına almanın en kesin yolu olarak kucaklanmıştı. Daha iyi bir yol olduğu iddiasının, en hafif deyişle, oldukça sorgulanabilir olduğu ortaya çıksa da, gözden düşmesinin ve nihai yenilgisinin ana nedeni, bardağı taşıran son damlası, olayların o zamana kadar hiç beklenmedik şekilde gelişmesiydi. Tüm eylemin başarısının ölçüleceği hedefin dağılması, gözden kaybolması ve uzun vadede açıkça reddedilmesiydi. *Komünist deneyin cenaze çanlarını çalan, modernitenin "sıvı" aşamasına girişiydi.*

Modernitenin komünist ve kapitalist alternatifleri arasındaki mücadele ve rekabet, *ancak ve ancak* her iki taraf da aynı şey için, yani *sonlu,* sabit ve ölçülebilir olduğuna inanılan insani ihtiyaçların tümünün tatmin edilmesi için rekabet ettiği sürece anlamlıydı. Ancak modernitenin sıvı aşamasında kapitalizm bu yarışmadan çekildi; bunun yerine insan arzularının potansiyel *sonsuzluğuna* oynadı. Çabalarını bu noktadan sonra onların sonsuz büyümesini karşılamaya adadı. Arzuların tatminine değil, daha fazla arzunun arzulanmasını sağlayan arzulara; fırsatları ve seçenekleri daha verimli hale getirmeye değil çoğaltmaya; olasılıkların işleyişini "yapılandırmaya" değil serbest kılmaya yöneldi. Dolayısıyla kaim gerçeklikleri eritme ve yeniden dökme görevi tek sefere mahsus bir girişimden, devamlı ve muhtemelen kalıcı bir insanlık haline dönüştü; tıpkı birleştirme ve ayırma arasındaki etkileşimin, "toplumsal yapılandırma"nın, onun yerini alan kalıcı varoluşsal "toplumsal ağ oluşturma" yöntemine dönüşmesi gibi. Yaşamın sıvı modern türüne hizmet etme vazifesi için, komünist toplum kavramının tümü hazırlıksız ve belirgin bir şekilde uygunsuzdu; tıpkı "katı modernitenin" düzen kurma işlemini gerçekleştirme kaygısıyla geliştirilen kurumların, tek başlarına modernitenin "sıvı" suretine uyumsuz oldukları gibi. Yeni şartlar sıvı modernitenin tarih öncesi "katı" aşa-

masından devraldığı hedefleri ve araçları köhne ve gereksiz, daha önemlisi, amaca zararlı kıldı.

Modernitenin iki türü arasındaki rekabetin, eğer iki rakip de "katı modern" inanca ve kaidelere sadık kalsaydı ne kadar *süreceği sorusu, hâlâ yoruma açık, hatta belki de cevaplanamaz* durumda. İnsan ihtiyaçlarının boyutuna ve içeriğine dair hüküm verme yetisini ve hakkını gasp eden bir rejimde yaşamanın monotonluğu, griliği ve kasveti (Agnes Heller ve çalışma arkadaşları komünizmi unutulmaz bir şekilde "ihtiyaçlar üzerinde diktatörlük"[3] olarak tarif eder, bunun yanı sıra Rus hicivci Vladimir Voinovich de gelecekteki komünist Moskova sakinlerini, her güne, o günkü ihtiyaçlarının ne kadar büyük ya da küçük olduğuna dair verilmiş hükümleri içeren resmi duyuruları dinleyerek başlayan kadın ve erkekler olarak hayalinde canlandırır[4]), diğer bütün eksikliklerinin ve kabahatlerinin ötesinde, bu rejimin, gittikçe daha renkli ve çekici olan kapitalist pazar karşısında güzellik yarışmasından elenmesine yol açtı. Modernitenin sıvı aşamasının gelişiyle birlikte, komünizmin çöküşü kaçınılmaz bir sonuç oldu.

Çöküş... Bu ölüm mü demek? Geri dönüşü olmayan bir bitiş mi? Tarihin bir bölümünün tek celsede ve nihai sona ermesi, ardında kısa yollar, kestirmeler ve "biz sizin için neyin iyi olduğunu daha iyi biliyoruz" politikaları dışında hiçbir miras, hiç çocuk ve vasiyet bırakmadan ölmesi mi? Fakat bu hâlâ bir soru olarak duruyor: çünkü ne saf ve basit bir gelişme olan, ne de sadece bir lütuftan ibaret olan "katı" modernitenin "sıvı" moderniteye dönüşmesinin, başka pek çok şey olabileceği ama ilk ve son kez meydana gelen bir tarihsel değişim olamayacağı ortaya çıkabilir. Arkada kalan "katı" aşamaya tebelleş olan vahşet ve acılar artık, Tanrı'ya ya da Tarih'e şükür, yoklar. Fakat başka zulüm ve acılar, önceden bilinmeyen ya da sadece belli belirsiz sezilen dertler ve sitemler listesinde eskilerinin yerini almak üzere gecikmeden ortaya çıktılar. Bu yeni kötülükler çağdaşlarımıza atalarımı-

zın çektiği acılar kadar iğrenç gözükebilirler: atalarımızın acıları çağdaşlarımız tarafından hiç yaşanmadığından büyük rahatlıkla küçümsenebilir, azımsanabilir ve görmezden gelinebilir. Aynı zamanda şu gözlemi yapmak gerekir: (Jürgen Habermas'ın deyimini kullanmak gerekirse) "komünizmin programı" henüz tamamlanmamış halde. Bu programı "katı modernitenin" milyonlarca sakininin gözünde bu kadar çekici kılan, insanlık halinin en rahatsız edici, tiksindirici ve ahlaksız özellikleri (örneğin adaletsiz olduğu besbelli olan gelir dağılımı, yaygın yoksulluk, açlık, aşağılama ve insan haysiyetinin reddedilmesi) 200 yıl önce olduklarından daha bariz olmasalar bile hâlâ bizimle beraberler. Başka hiçbir şeyleri değilse bile hacimleri, şiddetleri, çirkinlikleri ve iğrençlikleri artmaya devam ediyor.

Örneğin Hindistan'da, o sıvı modern tacı süsleyen parlak mücevherde, evrensel olarak, insan potansiyelinin yeni modern düzen sayesinde özgürleştirilmesinin ve serbest bırakılmasının en görkemli örneği olarak gösterilen o ülkede, git gide zenginleşen bir avuç dolusu milyarder, günde 1 dolardan az gelirle yaşamak zorunda bırakılan 250 milyon insanla birlikte yaşıyor. Beş yaşın altındaki çocukların yüzde 42,5'i beslenme yetersizliği çekiyor. 8 milyonu akut, şiddetli, sürekli ve sakat bırakıcı açlık çekiyor ve bu onları fiziksel ve zihinsel olarak gelişmemiş halde bırakıyor; her sene 2 milyonu bu yüzden ölüyor.[5] Fakat yoksulluk ve onun sadık yoldaşları gelecekten umut kesme ve aşağılanma sadece zamanın başından beri açlık, yoksulluk ve mutsuzlukla cebelleşen ülkelerde görülmüyor; bir daha asla dönmemek üzere kovalandığı ve defedildiği düşünülen ülkeleri tekrar ziyaret ediyor. Mesela Britanya'da, 2009'da bir sene öncesine göre 14.000 tane daha fazla çocuğa, yoksulluktan doğan besin yetersizliğinin sonuçlarını engellemek adına, bedava okul yemeği yeme hakkı verildi. Tony Blair'in üçüncü seçim zaferinden beri, haneler içerisinde en fakir yüzde 10'luk kesim gelirlerinin haftada 9 pound düş-

tüğünü gördü, üstelik en zengin yüzde 10'un gelirleri haftada ortalama 45 pound artış gösterirken.[6] Artık eşitsizlik söz konusu olduğunda, kurbanlarına ne kadar acı verirse versin, sadece açlık ve kıtlıktan çok daha büyük riskler var.

Bugün biz insan eşitsizliğinin muhtelif yıkıcı sonuçları hakkında, kapitalist kötü yönetimin saçma icraatlarından ötürü sabırsızlanıp onarımı hızlandırmak adına komünist partilere katılanlardan daha fazlasını biliyoruz. Mesela biliyoruz ki, gezegendeki en eşitsiz toplumlarda, örneğin Amerika ve İngiltere'de, akıl hastalıklarının oranı eşitsizlik kümesinin en altındaki ülkelerden üç kat daha fazla. Aynı zamanda cezaevi nüfusları, obezlik felaketi, ergen hamilelikleri ve (tüm zenginliklerine rağmen!) *tüm* toplumsal sınıflardaki ölüm oranlarıyla ilgili sayılar, en üst katman dahil, daha yüksek. Genel sağlık durumu yüksek gelirli ülkelerde kural olarak daha iyi olsa bile, denk gelire sahip ülkelerde ölüm oranları, toplumsal eşitlik arttıkça azalıyor... Gerçekten çarpıcı bir bulgu da şudur: özellikle sağlıkla ilgili harcamaların ortalama ömür oranı üzerinde neredeyse hiçbir etkisi yok; fakat artan eşitsizlik seviyesinin böyle bir etkisi, güçlü bir olumsuz etkisi var.

Sözüm ona "gelişmiş toplumlara" eziyet eden meşhur "toplumsal hastalıkların" listesi uzun ve liste onu kısaltmak için içtenlikle çabalayan ya da en azından öyle farz edilen tüm girişimlere rağmen uzamaya devam ediyor. Bahsedilen ıstırapların yanı sıra, aynı zamanda cinayet, çocuk ölümü, artan ruhsal ve zihinsel sorunlar ile gittikçe azalan ve solan karşılıklı güven kaynakları (bu olmadan toplumsal birliktelik ve işbirliği mümkün olamaz) gibi durumları da içeriyor. Bütün durumlarda sonuçlar eşitsizliğin çok olduğu ülkelerden az olanlara ilerlediğimizde daha az rahatsız edici hale geliyor; bazen eşitsizliğin fazla ve az olduğu toplumlar arasındaki farklar neredeyse inanılmaz oluyor. Amerika eşitsizlik sıralamasının en başında, Japonya ise en altında. Amerika'da 100.000 kişi başına neredeyse 500 kişi cezaevinde, Japonya'da

bu sayı 50'den az. Amerika nüfusunun üçte biri obez, Japonya'nın ise yüzde 10'dan azı. Amerika'da 15-16 yaş aralığındaki her 1000 kadından 50'den fazlası hamile, Japonya'da sadece üçü. Amerika'da nüfusun çeyreğinden fazlası zihinsel hastalıklardan mustarip, Japonya'da yüzde 7 civarı. Japonya, İspanya, İtalya ve Almanya'da, gelir dağılımının görece daha eşit olduğu toplumlarda, on bireyden birisi zihinsel bir hastalıktan şikâyetçi: bunun aksine İngiltere, Avustralya, Yeni Zelanda ve Kanada gibi daha az eşit ülkelerde bu rakam her beş kişiden biri.

Bunların hepsi istatistik: toplamlar, ortalamalar ve bunların bağıntıları. Bu bağıntıların arasındaki nedensel bağlantılar hakkında çok az şey söylüyorlar. Ancak bunlar hayal gücünü kışkırtıyor. Ve bir alarm çalıyor. Hayatta kalma içgüdülerine *olduğu kadar* vicdana *da* hitap ediyorlar. Bizim sık rastlanan etik kayıtsızlığımıza ve ahlaki umursamazlığımıza meydan okuyorlar. Ancak aynı zamanda, makul şüphelerin ötesinde gösteriyorlar ki iyi bir yaşam ve mutluluk arayışının, her bireyin kendi başına kovaladığı ve uyguladığı, tamamen kendi başına yapabileceği bir iş olması fikri, epeyi yanlış anlaşılmış bir fikir. Bireyin her şeyi "kendi başına" yapabileceğini ummak, onun kendi ayakları üzerinde durması beklentisiyle çelişen ölümcül bir hatadır. Kendimizi başka insanların bahtsızlıklarından soyutlayarak bu hedefe yaklaşamayız.

Komünizmin çöküş yıldönümünü kutlamak için güçlü nedenler mevcut. Fakat duraklamak için de güçlü nedenler var, duraklamak, banyodaki su küvetten boşaltıldığında çocuğa ne olduğunu düşünmek ve yine düşünmek için... O çocuk ağlıyor; bizim ilgimizi bekliyor.

3

Sıvı Modern Zamanlarda Toplumsal Eşitsizliğin Kaderi

Michel Crozier büyük firmaların iç yaşamlarını konu alan detaylı incelemesi *Bürokrasi Fenomeni*'ni –önce Fransızca sonra İngilizce olarak– 1963-64'te yayınladı.[1] Görünüşte odağı, Max Weber'in "ideal bürokrasi tipi"nin, o zamanlar tüm örgüt kuramlarının tartışılmaz paradigmasının uygulanabilirliğini araştırmaktı. Fakat Crozier'in esas bulduğu, bir değil, birden fazla ve çeşitli ulusal "bürokratik kültürler" oldu: her biri içinde bulunduğu ülkenin toplumsal ve kültürel özelliklerinden derinden etkilenen bürokratik kültürler. Crozier Weber'i, modelinin evrenselliğini ciddi anlamda kısıtlayan bu kültürel özgünlükleri göz ardı etmekle suçladı. Yalnız şunu eklemek isterim ki kültür temelli farklılıklar konusundaki vurgusu her ne kadar öncü de olsa, Crozier'in esas ve hakikaten çığır açıcı keşfi, Weber'in teorik modelinden çıktığı ve dolayısıyla geçerliliğini zedelediği gerekçesiyle suçladığı muvazzaf bürokratların kullandığı stratejileri sistemleştirmeye ve açıklamaya çalışması sırasında ortaya çıktı.

Deyim yerindeyse Crozier'inki Weber'in tasavvurunun gölgesinde ve Weber'in bakış açısında yapılan, Weber'in "özünde var olan" bir eleştiriydi: Açıkça söylemese de Weber'in, bürokrasinin, modern "yasal-rasyonel" davranış fikrinin en önde gelen şekli olduğu, "rasyonelleştirme"nin modern bürokrasinin yegâne amacı olduğu varsayımlarını kabul ediyordu. Aynı zamanda Weber'in diğer bir varsayımı

olan; tam da bu rasyonelleşme amacının, hatta sadece onun, bürokratik uygulamalar ve gereçlerin mantığını anlamak için kullanılacak anahtar olabileceği ve olması gerektiği fikrine de katılıyordu. İdeal tiplemesinde, Weber asri bürokrasiyi bir tür "rasyonel davranış fabrikası" olarak resmediyordu, yani hâlihazırdaki hedeflere giden en iyi yolları aramakla yönlendirilen davranışlar. Eğer bürokratik kurumun hedefi ona yüklenen ve yapması beklenen görev ise, o zaman bu kurumun yapısını ve yordamlarını anlamayı, kurumların bu hedefi gerçekleştirmenin "en rasyonel" yöntemlerini bulmaktaki rollerini ve bunun için nasıl tasarlandıklarını inceleyerek başarabiliriz; "en rasyonel" yani en verimli, en ucuz, hata riskini en aza indirgeyen ve bu hedefi engelleyebilecek, çalışanlarının sahip olabileceği diğer bütün heterojen ve bağlantılı çıkarların, niyetlerin ve sadakatlerin etkisiz hale getirilmesi ya da doğrudan yok edilmesini sağlayan yöntemleri. Fakat Crozier'in bulduğu üzere, denek olarak aldığı Fransız bürokratik kurumlarının çalışmaları daha çok "*irrasyonel* davranış fabrikaları" gibi duruyorlardı. Bu durumda "irrasyonelliğin" anlamı Weber'in "rasyonellik" anlayışının aksini söyleyerek türetilmiştir. Weber'in, kabul etmek gerekirse soyut ama iddialara göre doğru modeli, Fransız kurumlarındaki bürokrasi uygulaması sırasında Croizer'in bulgularına göre oldukça fazla "işlevsizlik" üretiyordu. Ancak bu, "rasyonel davranış"ın Weberci biçimine, yani diğer tüm düşüncelerin ötesinde sorgusuz bir önceliği olan hedefi yerine getirme durumuna karşıt etkenler grubu şekilde izah edilse bile, Weber'in ajandasına bağımlı bir kavram. Crozier'in keşfettiği, belirlenen hedefi yerine getirmek için zaman ve enerji harcamak yerine, ofis çalışanlarının zaman ve enerjilerinin çoğunu bu hedefle alakasız işlere, ya da onun yapılmasını engelleyecek, hatta uygulanmasını imkânsız kılacak davranışlara harcamalarıydı. Keşfettiği ve sık sık karşılaştığı en temel işlevsizlik, güç, etki ve imtiyaz elde etmek üzere grup içinde yaşanan çekişmeydi.

Bu türden içsel güç çekişmeleri Crozier'in incelediği kurumlarda yaygındı: her görevli kategorisi daha çok güç istiyor ve bunu resmi kuralları ya da kural kitaplarındaki açıkları kendi çıkarı doğrultusunda kullanarak, ya da hepten gayri resmi yollardan, kurumsal kurallarda yer almayan, hatta bazen açıkça yasaklanan işlerle elde etmeye çalışıyorlardı. Modern bürokrasinin ideal modeli olan meslek ve çalışmayı saplantılı ve takıntılı biçimde "rasyonelleştirme" halinden Fransızlara özgü, kültürle alakalı bir sapmayı açıklamaya çalışırken, Crozier bence –sanki Wiliam Blake'in "bir kum tanesinde evreni görme" çağrısına uyuyormuş gibi– *bütün iktidar mücadelelerinin ve her iktidar mücadelesinin* evrensel stratejisini, başka bir deyişle, "tüm eşitsizliklerin anasının" nasıl yaratıldığını ve kurumsallaştırıldığını keşfetti ve belgeledi.

Bu strateji, o zaman Crozier'den öğrendiğime göre, her zaman ve her yerde *güvencesizliğin manipülasyonu*ndan oluşuyor. Belirsizlik, güvencesizliğin temel nedeni, açık ara en kesin güç aracıdır; hatta onun özüdür. Crozier'in kendisinin de dediği gibi, her kim "belirsizlik kaynağına daha yakınsa" o yönetir. Bu böyledir, çünkü her kim belirsizliğin alıcısı konumundaysa (daha doğrusu her kim hareketleri tahmin edilemeyen ve beklentilere karşı gelen bir rakiple karşı karşıyaysa) ayrımcılığa direnme ve karşı koyma çabalarında silahsız ve aciz bırakılmıştır. Kısıtlı veya hiç seçeneği olmayan ve bu nedenden dolayı monoton ve tamamen tahmin edilebilir rutinleri olan grupların veya birimlerin, hareketli, seçme özgürlüğüne sahip, bolca seçeneği olan ve dolayısıyla temelde tahmin edilemez olan rakiplerle güç çekişmelerinde hiç kazanma şansları yoktur. Bu sabit savaşa karşı esnek savaştır: *esnek* gruplar, bir sürü seçeneği olanlar, bir rutine sıkışıp kalanların, daima, etkisizleştiren türden bir belirsizlik ve dolayısıyla ezici bir güvencesizlik hissi duymasına yol açarlar. Oysa, esnek olanlar, *sabit* olanların olası hamlelerini ve cevaplarını, kendi durumları ve geleceklerini tehdit eden riskler arasına dahil edip hesaba katmak zorunda değildirler.

Dolayısıyla bir kurumda çalışanların bir grubu, kurum içerisinde üstün gelmek istediği başka bir gruba aşırı detaylı ve kapsamlı davranış kuralları koymaya çalışır. Bunun amacı bu grubun davranışlarını "sabitlemek", monoton bir şekilde sıradan ve tamamen tahmin edilebilir hale getirmektir. Bu sırada, ayrıca kendi elini kolunu bağlayacak şeyleri engellemeye çalışır ki hareketlerini öngörmek imkânsız olsun ve üstün gelmeye çalıştığı grubun hesaplamalar yapmasını ve tahmin yürütmesini engellesin. "Yapılandırma" fikrinin olasılıkları manipüle etmek olduğunu göz önünde bulundurursak (bazı olayların olasılıklarını artırmak, diğerlerininkini azaltmak), özetle diyebiliriz ki *herhangi bir iktidar mücadelesinin ve bütün iktidar mücadelelerinin temel stratejisi, rakibinin durumunu yapılandırırken, kendininkini "yapısızlandırmak", yani denetimini en aza indirgemekten oluşur.* İktidar mücadelesinde rakiplerin peşinde olduğu şey, şimdiki ve gelecekteki üstlerin, şimdiki ve gelecekteki astlarına, belirledikleri veya belirlemeyi düşündükleri rutinleri kabul etmekten başka çare bırakmamaktır. Ve eğer gerçekten bu rutini kabul ederlerse, davranışları "sabit" olur: artık belirsizlik kaynağı olmayan ve dolayısıyla üstlerinin hamlelerini hesaplamalarında hiçbir önem teşkil etmeyen risksiz bir değişken.

Elbette muktedir olan veya iktidar peşinde koşan grupların en özgürlerinin bile kullanabilecekleri tercih özgürlüğünün "doğal" sınırları vardır: faaliyet yürüttükleri sosyoekonomik koşullar ve faaliyetlerinin niteliklerinden ötürü uygulanan kısıtlamalar; öyle kısıtlamalar ki en marifetli ve zekice hilelere bile dayanıklıdırlar ve dolayısıyla aşılamazlar. Ve iktidar mücadelesinin yapıldığı ortamlar, modernitenin önceki "katı" aşamasından günümüz "sıvı" aşamasına geçilmesi esnasında gerçekten ciddi ve kökten değişikliklere uğramıştır.

Gazeteciler yakasına yapışıp, kendisine, işçilerinin maaşlarını iki katına çıkartarak zamanın en genel çalışma uygulamalarını bir kenara atmasının altında yatan niyetini sordukların-

da, Henry Ford, sonradan çok meşhur olan nüktesini, bunu işçilerinin kendi sattığı otomobilleri alabilmesi için yaptığını söylemişti. Fakat aslında kararı çok daha gerçekçi ve rasyonel bir düşünceden doğmuştu: işçileri kendisine yaşamlarını sürdürebilmek için muhtaçtı, bunun yanı sıra Ford da para ve güç için işçilerine ve yerel emeğe, taşıma bandının çalışmasını sağlamaları için de kullanabileceği operatörlere muhtaçtı. Muhtaçlık *karşılıklıydı*. Onunki gibi hantal ve sabit bir güce ve zenginliğe sahip birisi olarak, Ford'un çoktan uysallaştırılmış ve yetiştirilmiş emek gücünü, rakiplerinin daha iyi teklifleri sayesinde ayartılmalarındansa, fabrikanın içinde tutmaktan başka çaresi yoktu. Kendisinden bir yüzyıl sonra gelecek haleflerinin aksine, Henry Ford'un en güçlü "güvencesizlik silahı" olan zenginliğini başka yerlere taşıma seçeneği yoktu. Herhangi bir fabrika rejimine, ne kadar zalim olursa olsun, homurdanmadan katlanmaya hazır insanlarla dolu yerler var; yeter ki karşılığında bir geçimlik alsınlar, ne kadar acınacak miktarda olursa olsun: tıpkı iş gücü gibi, Ford'un sermayesi de bir yere "sabit"ti: ağır ve hantal makinelerin içine batmış ve yüksek fabrika duvarlarının içine kilitlenmişti. O muhtaçlığın bu yüzden karşılıklı olduğu; dolayısıyla iki tarafın da uzun süre birlikte kalmak zorunda oldukları, yine her iki tarafın da kesinlikle farkında oldukları, herkesin bildiği bir sırdı.

Bu kadar uzun ömürlü olması beklenen ve böyle sıkı bir bağımlılıkla yüzleşince, iki tarafın da özenle hazırlanıp tartışarak geçici bir anlaşmaya varmalarının kendi çıkarlarına uygun olduğu sonucuna er ya da geç ulaşmaları kaçınılmazdı. Yani, iki tarafın da gönüllü olarak, kendi manevra özgürlüklerinin kaçınılmaz sınırları olduğunu, çıkar çatışmalarında karşı tarafın ne miktarda zorlanabileceği ve zorlanması gerektiğini kabul etmesinden geçen bir birlikte yaşam biçimi. Henry Ford'a ve onun gittikçe artan sayıdaki hayranlarına, takipçilerine ve taklitçilerine açık tek seçenek, ister istemez bindikleri dalı kesmeye eşdeğerdi; o dala tıpkı işçilerinin

tezgâhlarına bağlı oldukları gibi bağlıydılar ve o daldan daha rahat ve çekici yerlere gidemezlerdi. Karşılıklı muhtaçlığın sınırlarını çiğnemek, kendi zenginliklerinin kaynağını yok etmek demekti; ya da servetlerinin yetiştiği, gelecekte yetişeceği ve belki de sonsuza kadar yetişmeye devam edeceği bahçenin bereketini tüketmek. Özetle, kapitalin hayatta kalabileceği eşitsizliğin sınırları vardı. *Eşitsizliğin kontrolden çıkmasını engellemek, iki tarafın da menfaatineydi.*

Başka bir deyişle eşitsizliğin "doğal" sınırları vardı; Karl Marx'ın "proletaryanın mutlak yoksullaşması" kehanetinin kendi kendini çürütmesinin temel nedeni bu sınırlardı. Aynı zamanda sosyal devletin, emeği çalışmaya uygun bir durumda tutmaya dikkat eden devletin, ortaya çıkışının tarafsız, "sol ve sağın ötesinde" bir olay olmasının temel nedeni buydu. Devletin, kapitalist düzeni, kapitalistlerin hastalıklı eğilimlerinin –açgözlülüklerinin ve hızlı kâr elde etme arayışlarının– dizginlenmemesinden doğacak, intihar niteliğindeki sonuçlardan korumasının nedeni de buydu. Devlet bu ihtiyaçtan dolayı asgari ücret uygulamasına başladı ya da günlük/haftalık çalışma saatlerine kısıtlama getirdi ve bunun yanı sıra işçi sendikalarıyla yasal koruma ve işçilerin kendilerini savunmak için kullanacakları başka silahlar sağladı. Fakir ile zengin arasında gittikçe artan uçurumdaki genişlemenin durmasının ve hatta, günlük deyimi kullanmak gerekirse, "negatife dönmesinin" nedeni buydu. Hayatta kalmak için eşitsizliğin kendini kısıtlama sanatını icat etmesi gerekiyordu. Ve bunu yaptı ve bir yüzyıl boyunca, gelişigüzel de olsa uyguladı. Sonuçta bu etkenler trendin en azından bir miktar tersine dönmesini sağladı, alttaki sınıflara musallat olan belirsizliği bir miktar azalttı ve bu yüzden belirsizlik oyununda rol alan aktörlerin güçlerini ve şanslarını görece benzer seviyelere çıkarttı.

Bunlar eşitsizliğin modern versiyonunun boyutu ile gelişme eğilimlerini ve ona karşı açılan savaşın görünümünü

belirleyen "makro-toplumsal" etkenlerdi. Önceden bahsedilen mikro-toplumsal etkenler makro-toplumsal etkenleri tamamlıyorlardı. Bu etkenler eşitsizliğe karşı yapılan savaşların yaşandığı her fabrika cephesinin içinde işe yarıyordu. Ama her iki seviyede de, belirsizlik, iktidar mücadelesinin temel silahıydı ve belirsizliklerin manipülasyonu mücadelenin en üstün stratejisiydi.

1930'ların sonlarında, doğru bir şekilde *Yönetsel Devrim* olarak adlandırdığı kitabında, James Burnham şöyle bir düşünce ortaya attı: başlangıçta makinelerin sahipleri tarafından işe alınan ve makine başı çalışanlarına talim yaptırmak, onları terbiye etmek, denetlemek ve işgücünden azami çabayı almakla görevlendirilen yöneticiler, işverenlerinin elinden gerçek iktidarı almışlardı. Bir yandan da sahipler zaman içinde hissedarlara dönüşmüşlerdi. Yöneticilerin işe alınmalarının ve maaş almalarının sebebi hizmetleriydi, çünkü savsak ve temelde yarı gönüllü ve dargın emekçilerin her gün denetlenmesi garip ve külfetli bir işti, fabrikaların ve makinelerin sahiplerinin yapmaktan hoşlanmadıkları ve kendilerini bundan kurtarmak için gönüllü olarak cömertçe para ödeyecekleri bir angarya. İş sahiplerinin, paralarını kendilerini böyle getirisi olmayan ve istenmeyen bir işten kurtaracak hizmetlere harcamalarına şaşmamak gerek. Fakat ortaya çıktı ki, "yönetme" işlevi –yani diğer insanları renksiz ve aptallaştırıcı bir rutini izlemeye kandırmak veya zorlamak ve gün be gün yapmak istemedikleri bir şeyi yaptırmak (yönetsel baskıyı, işçilerin istekliliğine dönüştürmek, gereksinimleri onlara kişilik erdemleri olarak yutturmak)– gerçek iktidardı, en nihayetinde önemli olan iktidardı. Ücretli yöneticiler, hakiki patronlara dönüştüler. İktidar artık "üretim araçlarına" sahip olanlardansa, "üretim ilişkileri"ni yani diğer insanların davranışlarını yönetenlerin elindeydi. Yöneticiler gerçek iktidar sahiplerine dönüştüler; bu, Karl Marx'ın sermaye ve emek arasında gerçekleşmesi an meselesi olan çatışma tasavvurunda öngöremediği, kaderin bir cilvesiydi.

Esas olarak, endüstriyel süreç idealinin önceden tasarlanmış, katı bir şekilde kendini tekrarlayan hareketler yapan, devamlı ve sabit bir rota izleyen homeostatik bir makinenin örüntüsünden esinlenerek oluşturulduğu zamanlardan miras kalan biçimiyle, yönetim gerçekten de bir angaryaydı. Titizlikle tasnif ve disipline etmeyi ve Panopticon tipi yakından ve sürekli gözetlemeyi gerektiriyordu. *Hem* yönetilenlerin *hem de* yöneticilerin yaratıcı dürtülerini köreltmesi kaçınılmaz monoton bir rutinin dayatılmasını gerektiriyordu. Bu sıkıntı, kendi kendine parlayıp, açık çatışmaya dönüşme tehdidi taşıyan, sürekli kaynayan bir kızgınlık yaratıyordu. Aynı zamanda "işleri halletmenin" pahalı bir yöntemiydi: tasnif ve disipline edilmemiş çalışan potansiyelini, işin gereksinimleri için kullanmak yerine, değerli kaynakları onları bastırmak ve yaramazlık yapmamalarını sağlamak için kullanıyordu. Özetle, gündelik yönetim becerikli insanların, iktidarın esas sahiplerinin değer verip tadını çıkartacağı türden bir görev değildi: bunu yapmaları gereken süreden bir saniye bile daha fazla yapmazlardı ve ellerinin altındaki güç kaynakları göz önüne alınırsa, bu süreye de çok fazla katlanmaları beklenemezdi. Ve katlanmadılar da.

Günümüzdeki "Büyük Dönüşüm Modeli İki" (Karl Polanyi'nin unutulmaz deyimini kullanmak gerekirse), çok övülen ve iyi karşılanan, kötü yönleri de dahil olmak üzere, insanların kişilik kaynaklarının tümünden yola çıkan "deneyim ekonomisi", "yöneticilerin yönetim yükünden kurtulması" anının geldiğine işaret ediyor. James Burnham'ın terimini kullanarak, bunu "Yönetimsel Devrim Modeli İki" olarak tarif edebiliriz, zira bütün devrimlerde olduğu gibi bu devrimde de, iktidar mevkilerinin sahiplerinde yok denecek kadar az değişiklik oldu. Olan şey devrimden çok darbeyi andırıyor: eski oyunun bırakıldığı ve oyuna yeni kurallar getirildiğine dair tepeden gelen bir açıklama. Devrimi başlatan ve yürüten kişiler başta kalmaya devam etti, hatta koltuklarına

eskisinden daha da güvenle kuruldular. Bu devrim onların gücüne güç katmak için başlatılmış ve yürütülmüştü; onların hâkimiyetini daha da arttırmak ve saltanatlarına, devrim öncesi saltanatlarının şekli yüzünden ortaya çıkan kızgınlık ve isyana karşı bağışıklık kazandırmak adına. İkinci yönetim devriminden beri, yöneticilerin gücü arttı ve onları engellemekten öte bir işe yaramayan bağların koparılmasıyla, hemen hemen her zarara dayanıklı hale getirildiler.

Bu ikinci devrim sırasında, yöneticiler rutin arayışını bir kenara bıraktılar ve astlarının artık boş olan odalarını kendiliğindenliğin güçlerine teslim ettiler. Yönetmeyi reddettiler, bunun yerine mukimlerden, onları dışarı atmakla tehdit ederek, kendi kendilerini yönetmelerini istediler. Sözleşmelerini uzatma hakları her daim rekabete tabiydi: her tur sonunda, en oyuncu olan ve en iyi performansı sergileyen gelecek dönem için sözleşmesini yenileme hakkını kazanıyordu. Fakat bir sonraki denemeden sağ salim çıkacaklarının ne garantisi vardı, ne de olasılığı daha yüksekti. "Deneyim ekonomisi"nin ziyafet süitinin duvarlarında, "Mene, Tekel, Upharsin" (Ölçüldü, Tartıldı, Dağıtıldı) ibaresinin yerini, "siz *son* başarınız kadar iyisiniz" (fakat sondan bir önceki kadar iyi değilsiniz) hatırlatması aldı. Öznelliği, oyunculuğu ve edimselliği ön plana çıkartan "deneyim ekonomisi" çağının kurumları, uzun vadeli planlamayı ve meziyetlerin biriktirilmesini engellemeye mecburdu, bunu istiyordu ve bunu yapmakta başarılı oldu. Bu gerçekten de mukimlerin sürekli hareket halinde ve meşgul olmalarını sağlıyordu; hala hoş karşılandıklarına dair yeni kanıtlar bulmak için hararetli bir arayış içindeydiler.

Çağdaş iş hayatının elit tabakası hakkında geniş bilgi ağına sahip bir analist olan Nigel Thrift, endüstri, ticaret ve finans liderlerinin kelime dağarcıklarında ve algısal çerçevelerinde dikkate değer bir değişiklik fark etti. Bu değişiklik özellikle de içlerinden en başarılı olanlarda, "düdüğü çalanlar"da, astlarının ya da hâlâ hevesli olan üyelerin taklit edeceği davra-

nış kurallarını belirleyenlerde dikkat çekiciydi.[2] Stratejilerinin kurallarını ve davranışlarının altında yatan mantığı açıklamak için, çağdaş iş hayatının liderleri artık "düzenleme"den ("düzenleyen" ve "düzenlenen" arasındaki ayrımı ve bitişikliği belirten bir kavram) büyükbabalarının ve hatta onların babalarının bahsettikleri gibi bahsetmiyorlar. Bunun yerine "kültürler" ve "ağlar", "takımlar" ve "ortakyönetimlerden" ve kontrol, liderlik ve yönetim yerine "etkiler"den bahsediyorlar. Artık terk edilen veya kaçınılan kavramların tersine, bütün bu yeni terimler hareketlilik, akışkanlık, esneklik, kısa ömür mesajları veriyor. Bu kavramları kullanan insanlar, gevşek bir şekilde bir araya toplanmış, az mühletle ya da aniden değişen koşulların ihtiyaçlarına göre birleştirilen, parçalanan ve yeniden bir araya getirilen (ittifaklar, işbirlikleri, birlikte yaşamlar ve özel amaçlı, geçici takımlar) birleşimlerin peşindeler. Bu akıcı hareket tarzı onların kendilerini çevreleyen dünyayı algılama şekillerine en uygun olanı. Bu algı "çoklu, karışık ve hızla hareket eden, dolayısıyla 'belirsiz', 'bulanık' ve 'şekil verilebilir', kesin olmayan, paradoksal ve hatta kaotik". Günümüzün iş kurumları (tabii Ulrich Beck'in diyeceği gibi bu gittikçe bir "zombi terim" haline gelen ismi kullanmamıza izin varsa) yapılarına bilinçli olarak eklenmiş kayda değer bir miktar *düzensizlik* etkenine sahip olma eğilimi içerisinde. Ne kadar az katı ve değiştirilmeye hazırlarsa, onlar için o kadar iyi.

Yöneticiler, kalıcı ve sabit idare kuralları olmasını tavsiye eden "yönetimsel bilimler"den kaçınıyorlar. Böylesine sıvı bir dünyada diğer her şey gibi, tüm hikmet ve bilgi çabuk yaşlanmaya mahkûm ve bir zamanlar sunduğu avantajları bitirip tüketmekte aceleci. Dolayısıyla yerleşmiş bilgiyi kabullenmeye bir itiraz var; geçmiş örnekler izlenmek istenmiyor ve etkililik ile üretkenlik arayışındaki deneyimlerden edinilen bilginin ne kadar değerli olduğundan büyük şüphe duyuluyor. Yöneticiler bundan ziyade "olasılıklar ağını taramayı" tercih

ederler, ne zaman bir fırsat kapılarını çalar gibi gözükse duraksar ve fırsat başka bir yere yöneldiğinde hareketlerine yeniden özgürce devam ederler. Belirsizlik oyununu oynamaya heveslidirler; *düzen* yerine *kaosun* peşinden koşarlar. Değişken ve maceracı ruhlara, tıpkı güçlü ve becerikli bedenlere olduğu gibi, kaos daha fazla şans ve neşe vaat eder. Dolayısıyla danışmanlarından duymak istedikleri şey, eskinden çöp öbeklerine bırakılmış kaynakların geri dönüştürülmesi ve onarılmasıdır. İsim vermek gerekirse, daha önce ihmal edilen ve üstü çizilen yeteneklerin nasıl tekrar geliştirileceğini (örneğin bir zamanlar "irrasyonel" diye sırt çevrilen duygusal dürtüleri gibi) ve bir zamanlar bastırılmış –ve şimdi dalgalı denizlerde yüzmeye mahkûm edilmişler tarafından şiddetle özlenen– iç yetilerini nasıl ortaya çıkaracaklarını öğrenmek istiyorlar.

Yöneticilerin düzen, rutin, rutin düzen ve düzenli rutine olan antika aşk ilişkilerinden çekilip, kaos ve kronik belirsizliğe aşık olmaları fenomeni, günümüzde uygulanan küreselleşme tipinin koşullarına sağduyulu (ya da rasyonel) bir ayak uydurma olarak açıklanabilir. Hatta bir zamanlar belirsizliğin işgaline karşı düzen vahalarını koruması umut edilen bütün Maginot Hatlarını görmezden gelerek ve bütün Berlin Duvarlarını yıkarak, uzayın koruyucu potansiyelinin değerini düşürdüğünden, kayda değer olduğu da söylenebilir. Ya da bunun yerine, yönetimsel felsefedeki mevcut devrimin, böyle bir küreselleşmenin sonucu yerine ana nedeni olduğunda ısrar edilebilir.

Tavuk ve yumurta arasındaki o gereksiz öncelik tartışmasına katılmaktansa, ben mevcut küresel durumun ve yeni davranış biçimlerinin, birbiriyle yakından alakalı olduğunu önermeyi tercih ediyorum. Şu noktada birbirlerinin gerekli tamamlayıcıları haline geldiler ve bunun sonucu olarak, eşitsizliği teşvik eden güçlerin, eşitsizliğin "doğal" sınırlarını aşmalarını (tüm feci ve hatta intihar niteliğinde sonuçları be-

raberinde getirerek) engelleme gücüne sahip kurumsal bariyerleri, artık yerlerinde değiller; en azından şu anda. Henüz parçalanmamış olsalar bile, geçmişte bu nedenle dikilmiş bariyerler, bu yeni görev için tek başlarına yetersiz olduklarını kanıtladılar. Tasarlandıkları zaman, günümüzdeki belirsizlik miktarıyla yüzleşmek için yapılmamışlardı. Bu belirsizlik, görünüşe bakılırsa hiç tükenmeyecek üretkenliğe sahip küresel kaynaklardan besleniyor. Bu kaynakları hâlihazırdaki siyasi araçları kullanarak ehlileştirmek, Meksika Körfezi'ni ve çevresini kirleten petrol pınarını, eldeki teknolojiyi kullanarak durdurmak kadar zor.

Özetle yeni yönetimsel felsefe, kapsamlı *serbestleştirme* üzerine kuruludur. Serbestleştirme firmayı ve modern bürokrasinin dayatmak istediği sabit davranış kalıplarını parçalamak demektir. Kaleydoskopları haritalara, noktasal zamanı doğrusal zamana yeğler. Sezgi, dürtü ve anlık hareketleri, uzun vadeli planlama ve titiz tasarlamaların üstünde tutar. Böyle bir felsefeden esin alan ve yolu onun tarafından aydınlatılan uygulamalar, bir zamanlar geçici bir rahatsızlık verici durum (insanlık halinden er ya da geç kovulmaya mahkûm bir durum) olarak görülen belirsizliği dönüştürerek; onu insanlık halinin her yerde olan, değiştirilmez ve azlolunamaz bir niteliği, ardından koşulan ve alenen hoş karşılanan bir özelliği haline getirmesiyle sonuçlanır. Bunun sonucunda, "belirsizlik kaynaklarına yakın" olanların ve belirsizliğe maruz kalan diğerlerinin talihi esaslı ölçüde çoğaldı. Açıklığı daraltarak fırsatların kutuplaşmasını ve böylece ortaya çıkan ayrımcılığı azaltma çabaları artık marjinal ve geçici hale getirildiler; günümüz iktidar ekseninin iki kutbundaki talih ve sefaletin kontrolden çıkmış yükselişini durdurmakta olağanüstü derecede etkisiz, hatta aciz hale geldiler. Kronik bir güç yetersizliğinden, hareket etme ve işleri halletme güçsüzlüğünden mustaripler; bu esnada güç, öbür yöne doğru ilerlemeye çalışan kuvvetler tarafından toplanmaya ve yığılmaya devam

ediyor. Hükümetler küresel olarak üretilen yoksunluklara ve acılara boşu boşuna yerel çareler arıyorlar; tıpkı yazgılarının buyruğundaki (ya da kuralsızlaştırmanın etkisi altındaki) bireylerin, toplumsal olarak üretilen yaşam sıkıntılarına, boşu boşuna bireysel çözümler aradıkları gibi.

Dünya Bankası araştırma biriminin baş ekonomisti Branko Milanovic'e göre, dünyada yaşayan bireyler arasındaki eşitsizlik çok sarsıcı. "Yirmi birinci yüzyılın başında, en zengin yüzde 5'lik kesim, toplam küresel gelirin üçte birini alıyordu, yani en fakir yüzde 80'in aldığı kadar." Zengin dünyaya yetişen sadece birkaç fakir ülke varken, dünyadaki en zengin ve en fakir bireyler arasındaki fark devasa ve artmaya devam edecek gibi. Birleşmiş Milletler'in 2005 yılı dünya eşitsizlik raporunda söylendiği üzere, "günde 2 dolardan daha az gelirle yaşayan 2,8 milyar insanın, zenginlerin tüketim seviyesine erişmesi imkânsız olacaktır." Raporda deniyor ki, bazı bölgelerdeki kayda değer ekonomik büyümeye rağmen, gezegendeki eşitsizlik son on yılda arttı ve "ekonomik gelişmeden en çok zengin ülkeler faydalandı". Sermayenin küresel ölçekte serbestçe hareket edebilir hale gelmesi söz konusu olduğunda, ekonomik gelişme, eşitliğin gelişmesine dönüşmüyor. Aksine: zenginleri daha da zenginleştirmek ve fakirleri daha da yoksullaştırmakta büyük bir etken oluyor.

2008'de Glenn Firebaugh şunu gösterdi: "Uzun süredir var olan bir eğilimin terse dönmesiyle karşı karşıyayız: devletler arasında artan ama devletlerin içlerinde sabit olan ya da azalan eşitsizlikten, devletler arasında azalan fakat içlerinde artan eşitsizliğe. Benim 2003 yılında yayınlanan *Küresel Gelir Eşitsizliğinin Yeni Coğrafyası* isimli kitabımın mesajı buydu." O zamandan bu yana doğrulanan bir mesaj.[3] Firebaugh'un bulguları, çağdaş eğilimleri ve toplumsal eşitsizliğin getireceklerini kavramak ve açıklamak için burada çizilen çerçeveyle iyi örtüşüyor. Sadece Crozier'in arkasından "belirsizliğin merkezindekiler hüküm sürer" lafını tekrar edebilir ve tabii

ki ihtilafsız hükümlerinden bolca kazanç elde ederiz. "Politikadan muaf" küresel "akışlar uzamı"nda (Manuel Castells'in isabetli ve ünlü sözleri) serbestçe süzülen sermaye, dünya üzerinde düşük yaşam standartlarına sahip, "bakir ülke" muamelesi görmeye uygun yerler arar; düşük maaşlı, kendilerini koruyacak kurumlara ve yoksulları devlet korumasına alma imkânına sahip olmayan ülkeler ile uzun süredir sömürülen, "azalan verimler kanunu"nun etkisinde olan ülkeler arasındaki (geçici ve kendi kendine zarar veren) kâr getiren değer farkından faydalanır. Siyasi denetimden kurtulmuş "serbestçe akan" sermayenin ilk neticesi büyük ihtimalle bu değer farkının küçülmesine yol açmak olacaktır. Nitekim bu devletlerarası yaşam standartlarının "eşitleşmesi" eğilimini başlatan da bu farklılık olmuştur. Fakat "akışlar uzamına" sermaye akıtan devletler, kendilerini, küresel finansın doğurduğu belirsizliklerin nesneleri haline dönüşmüş ve hareket yetileri yeni güç yetersizliğine kurban gitmiş bir halde buldular. Bu, onları, sermaye hareketlerini düzenleyecek küresel kuralların yokluğunda, iktidar ve siyasetin birbirinden ayrıldığı ve belirsizliğin özelleştiği zamanlardan önce kendi yerel yoksullarına verdikleri (ve çoğunlukla tuttukları) sözlerini tutmaktan, adım adım caymaya zorladı.

Bu Firebaugh tarafından gözlenen eğilimlerdeki U dönüşünün açıklaması olabilir. Kendi ülkelerinde geçerli olan kuvvetler ayrılığı ilkesinin yaptırım gücünden kurtulan ve küresel "politikadan muaf" alandaki tarafsız bölgeye salınan, dünyanın "gelişmiş" bölgelerinde birikmiş sermayeler, "ilkel birikim" zamanında kendi ülkelerine egemen olmuş koşulları uzak diyarlarda yeniden yaratma özgürlüğüne sahipler. Fakat bu kez patronlar işçilerden binlerce kilometre uzakta yaşıyorlar. Karşılıklı bağımlılığı tek taraflı olarak kırdılar; tabii kendilerinin yeni özgürlüklerinin sonuçlarına maruz kalanların (ve maruz kalmayı arzulayanların) sayısını istedikleri gibi artırıyorlar.

Bu değişimin, sermayenin ayrılması esnasında geride kalan kentli emekçileri etkilememesi beklenemez. Artık bu emekçiler, patronlarının muazzam miktarda genişleyen seçenek yelpazesinin yarattığı ilave belirsizliğin yanı sıra, özgürce hareket eden sermayenin, geçici olarak yerleşmeyi seçtiği ülkelerde, emeğin dudak uçuklatacak kadar ucuz olması yüzünden de zorlanıyor. Firebaugh'un gözlemlediği gibi bunun sonucunda, "gelişmiş" ve "yoksul" ülkeler arasındaki mesafe gittikçe daralıyor. Fakat pek de uzak olmayan bir zamanda, sinir bozucu toplumsal eşitsizliklerden kalıcı olarak kurtulmuş gibi görünen Avrupa ülkelerinde on dokuzuncu yüzyılın başlarında yaşanan, "sahip olanlar" ile "olmayanlar" arasındaki mesafenin sınırsız şekilde açıldığı bu durum, öç almak üzere geri geliyor.

4

Yabancılar Tehlikelidir... Gerçekten Öyle midir?

Siyasal iktidar insanın belirsizliği ve savunmasızlığına dayanır: modern devlet, tebaasına onu çok kızdıran ama peşini de hiç bırakmayan bu iki refakatçisine karşı koruma sözü vermiştir; ve varlık sebebi büyük ölçüde bu vaat ve bunun yanı sıra vatandaşlarının bağlılığı ile seçimlerdeki desteğidir.

"Normal" bir modern toplumda, varoluşun güvencesizliği ve savunmasızlığı ile akut ve itfa edilemez belirsizlik şartları altında yaşama ve hareket etme zorunluluğu; yaşam uğraşlarının, iflah olmayacak derecede kaprisli ve yaygın olarak öngörülemez olan piyasa kuvvetlerine maruz kalmasıyla sağlanır. Piyasa özgürlüklerinin yaratılması ve korunması için yasal koşulların sağlanması görevi dışında, siyasal iktidar, belirsizliğin üretilmesine ve bunun sonucunda oluşan varoluşsal güvencesizliğe bir katkıda bulunmak zorunda değildir. Piyasanın saçma talepleri, varoluşsal güvenliğin temellerini *sarsmaya* ve toplumun üyelerinin çoğunun üstünde toplumsal yozlaşma, aşağılanma ve dışlanma tehdidinin var olmasını sağlamaya yeterlidir. Dolayısıyla devlet, tebaasının itaatini ve kanunlara uymasını talep etmesinin meşruiyetini, vatandaşlarının durumunun o anki kırılganlığı ve savunmasızlığını *hafifletme* sözüne dayandırır. Piyasa kuvvetlerinin özgürce davranmasından doğacak zararları ve hasarları *kısıtlama,* savunmasız olanlara yönelik aşırı acı verici darbelere *kalkan olma* ve belirsiz olanları serbest rekabetin ister istemez

beraberinde getireceği risklere karşı temin etme sözüne. Bu tür bir meşrulaştırma en son ifadesini, yönetişimin modern biçiminin kendi kendini *état providence* yani refah devleti olarak tanımlayışında buldu. Kendi idaresi ve yönetimi için, bir zamanlar takdiri ilahi tarafından üstlenilen sorumluluk ve vaatleri –inançlıları kaderin fırtınalı değişikliklerine karşı korumak, onlara kişisel talihsizlik hallerinde yardım etmek ve kederlerinde onların imdadına koşmak– kendi üstüne alan bir topluluk.

Siyasal iktidarın bu formülü, görevi, hedefi ve işlevi artık geçmişin parçaları olmaya başlıyorlar. "İlahi devlet"in kurumları git gide küçültülüyor, parçalanıyor ya da kademeli olarak azaltılıyor. Bir yandan da eskiden ticari aktivitelere, piyasa rekabetinin serbestliğine ve sonuçlarına konulan kısıtlamalar kaldırılıyor. İstihdam edilemeyen ve gereksiz görülen ufak bir azınlık için devletin koruyucu işlevleri "hedef alınıyor" ve kesiliyor; gerçi eğilim, bu azınlığın bile adım adım bir sosyal güvence meselesi yerine, asayiş ve düzen meselesi olarak yeniden sınıflandırılması yönünde. Bir bireyin kendi kaynaklarını kullanarak ve riskleri kendi üstlenerek, piyasa oyununa, oyunun kanuni kurallarına göre katılmaya yetersiz olması, git gide suç kapsamına sokuluyor ya da suç işleme niyeti veya potansiyeli olarak görülüyor. Devlet, serbest pazarların mantığından (daha doğrusunu söylemek gerekirse, mantığın yokluğundan) doğan kırılganlık ve belirsizliğin sorumluluğunu üzerinden atıyor. Toplumsal statünün zararlı narinliği, artık özel bir mesele olarak yeniden tanımlanıyor; bireylerin kendi ellerinin altındaki kaynakları kullanarak yüzleşmeleri ve başa çıkmaları gereken bir mesele. Ulrich Beck'in söylediği şekilde, artık bireylerin, sistemden kaynaklanan çelişkilere, biyografik çözümler aramaları bekleniyor.[1]

Bu yeni akımların bir yan etkisi var: modern çağın büyük kısmında, tebaasının yakasını bırakmayan belirsizlik ve savunmasızlığa karşı koymakta ve ortadan kaldırmaya çalış-

makta etkili bir yer tutan devlet gücünün temelini sarsıyorlar. Yaygın olarak fark edilen siyasi kayıtsızlık, siyasi çıkarların ve bağlılıkların kaybolması (Peter Drucker'in meşhur sözüyle özetlediği gibi "artık toplum tarafından kurtarılmak yok") ve nüfusun çok büyük bir kısmının kurumsal siyasete katılmaktan geri çekilmesi, devlet gücünün mevcut temellerinin nasıl çatırdadığını kanıtlıyor.

Piyasanın ürettiği varoluşsal belirsizlik ve güvensizliğe programlı şekilde müdahale etmeyi bırakmış, hatta kâr amaçlı aktivitelere uygulanan sınırlı kısıtlamaların bile adım adım kaldırılmasının, tebaasının refahını düşünen her siyasi gücün görevi olduğunu ilan etmiş olan günümüz devleti, meşruiyetini dayandırabilmek için başka, *ekonomik olmayan* kırılganlık ve belirsizlik türleri bulmalıdır. Bu alternatif yakın zamanda *kişisel güvenlik* meselesinde (ilk olarak ve münhasır olmasa da, en olağanüstü şekilde en son Amerikan hükümeti tarafından) bulunmuşa benziyor. *İnsan bedenlerine, mülklerine ya da yaşam alanlarına gelebilecek tehditlere dair,* güncel ya da gelecek, aleni ya da gizli, özgün ya da varsayımsal korkular. Bu tehditler salgın hastalıklardan, sağlıksız beslenmeden veya yaşam tarzlarından da olabilir, ya da suç faaliyetlerinden, "altsınıfın" anti-sosyal davranışları, ya da –en güncel örnek olan– küresel terörizmden kaynaklanabilir.

Piyasadan doğan varoluşsal güvencesizliğin aksine, devletin kurtuluş sunma konusundaki tekelini geri kazanmasını sağlayacağını umduğu (hiç de gerçek, belirgin, açık ve şiddetli olmayan) bu *alternatif* güvencesizliğin yeter miktarda korkuya sebep olması için suni olarak şişirilmesi ve güçlendirilmesi, en azından epeyce abartılması gerekiyor. Aynı zamanda *ekonomik olarak üretilen* güvensizliğe ağır basması, onu gölgelemesi ve ikincil bir konuma atması gerekiyor, çünkü devlet yönetiminin bu konuda yapabileceği neredeyse hiçbir şey yok; en azından kullanmaya hevesli olduğu metotlara bakarak bunu söyleyebiliriz. Piyasanın ürettiği geçim ve refahı

tehdit eden unsurların tersine, kişisel güvenliğe gelecek tehlikelerin kapsam ve öneminin en karanlık tonlarda sunulması gerekiyor. Bundaki amaç reklamı yapılmış tehditler ile tahmin edilen darbe ve acıların (hatta tahmin edilen felaketler harici her şeyin) gerçekleşmemesi durumunda, bunun devlet aklının ve devlet kurumlarının kara talihe karşı takdire şayan dikkati, ilgisi ve iyi niyeti sayesinde kazandığı büyük bir zafer olarak yansıtılmak istenmesidir.

2002 senesinde Fransa'da Chirac ve Jospin arasındaki başkanlık düellosu daha ilk aşamalarında kokuşarak kamuoyu önünde yapılan bir müzayedeye dönüştü. Bu müzayedede iki rakip de seçmen desteğini almak adına suçlulara ve göçmenlere karşı daha sert önlemler almayı vaat ediyordu, en çok da suç doğuran göçmenler ve göçmenlerin yol açtığı suça karşı.[2] Ancak öncelikle seçmenlerinin, kendilerini çevreleyen *precarité* (toplumsal konumlarına dair çıldırtıcı güvensizlik ile yaşantılarının geleceğinin akut belirsizliğinin iç içe geçmesi) hissinden doğan endişelerini, kişisel güvenliklerine (can, mal, ev ve mahallelerinin bütünlüğü) duydukları korkuya dönüştürmek için ellerinden geleni yaptılar. 14 Temmuz 2001'de Chirac cehennem makinesini harekete geçirdi, senenin ilk yarısında suç oranındaki yüzde 10'luk artışın ışığında "o gittikçe artan güvenlik tehdidine, o yükselen sele" karşı savaşma gereksinimini belirtti. Konuşmanın devamında tekrar seçilmesi durumunda bir "sıfır tolerans" politikasının kanunlaşacağını da ilan etti. Başkanlık kampanyasının tonu belirlenmişti ve Jospin de buna hemen ayak uydurdu. Ortak motifleri üzerinde kendi varyasyonlarını geliştirdi (fakat sosyolojik açıdan bilgili gözlemcileri olmasa da, ana solistleri şaşkınlığa uğratarak en tepeye yükselen, dolayısıyla en berrak ve yüksek duyulan ses aşırı sağcı Le Pen'inkiydi). 28 Ağustos'ta Jospin "güvencesizliğe karşı savaş" ilan etti ve "savsaklık" olmayacağına yemin etti; 6 Eylül'de de içişleri ve hukuk bakanları Daniel Vaillant ile Marylise Lebranchu, hiçbir tür suça tolerans göstermeye-

ceklerine ant içtiler. Vaillant'ın Amerika'ya 11 Eylül'de yapılan saldırılara ilk tepkisi, polisin güçlerini artırmaktı. Bundaki hedef özellikle "etnik olarak yabancı" banliyölerdeki, Paris'in dışındaki konutlardaki gençlerdi. Resmi yoruma (yetkililerin işine gelen yoruma) göre, buralarda Fransız halkının yaşamını zehirleyen belirsizlik ve güvensizliğin şeytani karışımı hazırlanıyordu. Jospin'in bizzat kendisi daha da iğneleyici terimlerle, geçmişte asla mensubu olmadığına ve gelecekte asla katılmayacağına yemin ettiği "yumuşak yumuşak" yaklaşımı yani "meleksi ekolü", azarlamaya ve sövmeye başladı. Müzayede devam etti ve fiyat teklifleri göklere yükseldi. Chirac iç güvenlik bakanlığı kurma sözü verdi, buna yanıt olarak Jospin de "kamu güvenliğini sağlamakla yükümlü" bir bakanlık ve "polis faaliyetlerinin koordinasyonu" vaadinde bulundu. Chirac genç suçluları hapsetmek için kilitli merkezler kurma fikrini ortaya attığında, Jospin bu söze "kilitli yapılar" hayaliyle yanıt verdi ve rakibinin bahsini "olay olduğu anda ve yerde cezalandırma" fikriyle aştı.

O zamandan bu yana pek de bir şeyin değişmediğini hatırlatmamıza gerek yok. Chirac'ın halefi Nicolas Sarkozy, seçimlerdeki görünür başarısını her şeyden öte, tutuklamalar yapabilecek ve geleceği kirletecek daha büyük korkulara karşı savaşabilecek kudretli bir güç isteğinin ve yaygın korkuların üzerine oynaması sayesinde elde etti. Kendi başkanlığı süresince işsizlik rakamlarının amansızca arttığı ve Fransızların çoğunun gelirlerinin amansızca azaldığı haberlerini gazete başlıklarından kaldırmak için de aynı oyunu kullanıyor. Bunu yapabilmek için test edilmiş ve onaylanmış kestirmeyi kullanıyor; varoluşsal güvenlik meselesini sokak şiddetine, sokak şiddetini de gezegenin yoksul bölgelerinden gelen göçmenlere indirgiyor.

Daha sadece otuz sene önce, Alman kentlilerinin, güvenlik ve rahatlıklarının temeli olan şehirlerinin sade çehrelerini yağmalayarak toplumsal bütünlüklerinin altını oymasından

korktukları "misafir işçiler"in ana tedarikçisi (Türkiye'yle birlikte) Portekiz idi. Bugün, ciddi bir şekilde iyileşen serveti sayesinde Portekiz, işçi *ihracatı* yapan bir ülkeden, işçi *ithalatı* yapan bir ülkeye dönüştü. Yabancı ülkelerde ekmek parası kazanmak için çekilen çileler ve aşağılanmalar derhal unutuldu, Portekizlilerin yüzde 27'si mahallelerinin suçla sarıldığını ve yabancıların ana endişe kaynakları olduğunu ilan ettiler. Yeni yükselen politikacı Paulo Portas sadece şiddetli göçmen karşıtlığı kartını kullanarak yeni bir sağcı koalisyonun güçlenmesine yardımcı oldu. (Tıpkı Pia Kiersgaard'ın Danimarka Halk Partisi'nin Danimarka'da, Umberto Bossi'nin Kuzey İtalya Birliği'nin İtalya'da, radikal derecede göçmen karşıtı İlerleme Partisi'nin Norveç'te ve Hollanda'da neredeyse tüm ana akım partilerin, başka bir deyişle, çok da uzun olmayan bir süre önce, kendileri sağlayamadıkları ekmeği kazanmaları için, çocuklarını uzak diyarlara gönderen ülkelerin, yaptığı gibi.)

Bunun gibi haberler kolaylıkla birinci sayfada yer bulurlar. (13 Haziran 2002 tarihli *Guardian* gazetesinin insanların sinirini bozmak için yazılmış o panik yaratıcı, yabancı düşmanı "İngiltere ilticayı engellemeyi planlıyor" başlığı gibi, tabloidlerin ilk sayfasındaki başlıklardan bahsetmeye bile gerek yok...) Gezegeni kaplayan göçmen fobisinin çoğu Batı Avrupa'nın ilgisinden (hatta bilgisinden) gizli kalıyor ve hiç yüzeye çıkmıyor. "Göçmenleri suçlamak" (yabancıları, yeni gelenleri ve özellikle yabancıların arasında yeni gelenleri) toplumsal rahatsızlıkların hepsi için (tabii öncelikle o mide bulandırıcı, güçten düşürücü *Unsicherheit, incertezza, precarité,* güvencesizlik hissi), küresel bir alışkanlık olma yolunda hızla ilerliyor. Avrupa Reformu Merkezi'nin araştırma direktörü Heather Grabbe'nin söylediği gibi, "Almanlar Polonyalıları suçluyor, Polonyalılar Ukraynalıları suçluyor, Ukraynalılar Kırgız ve Özbekleri suçluyor".[3] Bu esnada çaresizce geçimlik arayan komşularından kayda değer bir miktarını çekemeye-

cek kadar fakir olan Romanya, Bulgaristan, Macaristan veya Slovakya gibi ülkeler gazaplarını olağan şüpheliler ve hazır bekleyen zanlılara; yerel fakat hareket eden, sabit adreslerden kaçınan ve dolayısıyla daima "yeni gelen" ve yabancı olan, her zaman ve her yerde bulunan Çingenelere çeviriyorlar.

Kalıcı bir tetikte olma hali: hemen köşe başında pusuya yattığı iddia edilen tehlikeler, İslami okul ve cemiyetler kisvesi altında gizlenen terörist kamplarından, göçmenlerin yaşadığı *banliyölerden*, alt sınıflarla dolup taşan arka sokaklardan, düzeltilemeyecek kadar şiddetle dolu "kötü mahalleler"den, şehirlerin asla gidilmemesi gereken yerlerinden, sızan ve akan tehditler; serbest dolanan pedofiller ve diğer cinsel tacizciler, gözünü kan bürümüş gençlerden oluşan çeteler ve aylaklar... Korkmak için bir sürü sebep var; oldukça kısıtlı kişisel deneyimlerin gözünden, yoğunluğu ve sayısı hesaplanamayacak kadar fazla. Üstelik bir tane daha, korkuyor olmak için belki de en güçlü neden, bunlara ekleniyor: kişi tehditlerin ne zaman ve nerede gerçeğe dönüşeceğini bilmiyor.

Günümüzün tehditleri ve özellikle içlerinde en korkutucu olanları, kural itibariyle, uzakta, gizli ve saklıdır; nadiren bireysel olarak tanık olunabilecek kadar yakın ve çok çok nadiren bireylerin detaylı olarak inceleyebilme şansı bulabileceği tehditlerdir; yani pratik açıdan bakıldığında görünmezler. Kitle iletişim araçları ve medya aracılığıyla fitillenen ve körüklenen korkular, uzmanlar tarafından yapılan endişe verici çıkarımlar, kabine üyeleri ve ticari firmalar tarafından (tüm heyecanları siyasi veya ticari kâra dönüştürmek için her zaman yaptıkları gibi aceleyle) benimsenip, beslenen panikler olmasa, çoğumuz bu tehlikelerin varlığından bile haberdar olmazdık. Bizler, "sıradan insanlar" küçük çaplı günlük işlerimizle meşgulken, bu dehşetengiz ama uzak tehlikeleri sadece dolaylı olarak biliyoruz, bizim –toplumun– tavırlarını yönlendirmek bu yüzden mümkün, hatta çok kolay. Siyasi veya maddi olarak hiçbir kazanç sağlamayacak açıklamaları

önemsiz gösterir veya sustururken, bir yandan da ticari ve siyasi sömürüye açık diğerlerini aşırı derecede abartmak, hatta icat etmek mümkün. Fakat Moazzam Begg'in, Ocak 2002'de tutuklanıp, Guantanamo Körfezi ve Baghram hapishanelerinde geçen üç yıldan sonra hiçbir suçlama olmadan salınan Müslüman İngiliz'in, *Düşman Muharip* adlı 2006 yılında basılan kitabında isabetli olarak bahsettiği gibi, neredeyse sürekli güvenlik uyarıları (savaş çığırtkanlığı, işkencenin meşrulaştırılması, keyfi tutuklamalar ve terör gibi) ile yaşanan bir yaşamın toplam etkisi, "dünyayı çok daha kötü yaptı".

Daha kötü olsa da olmasa da, ben şunu da eklerdim: birazcık bile olsa daha güvenli değil; hatta günümüz dünyası insanın kendisini on ya da yirmi sene önce olduğundan kesinlikle çok daha güvencesiz hissetmesine neden oluyor. Öyle görünüyor ki, son on yılda alınan, savurganca ve aşırı derecede pahalı olağanüstü güvenlik önlemlerinin en büyük etkisi *tehlike, risk ve güvensizlik hislerimizin derinleşmesi* oldu. Ve şu anki eğilimler hızla güvenliğin rahatlığına geri dönüleceğine dair pek de umut vaat etmiyor. Korku tohumları ekmek, bereketli ticari ve siyasi mahsuller sağlıyor; bereketli hasadın çekiciliği, siyasi veya ticari kazanç sağlamak isteyenlere yeni korku tarlaları açmaları için ilham veriyor.

Prensipte, güvenlik kaygıları ve etik güdüler zıt amaçlıdırlar: güvenliğin geleceği ve etik niyetlerin yoğunluğu çatışma halindedir.

Güvenlik ve etiği zıt kutuplara koyan (bu kutupları aşmak ve ikisini birleştirmek çok zor ve eziyetlidir) bölücülük ve cemaat arasındaki farktır: birincinin içinde olan ayırma ve dışlama güdüsü ile ikincinin kapsama ve birleştirme eğilimi arasındaki karşıtlık. Çıkarı gereği güvenlik, riskleri bulur ve yok edilmek üzere ayrıştırır, bu yüzden potansiyel tehlike kaynaklarını, tek taraflı yapılan, "önleyici" imha etme müdahalelerinin hedefi haline getirir. Aynı gerekçeyle bu müdahalelerin hedefleri vicdani sorumluluk kapsamının dışında tutulurlar. Hedef alınan bireyler, gruplar ya da birey kate-

gorileri insan öznelliğinden mahrum bırakılır ve tam olarak nesneler haline getirilirler; artık eylemlere karşı sadece alıcı konumundadırlar ve bu değiştirilemez. Güvenliklerinin tehdit altında olduğu varsayılan veya ilan edilenlerin adına "güvenlik önlemleri" alanların gözünden bakıldığında, bu hedef alınan kesimler sadece (onlara karşı nasıl bir muamele yapılması gerektiği planlandığında) tek bir önem teşkil ederler: oluşturdukları, oluşturabilecekleri ya da ikna edici bir şekilde oluşturdukları iddia edilebilecek tehditler. Bu kesimlerin öznellikten mahrum bırakılması onlara olası diyalog ortakları olma fırsatı tanımamak anlamına gelir: onlara söz hakkı verilse ve onların dedikleri dikkate alınsa bile, söyleyecekleri şeyler daha baştan önemsiz ilan edilir.

Müdahalelerin hedefindekilerin insanlıklarının alıkonulması, gelmiş geçmiş en büyük Fransız etik felsefecisi Emmanuel Levinas'ın, etik sorumluluğunun nesnesi olan Öteki'ye atfettiği pasifliğin çok daha ötesine geçiyor (Levinas'a göre Öteki beni *zayıflığıyla* yönetir, gücüyle değil; bana emir *vermeyerek* emir verir; Öteki'nin mütevazılığı ve sessizliği bende etik dürtüler doğurur). Levinas'ın terimlerini kullanırsak, başkalarını "güvenlik sorunu" olarak lanse etmek, "yüz"ün (Öteki'nin bizi etik sorumluluk haline sokan ve bizi etik davranmaya sevk eden özelliklerini tanımlayan, mecazi bir isim) bozulmasına yol açar. Ahlaki dürtüleri harekete geçiren ya da uyandıran potansiyel –silahsız, baskısız– bir güç olan bu yüzü etkisiz hale getirmek, "insanlıktan çıkarmak" kavramının merkezini oluşturur. "Ahlaki sorumluluklar evreninde", Moazzam Begg'in suçsuz olduğu halde üç sene hapse atılması ve kendisinden, bu tutukluluğu meşrulaştırmak adına, işkenceyle bir itiraf alınmaya çalışılması, büyük bir rezalet ve zulüm olarak görülürdü. Fakat güvenlik tehdidi olarak sınıflandırılması nedeniyle etik açıdan mühim "yüz"den mahrum bırakılmış ve dolayısıyla ahlaki sorumluluklar evreninden atılmış olan Begg, üzerinde "güvenlik önlemleri" uy-

gulanması meşru olan bir nesne haline gelmişti. Aynı nedenle özünde etik açıdan yansız ya da önemsiz (benim lügatimde "koşullanmış kayıtsız"*) olduğu ilan edilir. O eylemi gerçekleştirenler için Yahudilerin, Çingenelerin veya eşcinsellerin katledilmesi, sıhhi bir meseleydi (normalde zararlı böcek ve hayvanları zehirlemek için üretilen Zyklon B kristalleri, "sağlık memurları" tarafından gaz odalarının tavanındaki borulardan aşağı doğru püskürtülürdü). Tutsiler, katilleri Hutular tarafından, özetle "hamam böcekleri" olarak betimlenmişti.

Bir kere "yüz"den mahrum bırakıldıktan sonra, Öteki'nin zayıflığı, şiddeti gayet doğal ve çabasız bir şekilde cezbeder; tıpkı yüz *giyildiğinde* aynı zayıflığın, yardımseverlik ve ilgi gibi etik kapasitelere kapıları ardına kadar açması gibi. Jonathan Littell'in ifade ettiği gibi, "Zayıflar güçlüler için birer tehdittir ve onları acımasızca öldüren şiddet ve cinayete yol açarlar".[4] Onları öldürme eylemini tanımlayan *acımasızlığı* bir kenara not edelim: acımak, vicdani tavrı tanımlayan en önemli ve çarpıcı hislerden biridir.

Jonathan Littell, bir zamanlar kadın ve erkeklerden oluşan *kitleleri* insanlığın güvenlik çılgınlığının insanlık dışı "mantıklı sınırlarına" götüren, aldatıcılık ölçüsünde davetkâr ve pürüzsüz yolu yeniden oluşturmayı deniyor. Kitleler bu yoldan hiç kuşku duymuyorlardı, çünkü kafaları karışıktı, kolayca kandırılabilecek haldeydiler. Büyük bir savaşın ve onun peşinden gelen büyük ekonomik çöküntünün depremlerinden korkuyorlardı, dolayısıyla yanlış yola sürüklenmeye ve manipüle edilmeye oldukça elverişlilerdi. Öte yandan Begg sadece, aşırı "güvenlik tedbirlerine" yanlışlıkla ve istemeden kurban olan veya onun "tali zayiatları" haline gelen (işkencecilerinin geriye dönüp bakınca "sadece yanlış zamanda yanlış yerdeydiler" dedikleri) *seçilmiş birkaç kişinin* kaderini anlatıyor. Fakat esas nokta, güvenlikçi ihtirasların verdiği zararın,

---

* Koşullanmış kayıtsızlık: benzer uyaranlara önceden maruz kalındığı için uyaranlara tepkisiz olma durumunu anlatan tıbbi terim. (Çev. n.)

en gaddarca ve aşırı (dolayısıyla halka en çok gösterilen), kınanan ve pişman olunan, aşırı ve/veya olağandışı vakalardan çok daha derine gitmesi.

Güvenlik saplantıları tükenmez ve tatmin edilemez: bir kere açığa çıktıklarında, onları durdurmanın imkânı yoktur. Kendi kendilerini fitiller ve alevlendirirler; kendileri ivme kazandıktan sonra dış etkenler tarafından desteklenmeye gerek duymazlar: sürekli artan bir oranda kendi nedenlerini, açıklamalarını ve mazeretlerini yaratırlar. "Güvenlik önlemlerinin" oluşturulması, oturtulması, hizmete girmesi ve sıkılaştırılması ile tutuşturulan ve beslenen hararet, belirsizlik ve güvensizliğin korkuları, endişeleri ve gerginliklerinin üremesi, büyümesi ve yayılması için gerekli olan yegâne destektir. Şu an ne kadar radikal olurlarsa olsunlar, güvenlik adına tasarlanan, elde edilen ve kullanılan hile ve düzeneklerin, korkuları dindirecek kadar radikal olmaları mümkün değildir: en azından uzun süreliğine. Bu önlemlerin her biri, hain kumpasçılar tarafından kurnazlıkla alt edilebilir, yerleri doldurulabilir ve geçersiz kılınabilir; kumpasçılar bu önlemleri nasıl aşabileceklerini veya yok sayabileceklerini öğrenebilir ve dolayısıyla önlerine koyulacak tüm engelleri aşabilirler.

***

Tarihleri boyunca şehirler pek çok değişim geçirir, ama bir özellikleri sabit kalır: şehirler yabancıların birbirleriyle iç içe yaşadığı, birbirlerine sokuldukları yerlerdir. Yabancıların her yerde bir arada, her an göz önünde ve erişim mesafesinde olması, şehirde yaşayanların tümünün hayatlarındaki uğraşlarına büyük bir miktarda daimi belirsizlik katar. Yabancıların varlığı, oldukça bereketli ve hiç hafiflemeyen gerginlik ve –genelde kontrol altında olsa da arada bir patlayabilen– saldırganlık hissinin kaynağıdır.

Doğuştan sahip olduğumuz, belirsiz, öngörülemez ve bilinmez olandan duyduğumuz korkuyu dışa vurmak için,

yabancılar oldukça elverişli ve işe yarar kaynaklardır. Yabancıları evlerimizden ve sokaklarımızdan kovarken, kısa bir anlığına da olsa belirsizliğin korkunç hortlağı defedilir: ürkütücü belirsizlik canavarı, halkın nefretiyle yakılır. Fakat bu cin çıkartma çabalarına rağmen, sıvı modern yaşantımız değişken ve kaprisli olmakta inat ettiği gibi fazlasıyla güvencesiz de: rahatlamalar kısa sürüyor ve en sert tedbirlere bağlanan umutlar bile, tedbirler uygulanır uygulanmaz suya düşüyor.

Tanım olarak yabancı denilen kişinin, hangi niyetle hareket ettiği en iyi olasılıkla tahmin edilebilir, ancak asla kesin olarak bilinemez. Nasıl hareket edeceğimizi, ne şekilde davranacağımızı düşünürken yaptığımız tüm hesaplamalarda, yabancılar bilinmeyen değişkenlerdir. Ne de olsa yabancılar tuhaftırlar: niyetleri ve tepkileri sıradan (tanıdık, bildik) insanlarınkine tam zıt olabilecek, acayip ve kafa karıştırıcı varlıklardır. Dolayısıyla, yabancılar saldırgan bir şekilde davranmasalar bile, onlara bilinçli ya da bilinçsizce kızılır, "bilinçaltınca" rahatsız edicidirler: sadece varlıkları bile, zaten yeterince göz korkutucu olan hareketlerimizin sonuçlarını ve başarılı olma ihtimallerini hesaplama işini, yapılması neredeyse imkânsız hale getirir. Fakat yine de şehirde yaşayan insanlar kentsel alanları yabancılarla paylaşmaktan, yabancılarla iç içe yaşamaktan (bu asla istenmez ve hoş karşılanmaz) kaçınmakta zorlanır, hatta bazen zorunlu olarak onlarla birlikte yaşarlar.

Yabancıların inatçı bir şekilde yakın olmaktaki ısrarları şehirde yaşayanların değişmez kaderi olduğundan, birlikte yaşamı çekilebilir ve hayatı yaşanır kılmak için bir tür geçici uzlaşma *mutlaka* tasarlanmalı, denenmeli ve sınanmalıdır. Fakat bu ihtiyacı nasıl karşılayacağımız bir *tercih* meselesidir. Ve tercihler, ister bilinçli ister bilinçsizce, ister vazife bilinciyle ister ihmalkârlıkla olsun her gün yapılır. Ya bilinçli tercihler sonucu oluşurlar, ya da kör ve mekanik bir şekilde geleneksel davranışların izlenmesiyle; geniş kapsamlı düşünme ve tartışmayla varılan, ya da sadece yaygın biçimde kullanıldığı

ve o anda moda olduğu için güvenilen yöntemlerle. Karşılıklı olarak geçici uzlaşmadan vazgeçmek de seçeneklerden birisidir.

***

Brezilya'nın en büyük, canlı ve hızlı büyüyen şehri olan Sao Paulo hakkında Teresa Caldeira şunları yazar: "Sao Paulo bugün bir duvarlar kenti. Her yere fiziksel bariyerler inşa edildi: evlerin, apartmanların, parkların, meydanların, ofis alanlarının ve okulların etrafına... Yeni bir güvenlik estetiği bütün yapıları şekillendiriyor ve gözetleme ile mesafeden oluşan yeni bir mantık uyguluyor..."[5] Parası yeten herkes inzivaya çekilmek niyetiyle kendisine "site" içi bir daire alıyor: böylece fiziksel olarak şehrin içinde ama toplumsal ve ruhsal olarak dışında oluyorlar. "Siteler sözüm ona ayrı dünyalardır. Reklamlarında, şehirdeki ve şehrin gittikçe kötüleşen kamu alanlarındaki yaşam kalitesine alternatif olarak yeni bir 'yaşam tarzı' vaat edilir." Sitelerin en öne çıkan özelliklerinden birisi şehirden "yalıtım ve uzaklıktır... Yalıtım, toplumsal olarak daha altta olduğu düşünülen kesimden ayrılmaktır ve bu müteahhitlerin ve emlakçilerin ısrar ettiği gibi "güvenliğin sağlanmasındaki temel etkendir. Bu, siteyi çevreleyen duvarlar ve çitler, girişleri yirmi dört saat kontrol eden güvenlik görevlileri ve ötekileri dışarıda tutmak için bir sürü hizmet ve tesis demektir."

Hepimizin bildiği gibi çitlerin iki tarafı vardır... Normalde bütünleşik olan bir alanı "içeri" ve "dışarı" olarak ikiye ayırırlar, ancak bir taraf için "içerisi" olan kısım, diğeri için "dışarısı"dır. Site sakinleri kendilerini şehir yaşamının karmaşık ve çetin yaşamının dışında, bir sakin ve emniyetli bir vahaya kapatıyorlar. Ancak aynı şekilde, bütün diğerlerini kendi nezih ve münasip, güvenli alanlarının dışında tutup, kuşku götürmeksizin bakımsız ve sefil olan sokaklarda bırakıyorlar. Çitler yüksek ve güçlülerin "gönüllü gettosunu",

alçak ve biçarelerin zorunlu gettolarından ayırıyor. Gönüllü gettonun içinde yaşayanlar için, gönülsüz gettolar "girmeyecekleri" alanlar. Gönülsüz gettolarda yaşayanlar içinse, yaşamaya mecbur bırakıldıkları alan "çıkamayacakları" bir yer.

***

Paradoksal bir şekilde, aslında içinde yaşayanlar için güvenli bir alan sağlamak adına kurulmuş şehirler, bu günlerde güvenliktense tehlikeyle özdeşleştiriliyorlar. Nan Elin'in söylediği gibi "korku faktörü kesinlikle arttı; bu, kilitli tutulan araba ve ev kapılarının ve alarm sistemlerinin sayısındaki artış, tüm yaş ve gelir gruplarının 'kapalı' ve 'güvenli' site ortamlarını tercih etmesi, kamu alanlarının gittikçe daha çok gözetlenmesinin yanı sıra, medyanın yaydığı bitmez tükenmez tehlike raporlarından da anlaşılıyor."[6]

İnsanın şahsına ya da özel mülküne olan gerçek ya da farazi tehditler, yaşam alanlarının avantajlarını ve dezavantajlarını analiz etmekteki temel, hatta belki de ana etkenler haline gelmek üzereler. Tehditler aynı zamanda emlak pazarlamacılığı politikasında en üst yeri de aldılar. Geleceğin belirsizliği, toplumsal statünün narinliği ve *varoluşsal güvensizlik,* bu sıvı modern dünyadaki yaşama her an eşlik eden dertlerin kökleri uzak yerlerde olabilir ve güçlerini bu sapa yerlerden topluyor olabilirler. Fakat yarattıkları gerginlik ve tutkular en yakın hedeflere erişmeye ve *kişisel güvenlik* kaygılarına odaklanmaya meyillidir: şehir alanının paylaşımı için amansız savaşlara yol açan ayrımcı ve dışlayıcı dürtülere dönüşecek türden kaygılar.

Amerikalı mimarlık ve şehircilik eleştirmeni Steven Flusty'nin zekice çalışmasından öğrenebileceğimiz üzere, bu savaşlara hizmet etmek ve özellikle rakiplerin hak iddia edilen alanlara erişmesini engellemek için yöntemler geliştirmek, Amerikan şehirlerindeki mimari yenileşme ve kentsel gelişmenin en önde gelen kaygılarıdır.[7] En gururla afişe

edilen yenilikler, "kullanmaya çalışanları durduran, uzaklaştıran ve filtreleyen yasaklayıcı mekânlar"dır. "Yasaklayıcı mekânların" sebebi açıkça bölmek, ayırmak ve dışlamaktır; köprüler, kolay geçişler ve konuksever buluşma mekânları inşa etmek değil; iletişim kurulmasını sağlamak değil, kesmek; özetle insanları bir araya getirmek değil, ayırmak. Flusty tarafından listelenen ve adlandırılan mimarlık ve şehircilik buluşları, modernite öncesi kent surları önündeki hendeklerin ve üzerindeki kuleler ile mazgalların teknolojik bakımdan geliştirilmiş denkleridir; şehri ve içinde yaşayanları korumanın aksine, şehirde yaşayanları birbirinden ayırmak için yapılmışlardır. Flusty tarafından isimlendirilen buluşların arasında "kaygan mekân" ("kıvrımlı, sonu gelmez ya da bulunması imkânsız yolları yüzünden erişilemeyen mekân"), "çapraşık mekân" ("duvara yerleştirilmiş ve yaklaşan olursa çalışmaya başlayan su fıskiyeleri ya da oturmayı engellemek için üst kısmı düz değil eğimli yapılan alçak duvarlar gibi detaylarla donatılarak korunan ve insanların rahatça işgal etmesini engelleyen mekân"), "gergin mekan" ("gezinen devriyeler ve/veya güvenlik merkezlerine bağlı uzaktan kullanılan teknolojiler tarafından sürekli izlendiğinden, gözlenmeden kullanılamayacak mekan"). Bunların hepsi ve daha fazlasının tek bir amacı vardır: sınır ötesi yerleşim bölgelerini kesip ayırmak, içeride sınırlar üstü küresel elitin, yerellerden fiziksel bağımsızlıklarını ve ruhsal yalıtımlarını ilan edecekleri, bakımını yapıp, geliştirip, tadını çıkartabilecekleri, küçük kalecikler yapmak.

Steven Flusty tarafından tarif edilen gelişmeler, her yerde olan "karışma fobisi"nin cisimleşmiş halleridir; günümüz şehirlerinin sokaklarında ve "doğal" (yani "yasaklayıcı mekânlarla" korunmayan) yaşam alanlarında sosyalleşen, insanın başından aşağı kaynar sular boşaltan, ensesinden soğuk terler akıtan ve sinire dokunan o insan ve yaşam tarzı çeşitliliği. Ayrılıkçı dürtüleri açığa çıkartmak artan gerilimi

azaltabilir. Farklılıkları karıştırmak ve bozmak, çetin ve zapt edilemez olabilir; fakat belki de dişlerindeki zehir, her yaşam türüne ayrı, yalıtılmış, sınırları iyi çizilmiş ve hepsinin ötesinde, iyi korunan fiziksel alanlar sağlayarak boşaltılabilir. Belki kişi kendisi, aile ve akrabaları ve "kendisi gibi insanlar" için, şehrin diğer bütün alanlarını umarsızca zehirleyen bütün o karmaşıklık ve düzensizlikten uzakta bir bölge elde edebilir.

"Karışma fobisi" kendisini, farklılık ve çeşitlilik denizinde, benzerlik ve tekdüzelik adalarına yönelme dürtüsünde gösterir. Karışma fobisinin nedenleri sıradan ve açıktır: affetmesi her zaman kolay olmasa bile anlaması kolaydır. Richard Sennett'in önerdiği gibi, "benzer olma isteğini yansıtan 'biz' hissi, insanların birbirlerini daha derinlemesine inceleme gereksiniminden kaçınmaları için bir yoldur." Dolayısıyla bir tür ruhsal rahatlık vaat eder: anlama, müzakere etme ve uzlaşma çabalarını gereksiz kılarak birlikteliği daha kolay sağlayabilme vaadidir bu. "Tabiatı gereği, uyumlu bir toplum görüntüsü oluşturma sürecinin özünde, gerçek katılımdan kaçınma isteği vardır. Ortak deneyimler olmadan ortak bağlar hissetmek öncelikle insanlar katılımdan korktukları, onun tehlikeleri ve meydan okumalarından, onun acısından korktukları için olur."[8] "Benzerlik topluluğuna" erişme dürtüsü, sadece *dışarıdaki* ötekilikten değil, aynı zamanda *içerideki* canlı, fakat çalkantılı; dolu, fakat külfetli etkileşimlere bağlılıktan kaçınma isteğinden gelir.

Karışma korkusundan doğan kaçma seçeneğini tercih etmenin kendince sinsi ve zararlı sonuçları vardır: strateji ne kadar fazla uygulanır, ne kadar kendi kendini destekler ve sürdürürse, o kadar etkisiz olur. İnsanlar "kendileri gibi" olan diğerleriyle ne kadar çok vakit geçirirse, onlarla formalite gereği ve duygusuzca, yani yanlış anlaşılma riski olmadan, farklı anlayışlarını birbirlerine tercüme etme külfetinin altına girmeden "sosyalleşirse", anlamları ve birlikte yaşam biçimlerini müzakere etme sanatını o kadar "unutmaya" meyilli-

dirler. Farklı kalarak yaşamak için gerekli yetenekleri öğrenmeyi başaramadıkça veya unuttukça, yabancılarla yüz yüze gelme olasılığı o kadar endişe verici hale gelir. Yabancılar git gide daha "yabancı" –garip, alışılmamış ve anlaşılmaz– olduklarından, daha korkutucu hale gelirler. Aynı zamanda bir noktada yabancıların "ötekiliklerini" asimile edebilecek karşılıklı iletişim, bunun sonucunda içeriğini kaybeder ve solar, ya da asla başlatılamaz. Karışma korkusu homojen ve arazi bağlamında yalıtılmış çevrelere gitme dürtüsünü tetikleyebilir; fakat arazi bağlamında ayrım, karışma korkusunun yaşam kordonu ve besin kaynağıdır.

Fakat karışma korkusu kentsel savaş meydanındaki tek savaşçı değildir. Şehir yaşamı çelişkili duygular içeren bir deneyim olmakla dile düşmüştür; insanı hem iter hem çeker. Yine de insanı zaman zaman ya da aynı anda iten ve çeken şeyler şehir yaşamının aynı yönleridir. Şehir ortamının karışık çeşitliliği bir korku kaynağıdır, fakat aynı parlak ve ışıltılı, yeniliğin ve sürprizin asla eksik olmadığı atmosfer, karşı koyması zor olan çekici ve baştan çıkarıcı bir güç yayar.

Dolayısıyla şehrin bitmek tükenmek bilmeyen ve hep göz kamaştırıcı olan manzarası herkes tarafından bir lanet olarak görülmez; ya da ondan kaçmak büyük bir lütuf olarak algılanmaz. Şehir karışma fobisi uyandırdığı kadar, karışma sevgisi de uyandırır. Şehir yaşamı tabiatı gereği ve asla değiştirilemeyecek şekilde çelişkili duygular içeren bir meseledir. Şehir büyüdükçe ve heterojenleştikçe, ilgi çekici yönleri artabilir. Yabancıların büyük yoğunlukta olması, aynı anda, hem itici bir faktör hem de en güçlü mıknatıstır. Şehir, taşra ve küçük kasaba yaşamının tekdüzeliğinden, rutininden ve fırsat yokluğundan bıkmış insanları kendine çeker. Farklılık her yeteneğe ve zevke uyan çok çeşitli fırsatlar vaat eder. Öyle gözüküyor ki karışım sevgisi de, tıpkı karışım korkusu gibi, kendi kendini fişekleyen, besleyen ve güçlendiren bir eğilimdir. İkisinin de gücünü kaybedeceği ya da kendini tüketeceği

yok gibi gözüküyor. Karışım korkusu ve karışım sevgisi her şehirde bir arada olduğu gibi, şehirde yaşayan her kişinin içinde de bir arada bulunur. Kabul etmek gerekir ki, bu iki unsurun bir arada var olması şehir yaşamını sıkıntılı hale getirir, kargaşa ve öfke doğurur; fakat sıvı modern çelişkilere maruz kalanlar için çok şey ifade eder.

***

Her şey Amerika'da başladı, sonra Avrupa'ya sızdı ve şimdiye kadar çoğu Avrupa ülkesine yayıldı; iyi gelirli kent sakinlerinin, ev alırken, her şeyin olabileceği ama neredeyse hiçbir şeyin öngörülemeyeceği şehir sokaklarından uzakta kalmaya özen gösterme eğilimi: o etrafı duvarlarla çevrili, her canı isteyenin içeri giremediği, silahlı güvenlik elemanları, kapalı devre televizyonlar ve alarm sistemleriyle donatılmış "korunaklı topluluklar". Kendilerine sıkı sıkı korunan bu sitelerden ev alan şanslı zümre, "güvenlik hizmetleri" –yani karışmanın engellenmesi– için, bir servet öderler. "Korunaklı topluluklar" toplumsal boşlukta asılı duran, sıkıştırılmış özel koza öbekleri gibidir.

"Korunaklı topluluklar"ın olduğu sokaklar genelde boştur. Ve oraya "ait olmayan" birisi, bir *yabancı*, kaldırımda görüldüğü anda –bir taşkınlık yapmadan ya da çevreye herhangi bir zarar vermeden önce– fark edilir. İşin doğrusu camınızın ya da kapınızın önünden geçtiğini gördüğünüz herkes yabancı kategorisine girebilir; niyetinin ne olduğundan ve bir sonraki hamlesinin ne olacağından emin olamadığınız o korkutucu insanlardır bunlar. Sizin bilginiz dışında herkes bir serseri ya da sapık olabilir, yani kötü niyeti olan bir sataşkan. Sonuçta cep telefonları çağında yaşıyoruz (MySpace, Facebook ve Twitter'dan bahsetmiyorum bile): dostlar birbirlerini ziyaret etmek yerine mesajlaşabiliyorlar, bildiğimiz herkes sürekli "çevrimiçi" ve bize uğramak isterlerse bunu önceden bildirme fırsatına sahipler. Dolayısıyla kapının du-

rup dururken beklenmedik şekilde vurulması ya da zilin çalınması, sıra dışı bir olay ve dolayısıyla olası bir tehdit. Bir "korunaklı topluluk"un içindeki tüm sokaklar, yabancıların ya da yabancı gibi davrananların içeri girişini bariz ve fark edilmesi kolay (dolayısıyla buna teşebbüsü çok riskli) kılmak istercesine, sürekli boştur.

"Korunaklı topluluk" yanlış adlandırılmış bir kelimedir. Glasgow Üniversitesi'nin 2003 senesinde yayınladığı araştırma raporuna bakarsak "Etrafı duvarlarla çevrili bir alanda 'topluluk' ile iletişime geçmek için görünürde hiçbir istek yoktur... Topluluk hissi, korunaklı 'topluluklar' içinde daha azdır." Fakat oraya yerleşenler yerleşme nedenleri konusunda, zaten kendilerine bir "topluluk" (kollarını sadece insanı mengene gibi sıkıştırıp bastırmak için açan, o felaket biçimde sırnaşık ve rahatsız edici "toplu işgüzarlık") bulmak için bu kadar fahiş satın alma veya kira bedelleri ödemediklerini söyleyerek savunabilirler. Aksini iddia etseler (hatta bazen buna inansalar) bile, insanlar onca parayı kendilerini davetsiz misafirlerden *azat etmek* için verirler: *yalnız bırakılmak için.* Duvarların ve kapıların içinde yalnızlığı sevenler yaşar: sadece o an istedikleri "topluluğa" ve sadece istedikleri anda tahammül edecek olanlar...

Araştırmacıların büyük çoğunluğu, insanların kendilerini bir "korunaklı topluluğun" duvarları ve kamera sisteminin içine kapatmalarının ardında yatan temel nedenin, bilinçli ya da bilinçaltında, alenen ya da gizlice, hayatta kalabilme çabası olduğunu, bunun da yabancıları uzakta tutmak olarak gösterildiğini söylüyor. Yabancılar tehlike demektir, dolayısıyla her yabancı tehlikenin bir belirtisidir. Ya, en azından böyle düşünüyorlar ya da her şeyden çok tehlikeden korunmak istiyorlar. Fakat asıl neden, tam olarak belirsizlik hissinin yarattığı, iç karartan, sinir bozan ve aciz bırakan *korkudur.* Duvarların kendilerini bu korkudan korumasını umuyorlar.

Fakat sorun şu ki insanın kendisini güvencesiz hissetmesi için birden fazla neden vardır. İnanılır da olsalar, hayal ürünü

de, suç oranının arttığı ve soyguncularla cinsel tacizcilerin saldırmak için doğru anı kolladığı söylentileri nedenlerden sadece birisidir. Sonuçta hepimiz güvensiz hissederiz çünkü işlerimiz; yani gelirlerimiz, toplumsal statümüz ve gururumuz tehdit altındadır. Değer verdiğimiz ve hayatımız boyunca bizim olması hakkını kazandığımızı düşündüğümüz mevkiimizden atılma, dışlanma ve gereksiz kılınmamız tehditlerine karşı garantimiz yoktur. Değer verdiğimiz ilişkiler de emin ve güvenli değillerdir: en sakin anlarda bile toprak altındaki sarsıntıları hissedip, deprem olmasını bekleyebiliriz. O tanıdık, rahat mahallemiz bile, alanının yeni gelişmelere açılması için yerle bir edilme tehlikesiyle karşı karşıya olabilir. Özetle, gerçekçi ya da asılsız kaygılarımızın hepsinin, kendimizi duvarlarla, güvenlik görevlileriyle ve kameralarla çevirdiğimizde dineceğini düşünmek düpedüz aptallık olur.

Peki ya "korunaklı topluluklara" yerleşmeyi seçmemizin (görünürdeki) temel nedenine, şiddet, hırsızlık, araba hırsızlığı ve rahatsız edici dilencilere ne demeli? En azından *o tür* korkudan tamamen kurtulmayacak mıyız? Ne yazık ki o cephede bile kazançlar kayıplara değmiyor. Günümüz şehir yaşantısının en keskin gözlemcilerinin gösterdiği gibi, saldırıya veya gaspa uğrama ihtimaliniz duvarların arkasına geçtiğinizde düşebilir (gerçi California'da, belki de "korunaklı topluluk" saplantısının merkez üssünde, yeni yapılan araştırmalarda etrafı duvarlarla çevrili olan ve olmayan alanlar arasında istatistiksel açıdan kayda değer hiçbir fark yoktur), fakat saldırıya veya gaspa uğrama korkusu geçmez. *Yer Kontrolü: Yirmi Birinci Yüzyıl Şehrinde Korku ve Mutluluk* isimli kapsamlı çalışmanın yazarı Anna Minton, Monica'nın durumunu anlatır; kendisi "sıradan bir sokakta yaşadığı yirmi yılla mukayese edilemeyecek kadar çok korkmuş bir halde tüm gece yatağında uyanık yatmıştır" çünkü "bir gece elektrikle çalışan kapılar bozulmuş ve elle açılmak zorunda kalmıştır". Duvarların arkasında gerginlik azalacağına artar ve aynı şekilde sakin-

lerin, tehlikeyi ve tehlike korkusunu ortadan kaldıracakları vaadiyle pazarlanan, ileri teknoloji ürünü "yeni ve gelişmiş" aletlere olan bağımlılığı da artar. Kişi etrafını ne kadar çok aletle sararsa, içlerinden birinin "arıza yapma" korkusu o kadar artar. Ve kişi, her yabancının içinde barındırdığı tehditten endişe duymakla ne kadar fazla ve yabancılarla birlikte ne kadar az zaman harcarsa, "beklenmeyene duyduğu hoşgörü ve takdir" o kadar azalır, aynı şekilde şehir yaşamının canlılığı, çeşitliliği ve zindeliğiyle yüzleşme, başa çıkma, bunu takdir etme ve bundan zevk alma yetisi de o kadar azalır. Korkulardan kurtulmak için kendini bir rezidansın içine hapsetmek, çocukların yüzmeyi en güvenli şekilde öğrenmesini sağlamak için havuzdaki suyu boşaltmaya benzer...

***

Amerikalı mimar ve şehir plancısı Oscar Newman, 1972'de önce makale olarak yayınlanan, sonra da her şeyi anlatan bir isimle kitaplaştırılan *Savunulabilen Alan: Vahşi Şehirde İnsan ve Tasarım*[9] adlı eserinde, kentsel şiddeti önleyici reçetenin, sınırların net bir şekilde belirlenmesi –yabancıları geçmekten caydıracak bir hamle– olabileceğini önermişti. Şehir şiddet ve tehlike kaynıyordur çünkü yabancılarla doludur: Newman'ın ve onlarca hevesli havarisi ve devşirmesinin karar verdikleri şey buydu. Talihsizlikten kaçınmak mı istiyorsun? Yabancıları güvenli bir mesafede tut. Etrafı iyice aydınlat, kolayca gözlemlenebilir ve görülebilir kıl; böylece korkuların yok olacak, sonunda güvenliğin o mucizevi tadını alacaksın. Fakat deneyimlerimizin gösterdiği gibi, mekânları "savunulabilir" yapma kaygısı, güvenlik sıkıntılarında büyük artışa sebep oldu. Güvenliğin "bir sorun olduğuna dair" bulgular ve simgeler, bize güvensizliklerimizi hatırlatıp duruyor. Anna Minton'ın kitabında söylediği gibi: "Güvenliğin paradoksu şudur ki, ne kadar iyi iş görürse ona o kadar az gerek duyulmalıdır. Fakat bunun yerine güvenlik ihtiyacı hissi bağımlılık yapıcı hale

gelebilir..."[10] Güvenlik ve emniyet asla yeterli olmaz. Bir kere sınırlar çizmeye ve bunlara yığınak yapmaya başlarsan, asla duramazsın. Bundan yararlanan temel şey korkumuzdur. Korku bizim sınır-çizme ve sınır-silahlandırma çabalarımızdan beslenerek gelişir ve coşar.

Newman'ın görüşüne en zıt köşede Jane Jacobs'ın kaleme aldığı tavsiyeler durur: şehirden, o "büyük bilinmezden" sızıp akma korkumuzdan kurtulmamız için gerekli yardımı, tam da o şehir sokaklarının kalabalıklığında ve yabancıların bolluğunda buluruz. Der ki, bu bağı tanımlamak için kullanılan kısa söz *güven*dir. Şehir sokaklarının rahatlatıcı güvenliğine güvenmek, kaldırımlarda ayaküstü karşılaşmalar ve temasların birikmesiyle edinilir. Günlük toplum içi temasların kalıntısı ve izi, medeni saygı ve güvene dayalı bir toplum-içi-birliktelik dokusudur. Jacobs güvenin olmamasının bir şehir sokağı için felaket anlamına geldiği sonucuna varır.[11]

Miroslaw Balka, Londra'daki Tate Modern'in Turbin Hall için sipariş edilen 2009 enstalasyonunda, işi Jane Jacobs'un bıraktığı yerden devralır ve cesur fakat basit bir enstalasyonda, uzun bir araştırmacı serisinin yüzlerce malumatlı ve kolay anlaşılmayan kitapla oluşturmaya ve tasvir etmeye çalıştığı şeyi başarır. 30 metre uzunluğunda tünelimsi bir odanın kapıları, ardına kadar davetkâr bir şekilde açıktır; bu bir kamu alanına işaret eder. Fakat Balka'nın sizi keşfetmeye davet ettiği tünelin sonunda hiç ışık yoktur. İçi kapkara boyanmıştır ve daha karanlık olamaz. "Karanlık", şehir deneyiminde gizlenen o dehşet verici ve korkutucu bilinmezliğin simgesidir. Karanlık alan boşluktur, hiçlik, yokluğun vücut bulmuş hali: ve onun boş *göründüğünden* sadece gözleriniz bozuksa şüphelenebilirsiniz. Hayal gücünüz çalışmıyorsa karanlığı aşma gücünüz yetersiz kalır. O duygusal boşluk, en korkutucu cismani içerikleri saklamak için bir maske ve örtü olabilir. O karanlık mekânda her şeyin olabileceğini düşünürsünüz –hatta bilirsiniz– fakat ne beklemeniz gerektiğini ya da o olduğunda onunla nasıl mücadele edeceğinizi bilemezsiniz.

Dolayısıyla kendinizi yalnız başına Turbin Hall'da bulsaydınız ve o karanlığa girmeye çekinseydiniz kimse sizi suçlamazdı. Yalnız başlarına kendilerini o keşfedilmemiş ve el değmemiş bölgelerin kara deliğine bırakmak, içimizde sadece en pervasızların ya da kafasız maceracıların yapmaya cesaret edebileceği bir şey. Fakat neyse ki etrafımızda içeri girmek için acele eden bir sürü insan var! Ve bir sürü insan da zaten içeride! Onlara katıldığınız zaman varlıklarını hissedeceksiniz. Sıkıntı veren ve asap bozucu bir varlık değil, rahatlatıcı ve cesaret verici... Yabancıların varlığı mucizevi şekilde insan hemcinslerimize dönüşür. Güven yayan bir varlık, gerginlik değil. Büyük bilinmezliğin, zihni ve hisleri donduran boşluğuna battığınızda, ortak insanlık sizin can simidinizdir; insan birlikteliğinin sıcaklığı kurtuluşunuzdur. Her koşulda Miroslaw Balka'nın eserinin bana söylediği ve öğrettiği buydu ve buna çok müteşekkirim.

İdeal olarak "koruyucu mekânların" ve korunaklı topluluk sokaklarının yabancılardan arındırılması gerekir, bu arındırma işine yatırılan düşünce ve emek sizin korkunuzu unutmanızı imkânsız kılsa bile bunun böyle olması icap eder. Bunun aksine, Tate Modern Turbin Hall'daki tünel yabancılarla doludur; ancak aynı zamanda korkudan yoksundur; eğer korkunun olmadığı bir alan varsa, o da bu tüneldir. Mucizevi şekilde mekânların en karanlığı, korkunun en az olduğu yere dönüşür...

Tahminimce o tünelin içindeki deneyiminizi anlatsaydınız "korku" kelimesi aklınıza gelmezdi. Muhtemelen eve dönerken orada eğlendiğinizden ve zevk aldığınızdan söz ederdiniz... Özetlemek gerekirse, güvenlik saplantısının belki de en tehlikeli, yeni ufuklar açan ve uzun vadeli etkisi (yol açtığı "tali hasar") karşılıklı güvenin baltalanması ve karşılıklı kuşkunun ekilip biçilmesidir. Güven eksikliğiyle sınırlar çizilir ve şüpheyle, karşılıklı önyargılarla güçlendirilip, cephelere dönüştürülürler. Güven eksikliğinin, iletişimin etkisini yitirmesine

sebep olması kaçınılmaz olur; iletişimden kaçınıldığında ve yenilenmesine herhangi bir ilgi gösterilmediğinde, yabancıların "garipliği" derinleşmeye ve gittikçe daha karanlık ve fesat tonlar almaya mahkûmdur. Bunların birleşiminde, yabancılar en uç noktada bile, olası diyalog ortakları olma haklarını kaybederler; aynı şekilde karşılıklı olarak güvenli ve uzlaşılabilir bir birlikte yaşam müzakeresinde bulunma haklarını da. Yabancılara "güvenlik sorunu" olarak davranılması, açık ve net olarak insan etkileşimi biçimlerinin, hakiki "devridaim makinesi" örneklerinden birisidir. Yabancılara güvensizlik ve hepsine ya da içlerinden belli gruplara kalıplaşmış yargılarda bulunma eğilimi, tıpkı bir noktada patlamaya mahkûm olan tehirli bombalar gibidir; kendi mantık ve ivmeleriyle daha da şiddetlenir, doğruluklarının hiçbir kanıtına ya da hedef alınmış hasımın, ters davranışlarından doğacak başka herhangi bir uyarana ihtiyaç duymadan (bu tip kanıtı ve uyaranı kendileri bolca ürettikten sonra) patlarlar. Sonuçta, güvenlikçi saplantının ana etkisi, güvensizlik hissinin küçülmesindense bütün teçhizatları (korku, gerginlik, düşmanlık, saldırganlık ve vicdani dürtülerin zayıflaması ya da sessizleştirilmesi) ile birlikte hızlıca *artmasıdır.*

Bütün bunlar, güvenlik ve etiğin bir araya getirilemez olduğu ve sonsuza kadar böyle kalmaya mahkûm oldukları anlamına gelmez. Sadece güvenlikçi saplantının, küresel kopuntular gezegenimizde, farklı etnik unsurların, kültürlerin ve isimlendirmelerin barışçıl, karşılıklı olarak kazançlı ve güvenli bir şekilde bir arada yaşamasına (hatta işbirliğine) giden yola, kurmadan edemeyeceği tuzaklara işaret eder. Heyhat, neredeyse günümüzdeki bütün mahallelerde ve yerleşim alanlarında insan farklılıklarının sivrileşmesi ve sağlamlaşmasıyla, kopuntular arası iyi niyetli ve saygılı diyalog, paylaştığımız gezegende hayatta kalmamızın git gide daha önemli, hatta zaruri koşulu haline gelse bile; aynı zamanda yukarıda listelemeye çalıştığım nedenlerden ötürü, bunun elde edilme-

si ve geçmiş ile gelecek güçlere karşı korunması giderek daha zor hale geliyor. Fakat zor olmak sadece bir anlama gelir: çok fazla iyi niyet, bağlılık, taviz vermeye hazırlık, karşılıklı saygı ve insanın aşağılanmasının her türüne karşı ortak bir rahatsızlık olması ihtiyacı; bir de tabii ki güvenlik ile ahlaki uygunluğun değeri arasındaki bozulmuş dengeyi düzeltmek için sıkı bir kararlılık. Bütün bu koşullar sağlandığında ve sadece bütün hepsi sağlandığında, belki de (bir ihtimal) diyalog ve uzlaşma (Hans Gadamer'in "ufukların birleşimi") insan birlikte yaşamının dokuları arasında baskın, yeni "devridaim makineleri" haline gelebilirler. Bu dönüşümün kurbanları olmayacak; bundan sadece yararlananlar olacak.

5

Tüketicilik ve Ahlak

Kişi, tüketicilik ve ahlak arasındaki çapraşık ilişki hakkında net yargılarda bulunmaktan sakınmalı. Şu anki görünüşüne bakacak olursak, bu ilişkinin günümüzdeki bir sürü evlilikten farkı yok: çiftler birlikte yaşamın engebeli ve zorlu, gürültü patırtıyla dolu ve çoğu kez itici ve tahammül edilemez olduğunu görüyorlar; fakat yine de birbirleri olmadan yaşayamıyorlar, boşanmaksa tahayyül edilemeyen bir seçenekten ibaret.

Şüphesiz tüketicilik ve ahlak arasındaki ilişki simetrik olmaktan çok uzaktır. Bir eş, yani tüketici pazarı, diğerini, yani ahlakı, müsrifçe ve koşulsuz biçimde övgüye boğar. Her sevgili, bu addan anlaşılacağı gibi, bir yandan sevdiğinin iyi özelliklerini yüceltirken, öte yandan arada bir yapılan hatalara göz yumar; onun toplum önünde yaptığı açıklamalar, *"reklam" veya "tanıtım filmi" adıyla bilinen, en coşkulu ve* yüce aşk şiiri eserleridir. Şaşmaz sadakat ve kendini adama beyanlarının altında yatan ikiyüzlülüğü, kaygı, yardım ve şefkat gösterilerinin arkasındaki bencil ve art niyetli kasıtları gören, diğer eş, ahlaktır. Bu öteki eş Virgil Laocoön'den alıntı yaparak şunu tekrar edecektir: *timeo mercatores et dona ferentes,* hediyeler getirse bile piyasalardan sakının. Fakat verene güvensizliği ne kadar yoğun olursa olsun, yine de hediyeyi

geri çevirmeye cüret edemez. Doğrusu, eğer hediyeleri geri çevirmeye karar verseydi hayatta kalma şansı ne olurdu ki?

Belki de günümüzün en büyük etik felsefecisi Emmanuel Levinas, bu iki ayrılamayan fakat bir araya da getirilemeyen kişi arasındaki çekişmeli, hatta birçok açıdan kafa karıştırıcı ve mantığa aykırı etkileşime biraz ışık tutabilir. Eğer hem akademik hem de sağduyuyla varılan genel görüş, toplumu, insanları (eğer toplumun baskıcı güçleri tarafından kontrol edilmezse, insan hayatını "çirkin, kaba ve kısa" hale getiren) kendi sapkın eğilimlerinin sonuçlarından kurtarmak için yapılan bir icat olarak görüyorsa, Levinas toplumun yerinin doldurulamamasını oynaması gereken başka bir rolle açıklıyor. Bireylerden Öteki'ne ilişkin koşulsuz bir sorumluluk duymaları, yani tüm ahlakın temelini oluşturan bu davranışı sergilemeleri –diye düşünür Levinas– aslında, çoğunluğu oluşturan sıradan ve ortalama bireylerin davranışları değil, azizlerin davranışları ölçüt alınarak istenir. Çok az insan azizlerin seviyesine yükselmeyi becerebilir; çok azı onlar kadar kendini kurban edebilir, onlar kadar kendi çıkarlarını arka plana atma ya da doğrudan göz ardı edip, önemsememeye hazır olur, ya da o sorumluluğun saf, dokunulmamış "koşulsuzluk" halinde kaldığı sürece gerektirdiği fedakârlık miktarına dayanabilir. Ayrıca eğer üstümüze tamamen ve gerçekten koşulsuz ve sonsuz sorumluluk almayı isteseydik ve buna muktedir olsaydık bile, bu, insan birlikteliğinin günlük olarak yaratacağı sayısız çıkar çatışmasını çözmekte ve dolayısıyla paylaşılan yaşamı yaşanabilir kılmamızda bize kötü rehberlik ederdi. Sadece azizlerden oluşan yaşanabilir bir toplum tüm pratik nedenlerden dolayı makul değildir, en basiti şundan dolayı: kişi aynı anda çıkarları çatışan iki kişinin sorumluluklarını tamamen ve koşulsuz olarak üstlenemez ve uygulayamaz. Ne zaman böyle bir çatışma olsa, tartışan grupların kendi haklarını tartmak ve mukayese etmekten ve de bir grubun çıkarını diğerlerinin yerine seçmekten kaçış yoktur. Başka bir deyişle, sorumluluk gerçek koşulsuzluğa varmamalıdır.

Levinas'a göre toplumun var olması işte tam da bu yüzden zorunludur; toplum, ahlaki dürtüleri yüklenip sırtlanan ve birbirlerine karşı koşulsuz sorumluluk taşıyan insanlar arasında ahbaplığı mümkün kılan bir araçtır. Toplum, bir arada yaşamı, istenen sorumluluk koşulsuzluğunu budayarak ve *ahlaki dürtüleri, etik değerler* ve usule ilişkin kurallarla değiştirerek mümkün kılar. Kabul etmek gerekirse toplumsal düzenlemelerin en yaratıcıları bile, toplumda yaşamanın talepleri ile etik talepler arasındaki çatışmayı yıkmayacaktır ve yıkamaz da. Aksi yönde makul bir çaba olmasa da, ahlaki bir birey olma biçimi, üzücü ve işkence dolu bir meydan okuma olmaya devam edecek; gerçekten tatmin edici ve/veya nihai, tek seferde sorunu çözecek çözümlerden veya ilaçlardan yoksun olacaktır. Ahlaki ödevleri yasalaştırarak (ve aynı şekilde insan etkileşiminin büyük parçalarını ahlaki zorunlulukların ve sansürün dışında tutarak), sonsuz sorumluluğu, toplu hayatı, çatışmanın çözümsüzlüğüne rağmen mümkün kılan sınırlı sayıda kurallara uymaya indirgeyen toplumdur.

Kesin olarak tedavici edici olmak şöyle dursun, sağaltıcı bile olmayıp sadece geçici bir yatıştırıcı olan bu etki birbirine yakın iki yolla sağlanır. Bunlardan birisi, önceden bahsedildiği gibi, sonsuz ve koşulsuz, dağınık ve toparlanamaz şekilde eksik tanımlanmış sorumlulukları, açık bir şekilde belirlenmiş, kısa bir ödev listesiyle değiştirmek; öte yandan da ahlaki sorumluluklar kapsamından, listeden silinen her şeyi çıkarmaktır. Başka bir deyişle, koşulsuz sorumluluğun istemediği, hatta izin vermediği şekilde, toplumun sınırlar çizmesi ve koşullar koymasıdır. Bu yol temelde bir indirgemedir; epeyce kesilip biçildikten sonra, "Öteki'ne karşı sorumluluk", ya da ondan geriye kalan şey, "insan kapasitesini aşan" büyük beceriler diyarından çıkarılıp, insanlar tarafından yapılabilecek, mümkün ve akla uygun ödevler haline getirilir. Bu şekilde oluşturulan etik yönetmelik, görünürde ahlaki farkındalığın ve ödev bilincinin yayılmasını sağlar; ancak esas başarısı, ah-

laki zorunluluklar evreninden, belli türde "diğerlerinin" ve "diğerliğin" belli özelliklerinin dışarıya atılmasıdır. Ahlaklı insanlar artık hem bunlara dair etik sorumlulukları reddedebilecekler hem de aynı zamanda ahlaki suçlardan aklanacaklar; dolayısıyla diğer türlü böyle bir reddin vicdanda yaratacağı azaplara karşı korunacaklardır.

Fakat tekrar etmeme izin verin, bu geçici bir çözümdür, ahlaki sorumluluğun –yardıma, ilgiye ve sevgiye ihtiyacı olan bir Öteki gördüğümüzde hepimizin içinde sessizce fakat acı bir şekilde uyanan türden bir sorumluluk– içsel koşulsuzluğun yarattığı azaplar ve ikilemlere karşı bir çözüm değildir. Etik kuralları sistemleştirme yolu, umursamaz bir insanı kanuni cezalardan koruyabilir, hatta toplumun kınamasından bile; ancak vicdanı asla kandıramaz, farkındalığı kesip atamaz ve vicdan azabının çilelerinden kurtaramaz. Bir İngiliz atasözünün dediği gibi, "suçlu bir vicdanın suçlayıcı birine ihtiyacı yoktur." Bireyin kendi hatalarına bahane olarak ortak standartları göstermesi ("etrafına bak, benim yerimde kim olsa aynı şeyi yapardı!") vicdan azabını rahatlatmayacaktır; Levinas'ın ısrar ettiği gibi, benim sana karşı olan sorumluluğum her zaman senin bana karşı olan sorumluluğunun bir adım ötesindedir. Dolayısıyla söz konusu yolun bir diğeriyle desteklenmesi gerekir: Bu yol, Öteki karşısındaki koşulsuz sorumluluğun zaman zaman gerek duyacağı kendinden ödün vermenin yerini tutacak bir başka öneriyle desteklenmelidir. Bunlar ilginin teklif edilmeyen veya geri çekilen "doğal", fakat daha maliyetli biçimleri yerine geçen (ve bunların yerini doldurmaları gereken) şeylerdir: örneğin birinin zamanı, şefkati, empatisi, anlayışı, sevgisi ya da ilgisi gibi, hepsi bir tür fedakârlık gerektiren şeyler; sorumluluğun kabul edilmediği, edilemediği veya edilmeyeceği anlarda kullanılmak üzere saklanan sorumluluğun kabulünün simgeleri; *içeriğin* eksik olduğu durumlarda kullanılacak *suret* simgeleri.

Bu ikinci yolda –"ahlak ikamelerinin" tasarımında, üretiminde ve tedarikinde– tüketici pazarı sadece uzlaştırıcı olsa

da kritik bir rol oynar. Bu yolun işe yarar ve etkili olmasının sağlanması için yeri doldurulamaz bazı görevler görür: ilgi, sempati, şefkat, iyi dilek, arkadaşlık ve sevginin maddi simgelerini sunar. Tüketici pazarı, insanlar arası ilişkilerin tüm boyutunu benimser ve asimile eder, buna düzenleyici ahlaki ilkesi olan Öteki ile ilgilenmek de dahildir. Bu süreçte, bu ilişkilerin tasarımını ve anlatısını, pazarlanan ürünler ve alıcılar arasındaki sürekli tekrarlanan karşılaşmalara, dolayısıyla tüketim mallarının daimi dolaşımını sağlamaya hizmet etmek adına yapılmış kategorilere tabi tutar. Bu şekilde bir ahlaki tavrın belirleyici özelliklerinin, bu dolaşımın, diğer aşamalardan kalite olarak farkı olmayan ya da daha eksiksiz kabul edilmeyen veya denkleriyle karıştırılmış olmayan herhangi başka bir aşamasıymış gibi açığa çıkmasını, algılanmasını, anlaşılmasını ve kabul edilmesini sağlar. Bu yol, o berbat derecede muğlak ve açıklaması rahatsızlık verecek kadar yetersiz kalmış ahlaki "bir diğerinin iyiliği için kendini feda etme" kavramını elle tutulabilir ve ölçülebilir kılar. Bunu evrensel olarak anlaşılabilir ve kolaylıkla okunabilir parasal büyüklük ölçütleriyle ve iyi niyet gösterilerine fiyat etiketleri koyarak yapar. Özetle, bahsettiğimiz yol, ahlaki dürtülerin yarattığı hüsran sayesinde tetiklenen ve vicdan azabı ile ahlaki tereddütler tarafından oluşturulan illet ve ıstıraplarla mücadele etmek, hatta bazen onları engellemekle görevli bir psikoterapik kurum işlevi görür.

Meta piyasalarının bu tarz faydalı ve sağaltıcı özelliklerini çok iyi biliriz ve bunları otopsi yaparak yani kendi günlük deneyimlerimizle öğreniriz. En yakınlarımızla, ailemizle ve dostlarımızla yeterince vakit geçirememenin yarattığı suçluluk duygusunu biliriz. Onların dertlerini bu dertlerin gerektirdiği kadar ilgiyle ve can kulağıyla dinleme şansımız olmadığında, "her an onların arkasında" olamadığımızda, onlara yardımcı olmak ya da sadece sorunlarını paylaşıp, avutmak için o an yaptığımız her neyse onu bırakıp yanlarına koşma-

ya hazır olamadığımızda hissettiğimiz suçluluk duygusu. Bu deneyimler telaşlı hayatlarımızda, en iyimser deyişle, gittikçe daha sık yaşanıyor. Bu akıma dair aklıma gelen bir örnek: eğer yirmi yıl önce Amerikalıların yüzde 60'ı düzenli olarak aileleriyle birlikte yemek yiyorlardı, ama şu anda Amerikan ailelerinin sadece yüzde 20'si sofrada buluşuyor.

Çoğumuz patronlarımız, iş arkadaşlarımız veya müşterilerimizle günlük ilişkilerimizden doğan sıkıntıların altında eziliyoruz, birçoğumuz da bu sıkıntıları cep telefonlarımız ve dizüstü bilgisayarlarımızla gittiğimiz her yere götürmek üzere yanımıza alırız; evlerimize, hafta sonu gezintilerimize, tatilde otellerimize: ofisimizden hiçbir zaman ona bir telefon veya kısa mesajla ulaşamayacağımız kadar uzaklaşmayız, her zaman insanların emrine amade oluruz. Sürekli ofis ağına bağlı olduğumuzda, pazartesi gününe yetişmesi gereken bir rapor veya proje üzerinde cumartesi ve pazar çalışmamak için bir bahanemiz olmaz. "Mesai bitiş saati" asla gelmez. Bir zamanlar evi işten, çalışma zamanını, "boş zaman" veya "dinlenme zamanı" denilen kavramdan ayıran o çok kutsal sınırların hepsi silindi. Dolayısıyla hayatın her anı bir seçim anına dönüşüyor; kariyer ile ahlaki sorumluluklar arasında, işle ilgili görevler ile bizim zamanımıza, şefkatimize, ilgimize, yardımımıza ve desteğimize ihtiyaç duyan insanların talepleri arasında ciddi, acı verici ve hayatımızı etkileyecek seçimler yapmamız gerekiyor.

Meta piyasalarının bu ikilemleri kovalayıp onları geçersiz kılmak bir kenara, bu ikilemleri bizim için çözmeyecekleri apaçık ortada; biz de onların bize bu hizmeti sağlamalarını beklemiyoruz. Fakat vicdan azabını yatıştırmak ve hatta acılarını dindirmek konusunda yardım edebilirler ve bunu yapmaya hevesliler. Bunu değerli ve heyecan verici hediyelerle yaparlar; bu hediyeleri mağazalardan ya da internetten görebilir, alabilir ve sizin sevginize aç insanları, bir anlığına da olsa, güldürmek ve neşelendirmek için kullanabilirsiniz.

İnsanlara yüz yüze ve el ele saatler geçireceğimiz saatler vaat etmemiz gerekirken, mağazalardan alacağımız hediyelerin bunu telafi etmesini beklemeye alıştık. Hediyeyi veren, hediye ne kadar pahalıysa, telafinin o kadar büyük olmasını bekler, dolayısıyla hediyeyi verenin vicdani sancılarını rahatlatıcı ve dindirici etkisi de o kadar fazla olur.

Dolayısıyla alışveriş yapmak ahlaki bir davranış olur (ve tersi: mağazalar kanalıyla ahlaklı davranışlar sergilenir). Cüzdanınızı boşaltmak veyahut kredi kartınızın limitini doldurmak, Öteki'ne duyulan ahlaki sorumluluğun gerektirdiği fedakârlık ve kendini arka plana koymanın yerini alır. Tabii ki bunun yan etkisi, ticarileştirilen ahlaki ağrı kesicilerin reklamının yapılması ve iletilmesiyle, meta piyasalarının insan ilişkilerinin sönmesini, parçalanmasını ve kopmasını engellemek yerine sadece kolaylaştırmasıdır. Bağların tuz buz olmasını sağlayan kuvvetlere direnmekte yardımcı olmak yerine, onların soyutlanmalarını ve zaman içerisinde yok olmalarını sağlamaya çalışırlar.

Tıpkı fiziksel acının vücutta bir sorun olduğunu işaret edip, acil bir tedaviyi teşvik etmesi gibi, vicdani sesler de insanlar arasında bulunan bağlardaki tehditleri gösterirler – ve eğer piyasalar tarafından sunulan ahlaki yatıştırıcılar ve ağrı kesicilerin müdahalesi olmasaydı, insanı daha derin düşünmeye ve daha ruhlu ve yeterli eylemler yapmaya sevk ederlerdi. İnsanlara iyilik yapma niyetlerimiz ticarileştirildi. Yine de bunun olmasının tek nedeni olmayı bir kenara bırakın, bundaki esas suçlu tüketici piyasaları değil. Gerek içerik, gerekse de niyet bakımından tüketici piyasaları insanlar arası bağların kopmasını sağlama suçunun *araçlardır*: suç işlenmeden önce ve işlendikten sonra kullanılan araçlar...

Tüketici pazarları ve etik arasındaki ikinci ara yüz, kimlik kaygıları ve kimlik saptama arayışının geniş alanı içinde bulunur. Bugünlerde yaşam stratejilerimizin ve meşgalelerimizin kayda değer bir kısmı bu alana odaklanıyor. Sıvı modern

koşullarda yaşanan bir yaşamın en belirgin özelliklerinden bir tanesi yaygın ve görünürde çaresi olmayan sosyal statünün dengesizliği olduğundan, insanın öz kimliğinin ne olduğu sorusunun, çoğu bireyin yapılacaklar listesinde üst sıralarda olması şaşırtıcı değil. Üstelik sosyal statü artık bağımsızca atfedilen ve herkes tarafından, tartışmasızca kabul edilen bir şey değil, kişinin "dünyadaki yerini" resmi olarak ölçebilecek kıstaslar da, bu analizi bağlayıcılığı olacak bir şekilde yapmaya yetkili kurumlar da net değil. Ve tıpkı akut belirsizlik üreten diğer meselede, kişisel bağların zayıflaması ve artan kırılganlığında olduğu gibi, insanların toplum içindeki yerlerinin dengesizliği ve güvensizliği de tüketici piyasalarının hemen dikkatini çekiyor; çünkü insanlık halinin bu özelliği, tüketici ürünlerini üretenlerin avuç avuç kâr elde edebilecekleri, nitekim ettikleri bir alan.

İşin püf noktası, bireyin sadece kendi kaynaklarını kullanarak (yani herkesçe tanınan ve kabul edilen bireyüstü güçler tarafından vaat edilen veya garantilenen kaynakların olmaması durumunda) birleştirmesinin mümkün olmadığı düşünülen şeyleri birleştirmektir. Adını koymak gerekirse, ne kadar kısa olursa olsun seçilmiş bir kimliğin güvenliğini, mevcut kimliğin çekiciliğini kaybetmesi ve güvensizleşmesi durumunda başka bir tanesiyle değiştirileceği kesinliği (veya yüksek olasılığı) ile birleştirmekte. Kısaca, bir kimliğe *tutunabilme* yetisiyle onu istediğinde *değiştirebilme* yetisini birleştirmek; kişinin "başka birisi olma" becerisinin yanı sıra "kendi olması". Sıvı modern koşullar bu iki beceriye aynı anda sahip olunmasını gerektirir ve tüketici pazarlarının sağlamayı vaat ettiği şey de bu iki yetiyi de kullanabilmek için gerekli araçlardır.

Bireyin ihtiyaçları ve pazarın sundukları arasında yine –tıpkı daha önce bahsedilen tüketicilik ve ahlaki sorumluluk gibi– tavuk-yumurta ilişkisi vardır: biri olmadan diğeri düşünülemez, fakat hangisinin sebep ve hangisinin sonuç ol-

duğunu belirlememiz mümkün değildir. Böyle olduğu halde tüketici pazarlarının sunduğu hizmetlerin yerinin doldurulamaz, tercih edilir, güvenilir ve işe yarar olduğu hâlâ ikna edici bir şekilde savunulabilmiş ve kanıtlanmış değil. Bu savunmayı yapabilecek zemin zaten ahlaki ilgi ve tüketici ürünleri arasındaki köprünün kurulmasıyla yapılmıştı: şu noktada geriye kalan tek şey "Ötekine karşı sorumluluk" kavramında kök salan ve gelişen eğilimleri, "kişinin kendisine karşı ve kendine ait sorumluluğu" kavramına nakletmek. "Bunu hak ettin", "bunu kendine borçlusun", "kendini biraz şımartmayı hak ediyorsun", bu ve benzeri ahlaki mecburiyetler alanından ödünç alınan veya aşırılan kavramları açığa çıkaran çağrıların, tüketimci kendine düşkünlüğü meşrulaştırmak için kullanılması gerekir ve nitekim kullanılırlar da.

Ahlaki sorumluluk ve ilgi fikrinin böylesine uygunsuz biçimde kullanımının etik garipliğinden arta her ne kaldıysa, bunun üstü örtülmeye ya da kendine düşkünlüğün üstüne ahlaki bir parlatıcı sürülerek kapatılmaya çalışılıyor: bir şey yapabilmen için önce birisi olman gerekir; diğerlerine şefkat gösterebilmeye muktedir olman için de, önce bu yetinin gerektirdiği kaynakları elde etmen, koruman ve elde tutman gerekir. Ve piyasanın sana sunduğu, kendini "birisi" haline getirmeni sağlayacak araçları kullanmazsan bu koşulu yerine getiremezsin. Yani gelişime (son modaya) ayak uydurmaya istekli ve ehil isen, esnek ve ayarlanabilir kalmanda sana itimat edilebiliyorsa, kendini gerektiği anlarda değiştirebiliyorsan, akışkanlığa bağlılığın sağlamsa, özetle konumun iyi ve dolayısıyla diğerleriyle etkin bir şekilde ilgilenecek ve onları mutlu edecek yeterli güce sahipsen bu koşulu sağlayabilirsin. Sonuncunun senin tüketici mallarına erişiminle ne kadar yakından ilgili olduğunu zaten biliyorsun. Dolayısıyla ahlaki dürtülerinin peşinden gitmek için yapman gereken şeyin, "birisi olma" isteğini, bütün bu malları doğru kalite ve doğru sayıda alma eylemine çevirmen gerektiği açık. Yani diğerle-

rine karşı olan sorumluluklarınla yüzleşmen gerekiyor. Yanılmak bilmez ucuz felsefe yorumcusu Margaret Thatcher şu sözleriyle İncil'i yeniden yorumlamıştı: Yardımsever kişi, eğer parası olmasaydı yardımsever olamazdı...

Özetle ahlaklı olmak için mal satın almanız lazım: mal almak için paraya ihtiyacınız var, para elde etmek içinse kendinizi satmanız gerekir; tabii iyi bir fiyata ve güzel kârla. Siz kendiniz insanların almak isteyeceği bir ticari meta haline gelmeden alışveriş yapamazsınız. Dolayısıyla ihtiyacınız olan şey çekici, satılabilecek bir kimliktir. Bunu kendinize borçlusunuzdur; çünkü az önce gösterildiği gibi, bunu diğerlerine borçlusunuzdur. Sizi itici bir şekilde bencil ya da doğrudan günahkâr ve hazcı niyetleriniz olduğunu söyleyerek suçlayan boşboğazlara kulak asmayın. Eğer hakikaten bencilseniz, iyi niyetli nedenlerden ötürü bencilsiniz. Birkaç başıboş avamın gözünde kendine düşkünlük olarak görülebilecek şey, aslında ahlaki sorumlulukların yerine getirilmesidir: ya da en azından hâlâ ham olan ahlaki enerjinizi kendi dış görünüşünüze harcadığınız için azarlandığınızda, sinirli bir şekilde bu cevabı verirsiniz. İşinize burnunu sokup sizi kınayan başkalarına karşı elbette bu savunmayı yapabilirsiniz ve bu çok etkili olur; ancak bunu kendi vicdanınızın fısıltılarıyla kınandığınızda bile yapabilirsiniz.

Bu türden suçlamalara yanıt olarak, kişi piyasaların yarattığı şu inançla özgüvenini artırabilir: ticari malların tek varoluş sebepleri verdikleri tatmindir ve bu tatmin bittiği ya da yerini daha çok tatmin veren başka bir mal doldurduğu anda malın yaşam ödevi başarılmış ve miadı dolmuş olur. Bu inanç işe yarayan şeylerin daha hızlı el değiştirmesini sağlarken, bir yandan da onlara kalıcı bağlılık ve sadakat geliştirilmemesini öğütler.

Ahlaki ilginin, ilgiyi gösterene geri dönmesiyle birlikte, tavsiye edilen "canlı" ve "cansız" meta kürlerinin arasındaki fark silinir ve ahlaki olarak önemsizleştirilir. Her iki durumda

da bir "meta" tarafından sonlandırılan ya da şiddetle düşen tatmin, ahlaki zorunluluklar evrenindeki ikamet hakkının sona ermesine eşdeğerdir. İlgi gösterenin kendisini geliştirmesine yönlenen ahlaki dürtüler, insanlar arası ilişkilerin bozulmasının ve zayıflamasının temel nedenlerinden birisi haline gelirler; tabii aynı zamanda "normalleşmiş" ve her geçen gün daha da yaygın olan dışlanmaya delalet eden kanıtları topluca umursamamızın da...

Tüketicilik ve etik arasındaki üçüncü ara yüz, yukarıda bahsedilenlerden türemiş ya da onların bir "istenmeyen sonucu" olan, tüketiciliğin ortak evimiz dünya gezegeninin sürdürülebilirliğine olan etkisidir. Hepimiz gayet iyi biliyoruz ki gezegenin kaynakları sınırlı ve sonsuza kadar yetemez. Aynı zamanda biliyoruz ki, gezegenin sınırlı kaynakları, dünyanın en zengin bölgelerindeki tüketim standartlarına erişmek adına her yerde sürekli artan tüketimi karşılayamayacak kadar kısıtlı. Bilgi otoyolu çağında işte bu yüksek standartlar, gezegenin geri kalanındaki insanların hayalleri ve gelecek umutları, ihtirasları ve taleplerine kıstas oluyorlar (bazı hesaplamalara göre, bunu yapabilmek gezegen kaynaklarımızın beş katı kadar kaynağı gerektirirdi; bir gezegen yerine beş tanesi gerekirdi). Ve yine de ahlak dünyasının, tüketici piyasaları tarafından işgal ve ilhak edilmesi, tüketime, yalnızca tüketim seviyesini daha da artırarak üstesinden gelebileceği işlevler yükledi. Gayrisafi milli hâsıla ölçütlerince (alış ve satış yaparken el değiştiren para miktarının istatistiksel değeri) "sıfır büyüme"nin, sadece iktisadi değil, toplumsal ve siyasi bir felaketin habercisi olarak görülmesinin nedeni budur. Büyük oranda bu (tüketime ne tabiatları gereği ne de "doğal benzerlik"leri vasıtasıyla bağlı olan) ek işlevler nedeniyle, bunu ekolojik olarak sürdürülebilir bir seviyede tutmayı bir kenara bırakın, tüketimin artmasına bir sınır koymak, hem şüpheli hem de menfur bir hareket gözükür: "sorumluluk sahibi" hiçbir siyasi gücün (diğer deyişle bir sonraki seçimlere

yönelik hedefi olan hiçbir partinin) siyasi gündemine dahil etmeyeceği bir şeydir bu. İnsan birlikteliğinin temel inşa malzemeleri ve gereçleri olan etik sorumlulukların metalaştırılmasının, onları türlü türlü ve piyasa dışı biçimlerde gösterme imkânlarının yavaş yavaş fakat amansızca köhnemesinin de etkisiyle, tüketim iştahının gemlenmesi ve ölçülü hale getirilmesini engelleyen bir olay olduğunu düşünebiliriz; ve bu olay biyolojik ve toplumsal hayatta kalmanın pazarlık konusu edilemeyecek gereksinimlerinin oluşturduğu engelden çok daha büyük bir engeldir.

Gerçekten de eğer biyolojik ve toplumsal olarak hayatta kalmak için gerekli tüketim seviyesi tabiatı gereği sabit ve istikrarlı ise, tüketim tarafından hizmet edilmesi vaat edilen, beklenen ve talep edilen diğer ihtiyaçları tatmin edecek seviye özü gereği yükselmeye meyilli ve artıştadır. Bu artış ihtiyaçların tatmini sabit standartları sağlamakla değil, artışlarının hızını ve boyutunu karşılamakla olur. Ahlaki dürtülerini tatmin etmek ve kendilerini tanımlama ödevlerini (diğer deyişle kendilerini metalaştırmayı) yapmak için meta piyasalarına yönelen tüketiciler, değer ve hacim diferansiyellerini aramaya mecburdurlar; işbu nedenle bu tipteki "tüketici talebi" yükselme meylini sağlayan karşı konulamayacak derecede kuvvetli bir etkendir. Ötekilere karşı duyulan etik sorumluluğun hiçbir sınırlamaya tahammülü olmaması gibi, ahlaki dürtüleri ifade ve tatmin etme göreviyle yüklü tüketim de uzantılarının önüne koyulan her türlü kısıtlamaya direnir. İnsanlık, hayatta kalma mücadelesi karşısındaki belki de en büyük tehditle karşılaştığında, tüketici iktisada koşulan ahlaki dürtüler ve etik sorumluluklar, ironik bir şekilde, dehşetengiz birer engele dönüşürler: belki de şu ana dek hiç olmadığı kadar yoğun miktarda kendini kısıtlamaya gönüllü ve kendini feda etmeye hazır olmadan mücadele edilemeyecek bir tehdit.

Bir kere ahlaki enerji tarafından harekete geçirilip, ivme kazandırıldığında, tüketici ekonomisi önünde hiçbir engel

yokmuşçasına yükselir. Üstlendiği işte etkili olabilmek için, duraksamayı ya da sabit kalmayı bırakın, yavaşlamayı bile göze alamaz. Netice itibarıyla tüm gerçeklerin aksine gezegenin dayanıklılığının sınırsız ve kaynaklarının sonsuz olduğunu, çok sesli olmasa bile içinden düşünmesi gerekiyor. Tüketimcilik çağının başından beri, ekmeğin gramajını artırmak, ekmeğin nasıl bölüşüleceği konusundaki çatışma ve kavgaların giderilmesi, hatta bunları önlemek için kusursuz bir ilaç olarak aksediliyordu. Husumetleri durdurmak noktasında etkin olsun ya da olmasın, bu stratejinin sınırsız miktarda un ve maya stoku olduğunu varsayması gerekiyordu. Şu sıralar, bu varsayımın yanlışlığının ve ondan medet ummanın tehlikelerinin açığa çıkacağı ana yaklaşıyoruz. Bu ahlaki sorumluluğun yeniden esas işine odaklanacağı an olabilir, yani hayatta kalma güvencesinin karşılıklı olarak verilmesine. Yalnız bu yeniden odaklanmayı sağlamaktaki gerekli tüm koşullar arasında en elzemi, ahlaki dürtünün metalaştırılmasının geriye çevrilmesi gibi duruyor.

Gerçeklerle yüzleşme anı, süpermarketlerdeki taşan raflara, reklam baloncuklarıyla dolu internet sitelerine ve bize nasıl arkadaş edineceğimiz ve insanları nasıl etkileyeceğimiz hakkında tavsiyeler veren kişisel gelişim uzmanı ve yaşam koçu korolarına bakarak anlaşılacağından daha da yakın olabilir. Mesele bir kişisel aydınlanma anıyla nasıl onun gelişinden önce davranıp, önüne geçeceğimizde. Şüphesiz ki bu kolay bir görev değil: bunu başarmak için ahlaki sorumluluklar evreninin tüm insanlığı, gururu ve refahı birlikte kucaklaması, aynı zamanda paylaştıkları ev olan gezegenin hayatta kalmasını gözetmesi gerekir; bundan azı yetmez.

6

Gizlilik, Mahremiyet, Samimiyet, İnsan Bağları ve Sıvı Modernitenin Diğer İkincil Hasarları

Modern bireyin kısa fakat çarpıcı tarihinin sarmal yörüngesini eşsiz derecede iyi inceleyen analist Alain Ehrenberg, bizi yaşamaya devam ettiğimiz sıvı modern dünya yoluna sokan, ileri modern kültürel devrimin (en azından Fransız kolunun) doğum tarihini net olarak hesaplamaya teşebbüs etti. Batı kültürel devriminde, *Aurora* savaş gemisinden açılan top ateşine denk bir olay aradı; bilindiği gibi *Aurora*'nın topları Kışlık Saray'a taarruz edilip ele geçirilmesi sinyalini vermiş ve yetmiş sene sürecek Bolşevik iktidarının kurulmasını tetiklemişti. Ehrenberg 80'lerdeki bir sonbahar Çarşamba akşamını seçti; o akşam "sıradan bir Fransız kadını" olan Vivienne, bir televizyon talk şovunda, yani milyonlarca izleyicinin önünde, kocası Michel'in erken boşalmadan mustarip olduğunu ve tüm evlilik hayatı boyunca kendisinin hiç orgazm yaşamadığını açıklamıştı.

Vivienne'in açıklamasında Ehrenberg'in seçimini haklı kılacak devrim niteliğinde olan şey neydi? İki birbirine yakın durum. İlk olarak, özü gereği, hatta adı gereği, *özel* eylemler *kamu* önünde, yani dinlemek isteyen veya programa denk gelen herkesin önünde açıklandı ve konuşuldu. İkinci olarak, bir *kamu* alanı, yani herkesin elini kolunu sallayarak girebileceği bir alan, önemi, alakası ve hissiyatı bakımından bütünüyle

özel olan bir olayın açığa vurulup ortaya saçılması için kullanıldı. Birlikte kendi içinde devrim niteliği taşıyan bu iki adım, sayısı kesin olarak belirli belli insanların arasında *özel* olarak telaffuz edilmesi için geliştirilmiş bir lisanın, o ana kadar temel görevi "özel" alanı "kamu" alanından ayırmak olan bir lisanın *kamu* içinde kullanılmasını meşrulaştırdı. Daha açık ifade etmek gerekirse, bu iki birbirine bağlı atılım, kamuda, kamusal bir kitlenin tüketmesi ve kullanması için, özel ve öznel olarak yaşanmış deneyimleri aktarmada kullanılan bir kelime dağarcığının yayılmasını sağladı (*Erfahrungen*'den farklı olarak *Erlebnisse*). Seneler geçtikçe, bu olayın esas öneminin, insanın bedensel ve ruhsal yaşamının "özel" ve "kamu" boyutları arasındaki kutsal ayrımı silmesi olduğu daha da açık hale geldi.

Ardımıza gelecekten geçmişe doğru bakıyor olmanın sağladığı avantajla baktığımızda, Vivienne'in televizyon ekranlarına yapışmış kadın erkek milyonlarca Fransız'ın önüne çıkmasının aynı zamanda izleyicileri ve onlar sayesinde geri kalan hepimizi, bir *itiraf toplumu* olmaya sevk ettiğini görüyoruz. O ana kadar duyulmamış ve tahayyül edilemeyen türden bir toplum olmaya; adından da belli olduğu gibi, en gizli sırlarımızı, sadece Tanrı'ya ya da onun dünyadaki habercilerine ve yetkililerine açıklanabilecek türden sırlarımızı sakladığımız kasalar olan günah çıkartma hücrelerine mikrofonlar yerleştirilen bir toplum. Ve o mikrofonlara bağlı megafonların şehir meydanlarına, daha önce ortak çıkar, ilgi ve ivedilik gerektiren meselelerin tartışılması için yapılmış olan yerlere perçinlendiği bir toplum.

İtiraf toplumunun gelişi mahremiyetin, o en önemli modern icadın nihai zaferini, fakat aynı zamanda da şaşaasının zirvesinden baş aşağı düşüşünün başlangıcını işaret etti. Büyük kayıplarla kazanılmış bir zafer anıydı: mahremiyet kamu alanını işgal etti, fethetti ve sömürgeleştirdi, ama bunu özerkliğini, belirleyici özelliği olan, en değer verilen ve sıkı sıkıya savunulan imtiyazını kaybetme pahasına yaptı.

Ama gelin de modern çağ kadar uzun bir olaylar dizisinin günümüzdeki dolambaçlarını daha iyi anlamak için baştan başlayalım.

***

"Özel" nedir? "Özel" diyarına ait olan her şey. Günümüzde "özel" denilince ne anlaşıldığını bulmak için Vikipedi'ye başvuralım, popüler bilginin inandığı veya doğru olduğunu kabul ettiği her şeyi vakitlice ve dikkatlice aramak ve kaydetmekle ünlü ve bulgularını her gün güncelleyip, en kararlı takipçilerden bile daha hızlı kaçmakla namlı hedefleri dikkatlice takip eden siteye. 14 Temmuz 2010'daki İngilizce sürümünde okuyabileceğimiz gibi, mahremiyet;

> bir birey ya da grubun kendilerini ya da kendilerine dair bilgileri saklama ve dolayısıyla kendilerini seçici olarak ifşa edebilme yeteneğidir... Mahremiyet bazen anonimlikle alakalıdır, kamu alanında fark edilmeme veya tanınmama isteği. Bir şey bir *kişiye* özel olduğunda, genelde bu şeyin içinde tabiatı gereği özel ya da kişisel hassasiyet içeren bir şey olduğu akla gelir... Mahremiyet, iki grubun çıkarları arasındaki alışverişi açıkça gözler önüne seren güvenliğin bir boyutu olarak görülebilir.

Peki diğer yandan, "kamu alanı" nedir? Girmek, bakmak ve dinlemek isteyen herkese açık olan bir alan. "Kamu alanında" duyulan ve görülen her şey prensip gereği herkes tarafından duyulup görülebilir. Bununla birlikte (yine Vikipedi'den alıntılamak gerekirse) "mahrem bilgilerin ne oranda açığa çıkartılacağı kamunun bu bilgiyi nasıl karşılayacağına bağlıdır, bu da zaman ve mekân arasında farklılık gösterir", bir düşünceyi, olayı ya da eylemi gizli tutma ile bunların herhangi birini kamuya ilan etme, açıkça görüleceği gibi birbirlerinden (belirleyici sınırları olduğu için) bağımsız oldukları kadar, he-

defleri bakımından birbirlerine zıttır da. "Özel" ve "kamusal" alanlar daima savaş halindedir, tıpkı bu alanların içerisinde hüküm süren edep kuralları ve ilkeleri gibi. Her iki alanda da kendini tanımlama ve kendi görüşünü bastırma eylemleri diğerininkine karşı yapılır.

Kural gereği, iki kavramın anlambilim alanları birbirlerinden davetkâr ya da karşılıklı geçişe izin veren sınırlarla değil, –tercihen izinsiz girmeye çalışanlara, döneklere ve siperlerde oturmayı tercih eden kayıtsızlara karşı sıkıca mühürlenmiş– cephelerle ayrılırlar; fakat bunlar özellikle her iki kamptan kaçmaya çalışanlara karşı sıkı sıkıya kapalı ve yoğun şekilde takviye edilmiş cephelerdir... Fakat savaş ilan edilmemiş ve kavgacı eylemler yapılmamış (ya da husumet dindirilmiş) olsa bile, özel ve kamu meselelerini ayıran sınırlar kural gereği seçici geçirgendirler: dolaşımın herkese açık olması sınır kavramının kendisine aykırı olacaktır ve sınırı gereksiz kılacaktır. Kontrol ve kimin ya da neyin sınırı geçmeye hakkı olduğuna ya da kimin veya neyin tek tarafta takılı kalması gerektiğine karar verme hakkı, yapısı gereği yoğun bir çekişme alanıdır. Dolayısıyla aynı şekilde hangi bilginin mahrem kalma imtiyazı olduğu ve hangilerinin umumi olmasına izin verildiği, itildiği ya da hüküm verildiği de öyle. Eğer hangi tarafın şu anda taarruzda olduğunu ve hangisinin (hırçınca veya yarı-gönüllü şekilde) istilacılara karşı miras aldığı ya da kazandığı haklarını savunduğunu bilmek istiyorsanız, Peter Ustinov'un 1956'da yaptığı kâhince önsezisi hakkında düşünmekten daha kötüsünü yapabilirsiniz: "Burası özgür bir ülke, hanımefendi. *Bizim sizin* mahremiyetinizi kamusal alanda paylaşma hakkımız var" (italikler bana ait).

***

Modern çağın büyük bir kısmında şimdiki özel-kamu alanına taarruzun ve daha da önemlisi sınırdaki geçişi düzenleyen kurallardaki tek taraflı iptaller ve keyfi değişikliklerin,

neredeyse sadece "kamu" tarafından gelmesi bekleniyor ya da bundan endişe ediliyordu. Kamu kurumlarının özel alanı işgal ve fethetmeye ve de kendi yönetimlerine almaya; bunun sonucunda özgür irade ve seçim alanını çok ciddi bir şekilde kısıtlayıp, bireyleri ve birey gruplarını barınmadan ve bunun sonucu olarak kişisel veya grup güvenliğinden mahrum etmeye niyetli olduğundan şüpheleniliyordu. "Katı modernite" zamanındaki en kötü ve ürkütücü şeytanlar, George Orwell'in "insan yüzünü çiğneyen kaba kuvvet" kinayesinde kısa ve öz olarak fakat açıkça betimleniyordu.

Bir miktar tutarsız olsa da yersiz olmayan bir şekilde, kamu kurumlarının art niyetli veya şeytani bir şekilde çoğu özel kaygının agoraya ya da bilginin özgürce el değiştirdiği diğer yerlere –özel meselelerin kamu meseleleri haline getirilmesinin müzakere edilebileceği yerlere– girişini engelleyen barikatlar dikmekte olduğundan şüpheleniliyordu. Şüphesiz ki totaliterliğin yirminci yüzyıldaki benzer şekilde zorba ve zalim iki çeşidinin dehşet verici karneleri, bu şüphelere gerçeklik payı verdi ve sonuçlarından ortaya çıkan endişeye de meşruluk kazandırdı. Bu totaliter yönetim çeşitleri, çaresizliğin üstüne umutsuzluk da eklercesine, bütün tahayyül edilebilen çeşit spektrumunu da tükettiler: bir tanesi Aydınlanma'nın ve modernleşme projesinin mirasçısı olduğunu öne sürdü; diğeri de modernitenin temelini atan eylemlerin üzücü bir hata ya da bir suç olduğunu ilan edip, modernleşme projesinin felakete giden yol olduğunu iddia ederek onu reddetti.

Artık tavan yaptıkları zamanları geçmiş olsak da, bu tarz şüpheler dolanmaya devam ediyor ve endişeler dinmek bilmiyor: zaman zaman coşan, şu ya da bu kamu kurumunun keyfi olarak *işlevlerinin* ve sorumluluklarının büyük bir parçasını "kamu"dan "özel" alana nakletmesiyle hayata dönen ve canlanan endişeler. Bu keyfi nakil, yazılı olmasalar bile demokratik kafa yapısının içine işlemiş kullanımları açıkça ihlal eder. Bunu yaparken aynı zamanda alenen veya el altından

sürekli daha fazla miktarda özel olduğu su götürmez *bilgiyi* aksi yöne nakleder, daha sonra şeytani amaçlarla kullanmak için toplar ve depolar. Yine de kamu alanının varsayılan açgözlülüğü ve hırsı ile atfedilen veya beklenen saldırganlığı ne halde olursa olsun ve bunların her biri hakkındaki algılar zaman içinde ne kadar değişmiş olursa olsun, kamu alanının, kişisel çıkarlar ve ilgiler tarafından işgal edileceği veya ele geçirileceği hakkındaki tedirginlikler, en iyimser deyişle nadiren, uzun aralıklarla ortaya çıkıyordu. Atalarımıza ve büyüklerimize silahlanmaları konusunda esin veren şey, özel alanı ve dolayısıyla bireysel özerkliği güçlüler karşı savunmaktı.

Tabii bu yakın zamana kadar böyleydi; bugün kamu topraklarının özelin ilerleyen birlikleri tarafından birbiri ardına "özgürleştirilmesi", heyecanlı kalabalıklar tarafından şevkle ayakta alkışlanıyor. Görünürde "özgürleştirme" olan bu durumun, emperyalist fethin, acımasız bir istilanın ve açgözlü sömürgeciliğin tüm işaretlerini taşıdığına dair kasvetli önseziler ve uyarılar ise belli belirsiz, nadir ve geçici oluyorlar...

***

Sosyolojiyi kuran bilginler arasında en zeki ve ileri görüşlü olan olanı Georg Simmel, *gizlilik* (dolayısıyla –gizlilik bunların hepsinin elzem, sökülemez ve olmazsa olmaz bir bileşeni olduğundan ötürü– dolaylı olarak mahremiyet, ferdiyet, özerklik, kendini tanıma ve kendini zorla kabul ettirme) hakkında şu gözlemi yapmıştır: kılına zarar gelmeden hayatta kalabilmesinin tek yolu *diğerleri tarafından kabul edilmektir.*[1] Şu kuralın gözlenmesi gerekir: "bilinçli veya gayri ihtiyari olarak saklanan her ne ise, buna bilinçli ya da gayri ihtiyarı olarak saygı duyulmalıdır". Fakat bu iki koşul arasındaki ilişki (gizlilik ve özgür irade ile kendini kabul ettirme becerisi) dengesiz ve gergin olmaya meyillidir ve "saklama niyeti" "açığa çıkartma niyeti" ile çarpıştığı zaman çok daha büyük bir yoğunluk kazanır. Simmel'in gözleminden çıkan sonuç şudur ki eğer

bu "daha büyük yoğunluk" açığa çıkmazsa, kişinin gizlerine saygısızlık eden işgüzarlara, burnunu sokanlara, karışanlara karşı dişini tırnağına takıp gizli olanı savunma dürtüsü olmazsa, *gizlilik tehlikededir.* Peter Ustinov'un zamanımızın ruh halini anlayarak Georg Simmel'in açıklamasını –sadece otuz yıl kadar sonra– güncelleştirdiğinde bulduğu gibi, şu anda olan tam da budur.

Mahremiyete ve bireysel özerkliğe karşı, kamu alanının kişisel ilgilere açılması ve bunun bir çeşit hafif eğlenceli tiyatro türevine yavaş olsa da, kararlı dönüşümü sonucunda yayılacak ölümcül tehlikelerle ilgili arada bir yapılan uyarılar, kamu gündeminde ve özellikle halkın ilgisinde çok az yer tutuyor. "Serbestleşme" (yani, devletin geçmişte kıskanç bir şekilde elinde tuttuğu yeterliklerin bir kısmını bilinçli olarak bırakması) paradoksunun üstüne "bireyselleşme" (yani, devletin eski ödevlerinin büyük bir kısmının bireyler tarafından yönetilen ve idare edilen "yaşam politikası" alanına terk edilmesi) eklendi ve ikisi de özlük haklarının nihai zaferine giden asil yol olarak tanıtılıyor. Fakat bu iki durum aslında bireysel özerkliğin köklerini baltalıyor ve aynı zamanda o özerkliği çok istenen değerlerden birisi haline getiren geçmişteki bütün cazibesini yok ediyor. Bu süreç içerisinde bütün bunların üstü örtülüyor, mümkün olduğunca az dikkat ve tepki çekiyor.

Sır, tanımı gereği, başkalarıyla paylaşılması yasaklanan, reddedilen ve/veya dikkatle denetlenen bir bilgi türüdür. Gizlilik adeta mahremiyetin sınırlarını çizer ve belirler. Mahremiyet kişinin kendi nüfuz sahası olması gereken alandır, kişinin tartışılmaz egemenliğinin olduğu, içinde kapsamlı ve bölünmez bir gücün "ben kimim ve neyim" sorularına cevap verdiği ve kişinin kararlarının anlaşılıp, bunlara saygı duyulmasını sağlamak için üst üste harekâtlar düzenleyebileceği bir üstür. Atalarımızın alışkanlıklarından bir U-dönüşü yaparak, bireysel özerkliğin yeri doldurulamaz yapı taşları olan bu hakları savunmak için gerekli olan cesareti, mukaveme-

ti ve hepsinin ötesinde, iradeyi kaybettik. Günümüzde bizi korkutan şey mahremiyete taciz veya ihanet edilmesi değil, tam tersi: çıkışların kapatılması. Bu alanın sahibi kendi yağıyla kavrulmaya mahkûm edilmiş ve lanetlenmişçesine, mahremiyet alanı bir hapse dönüşüyor. Bizim sırlarımızı gasp eden ve mahremiyetin surlarının arkasında lime lime eden, kamunun gözlerinin önüne seren, bunu herkesin ortak malı ve herkesin paylaşmak istediği bir mal haline getiren, açgözlü dinleyicilerin olmadığı bir hapis. *Sırlarımız olmasından hiç mutluluk duymuyormuşuz gibi gözüküyor;* tabii bunlar televizyon talk şovlarında, magazin gazetelerinde, parlak kapaklı dergilerde çalışan araştırmacı ve editörlerin ilgilerini çekip, bizim egomuzu kabartacak sırlar olmadığı sürece.

Bütün bunların bir sonucu olarak, şimdi kendisini boğulmuş, dolup taşmış ve bozguna uğramış halde bulan kamu alanı, mahremiyet birlikleri tarafından daima işgal, istila ve sömürgeleşme baskısı altında. Fakat bu birlikler yeni karakollar ele geçirme ve yeni üsler kurma dürtüsüyle eski sığınaklarını –kışlalarını, kamplarını ve kalelerini– geride mi bırakıyorlar, yoksa artık geleneksel güvenli surları yaşamaya elverişli olmadığından çaresizlik ve panik içinde için kaçıyorlar mı? Bu azim onların yeni kazandıkları keşfetme ve fetih ruhunun bir belirtisi mi, yoksa müsadere ve mağdur edilmelerinin bir sonucu ve ifadesi mi? Sıvı modern zamanımızda üstlenmeleri hükmedilen görevleri –"ben kim ve neyim" sorusunun cevabını bulmak ve/veya kararlaştırmak– mahremiyetin kısıtlı arazisinin içinde üstlenilemeyecek kadar göz korkutucu mu? Sonuçta, gün geçtikçe şuna işaret eden daha çok kanıt birikiyor: kişi art arda ne kadar çok denemede bulunup, ne kadar çalışkanca kamu gözündeki değerini onarmaya çalışırsa çalışsın, bunca emeği harcamasının nedeni olan özgüven kazanmaktan ve kendinden emin olmaktan o kadar uzaklaşıyor...

Bu cevabı bariz olmayan sorulardan sadece bir tanesi. Hâlâ boş yere cevaplanmayı bekleyen bir soru daha var. So-

nuçta gizlilik, yalnızca mahremiyetin kişinin kendisine ait bir mekân yaratması, davetsiz misafirlerden ve burnunu sokanlardan uzak kalması için gerekli bir aracı değil. Aynı zamanda birlikteliği inşa etmek ve ona hizmet etmek için, insanlar arasındaki bağların belki de bilinen en sağlamlarını bir arada tutmak için en güçlü araçtır. Kişi sırlarını birkaç "çok özel" insanla paylaşıp diğerlerinden sakladığında, dostluğun ağları örülür, kişinin "en yakın dostları" belirlenir ve korunur, sonsuz karşılıklı sözler verilir ve sorumluluklar üstlenilir; hatta bağlılıklar belirsiz ve geri çekilme koşulları olmadığı sürece boş sözleşmeler imzalanır. Gevşek insan birikintileri, sıkı sıkıya bağlı ve kenetlenmiş, muhtemelen uzun süre dayanacak gruplara dönüşürler. Kısacası, bir zamanlar aidiyet ve özerkliğin bunaltıcı ve eziyetli çatışmasının yerle bir ettiği dünyanın içinde yerleşim bölgeleri yaratılır. Bu bölgelerde kişisel çıkar ve diğerlerinin refahı, iyi niyet ve bencillik, kendini beğenme ve diğerlerine aldırış etme arasındaki çekişmeler işkencesine ara verir ve bir daha vicdanın birbiri ardına gelen azap verici ve sinir bozucu sancılarını tetiklemez ya da körüklemezler.

Fakat Thomas Szasz'ın 1973'te *İkinci Günah* adlı kitabında, tek bir tane, fakat aşırı derecede etkili bir insan bağlanması aracını incelerken zaten gözlemlediği gibi, "Geleneksel olarak seks çok özel ve gizli bir eylemdi. Belki de insanları birleştirmekteki gücü burada yatıyordu. Biz seksi daha az gizli kıldıkça, erkek ve kadını bir arada tutma gücünü ortadan kaldırma ihtimalimiz var." Cinsel arayışlar yakın zamana kadar hakiki mahrem sırlara örnek olmuşlardı, yalnızca çok dikkatlice ve zahmetle seçilen başkalarıyla büyük gizlilik ve ihtiyatla paylaşılan sırlardı. Başka deyişle, en üçlü insani bağların temel örneklerinden biriydi, kesmesi ve parçalaması en zor ve dolayısıyla en güvenilir olanıydı. Fakat gizliliğin bu en etkin silahı ve muhafızına işleyen şey, onun daha zayıf yoldaşlarına, aşağı ikamelerine ve silik kopyalarına da işliyor. *Günümüzdeki gizlilik krizi, bütün insanlar arası bağların zayıflaması ve çürümesi ile yakından alakalı.*

Gizliliğin çökmesi ve bağların kopması arasındaki ilişki tavuk ile yumurta arasındaki ilişkiye benzer; hangisinin önce hangisinin sonra geldiğini tartışmak vakit kaybıdır...

***

Pek çok gözlemci ve onların tavsiyelerini dinleyen kamuoyu, bir yandan bireyin kendini ortaya koyması ve toplum inşasının taleplerini karşılama sözünü tutarken, diğer yandan da özerklik ve aidiyet arasındaki çatışmayı yatıştırabilme umutlarını artırdı. Bunu sağlayan, insanların kendi aralarında temas ve iletişim kurmalarını kolaylaştırma konusunda şaşırtıcı bir kapasitesi olan son teknoloji ürünleri oldu. Fakat bu umut yerini git gide yaygınlaşan bir umutsuzluğa bırakmaya başladı.

Bu umudun boş çıkması belki de "bilgi otoyolu" denilen internetin yaradılışıyla ivme kazanan bilgi akışının kaçınılmaz bir bedeliydi. Yapılan her yeni otoyol daha fazla insanı araba almaya teşvik eder, arabaları sürmeye ve daha sık sürmeye de; dolayısıyla otoyollar hızla aşırı dolmaya başlar (sözün gelişi kalabalıklaşmayı davet eder, yaratır ve beslerler), bu da baştaki vaatleriyle zıt düşer. Yolcuların planlanmış hedeflerine daha kısa ve daha kolay erişmelerini sağlamak, beklenenden çok daha sinir bozucu olabilir. Fakat "bilgi otoyolu" söz konusu olduğunda, umutsuzluğa kapılmak için başka güçlü bir neden daha vardır: iletilerin hedefleri, bu tip bir otoyolda acele eden ve gaza basan "araçlar", özünde *insan ilgisidir*, internet ise bunun yeme ve sindirme kapasitesini artıramayacağı gibi, bunu genişletemez de. Tam tersine, internet tarafından yaratılan koşullara ayak uydurmak, ilgiyi kırılgan ve hatta değişken yapar; ilgi uzun süre sabit duramaz, derine inmek değil "sörf" yapmak için eğitilir ve buna alışır, kanalları "zaplar" fakat zaplamadan önce hiçbir konunun enine boyuna açıklanmasını beklemez. Kısaca ilgi, yüzeyin üzerinden çok daha hızlı bir şekilde kayıp geçmeye meyillidir, oysa

yüzeyin altında nelerin saklı olduğuna göz atmak için daha yavaş olmak gerekir.

Dolayısıyla fark edilme şansları olması ve ilgi dağılıp başka yöne kaymadan tüm içeriklerini verebilmeleri için, elektronik mesajların kısaltılması ve basitleştirilmesi gerekir. Bu gereksinim, onları üzerinde düşünülmesi ve incelenmesi gereken derin fikirleri taşımak için hiç uygun olmayan araçlar haline getirir. Bu mesajları kısaltma ve basitleştirme eğilimi, onları hep daha sığ ve dolayısıyla üzerlerinde sörf yapılmasına daha uygun hale getirme durumu, internetin kısa fakat fırtınalı tarihinin başından beri mevcuttu. Uzun, kapsamlı ve düşünceli mektuplardan, e-postalara; kısa fakat özlü e-postalardan, daha da kısaltılmış ve basitleştirilmiş iPhone "mesajlaşmasına"; oradan da 140 karakterden daha fazlasına izin verilmeyen "twit" atmalara... Eğer Darwin'in "en iyinin hayatta kalması" prensibi (ya da Kopernik'in algısı ve Gresham'ın "kötü para iyi parayı kovar" kanunu) elektronik dünyaya uygulanırsa, insanların ilgisini cezbedecek bilginin büyük olasılıkla en kısa, en sığ ve en mana yoksunu olduğu görülecektir. Kapsamlı görüşler yerine cümleler, cümleler yerine tek "moda sözcükler", sözcükler yerine sesler... Daha fazla bilginin "erişilebilir" olması için ödediğimiz bedel anlam içeriğinin daralmasıdır; bilginin erişilmeye hazır olmasının bedeli önem ve değerinde büyük bir azalmadır.

Yeni bilgi teknolojisine özgü olan bir başka, fakat bir öncekiyle alakalı kararsızlık da, topluluk *oluşturmayı* çok kolaylaştırmanın topluluk *parçalamayı* çok kolaylaştırmak ile aynı pakette gelmesinden kaynaklanır. Facebook'un sunduğu hizmetlerden yararlanan kullanıcılar günde beş yüz arkadaş edinmekle böbürleniyorlar; benim seksen beş yıllık hayatımda edinmeyi başardığımdan daha fazla... Fakat "arkadaş" dediğimizde aynı türde bir ilişkiden mi bahsediyoruz?

"Topluluk" kelimesinin ilk kullanımında kastedilen oluşumun (ya da aynı şekilde insan varlığının umumi boyutun-

dan, insan birliğinin "bütünlüğünden" bahseden herhangi bir konseptin) aksine internet "toplulukları" var oldukları süreyle orantılı olmayı bir kenara bırakın, *uzun ömürlülük için kurulmazlar.* Onlara katılmak kolaydır; ama aynı şekilde ilginin, sempatinin ve antipatinin, ruh halinin ve modanın farklı bir yöne kayması durumunda terk edilmeleri de kolaydır. Ya da o "yine aynı şey, hep aynı şey" sıkılganlığı başlayıp, işlerin o anki gidişatını can sıkıcı ve iştah kapatıcı hale getirdiğinde; zaten eninde sonunda o yaşam dünyası yeni (ve daha da cezbedici ve iştah kabartıcı) teklifler bombardımanı altında kalacaktır. İnternet toplulukları (yakın zamanda daha isabetli olarak "ağlar" şeklinde adlandırıldılar) ferdi "bağlanma" ve "bağlantıyı kesme" kararları ve dürtüleri ile oluşturulurlar, parçalanırlar, genişlerler ve küçülürler. Dolayısıyla bariz bir şekilde değişken, kırılgan ve durdurulamaz bir şekilde parçalanmaya yatkındırlar. İşte tam bu yüzden sıvı modern koşullarda yaşayan bunca insan bu ağların gelişini kutlar ve onları "eski tip" topluluklara yeğler. Hatırlarda kalan resme göre "eski tipler", üyelerinin günlük davranışlarını gözlerler, onların yaptıklarını yakından kontrol ederler, sadakatsizliklerinin her belirtisiyle, hatta anlık kötü davranışlarıyla mücadele ederler ve fikir değiştirmeyi ya da gruptan çıkmaya karar vermeyi ya imkânsız kılarlar ya da bunun bedelini çok yükseltirler. Bu daimi geçicilik halleri, koşulsuzu bir yana bırakın uzun dönemli bağlılık ya da kesintisiz sadakat ve katı disiplin bile gerektirmemeleri, onları bunca kişi için çekici yapan özellikleridir: sıvı modern yaşam türündeki akışkan ortam böyle kaldığı sürece.

İnternet ağlarının eski tipte topluluklarla yer değiştirmesi birçok kişi tarafından ferdi tercih özgürlüğü tarihinde büyük bir sıçrama olarak kutlandı. Fakat ağları çekici kılan yine aynı özellikler yüksek bir bedel gerektiriyor. Gittikçe artan bir kesim tarafından nahoş ve dayanılmaz görülen bu ücretin para birimi güvenliktir; eski tip topluluklar bu güvenliği sağlar

ama internet "ağları" böyle bir vaatte bulunamaz. Üstelik bu bir değeri diğeriyle değiştirmek, "biraz güvenlik karşılığında biraz özgürlükten vazgeçmek" kadar basit değildir. Eski tip *toplulukların ortadan kalkması bireyin özgürleşmesine* katkıda bulunuyor, ama özgürleşmiş bireyler hükmedilen özgürlüklerini doğru yönde kullanmayı, sadece kanun gereği değil aynı zamanda bilfiil özgür olmayı imkânsız, ya da en azından ferdi kapasitelerinin ve kaynaklarının elverdiğinin üstünde görebilirler. Sözüm ona adil olan bu takastan yararlandığı varsayılan çoğu kişi, bu durumun kendilerini daha çaresiz ve bahtsız ve dolayısıyla *daha güvensiz* hale getirdiğini düşünüyor...

Özetlemek gerekirse, ferdi özgürlüğü hakiki kılmak için insanlar arası beraberlik bağlarının güçlenmesi gerekiyor, zayıflaması değil. Güçlü bir dayanışmayla gelişen uzun vadeli taahhüt hem iyi, hem kötü olarak görülebilir; fakat bu, taahhüdün yokluğu, dayanışmayı yasaklayıcı kıldığı kadar güvenilmez hale de getiren bu yokluk için de geçerlidir...

Özel ve kamusalın bir arada bulunması oldukça gürültü patırtılı bir olaydır. Fakat insan birlikteliği için ikisinin bir arada olmaması düşünülemez, tıpkı suyun hidrojen ve oksijen bir arada olmadan düşünülemeyeceği gibidir. Her iki ortak da, sağlıklı ve tutarlı bir halde kalabilmek için diğerine ihtiyaç duyar; onlarınki gibi bir birliktelikte, yıpratma savaşı ikisinin de intiharı demektir. Şimdi, tıpkı geçmişte olduğu ve gelecekte olacağı gibi, kendini önemsemek ile ötekinin refahını önemsemek aynı doğrultuyu gösteriyor ve aynı yaşam felsefesi ve stratejisini tavsiye ediyor. İşte bu yüzden özel ve kamusal arasındaki uzlaşma arayışı asla bitmeyecek; tıpkı ilişkilerini damgalayan gürültü ve patırtının bitmeyeceği gibi.

7

Şans ve Çarelerin Bireyselleştirilmesi

Oxford İngilizce Sözlüğü'ne göre, "şans" ilk olarak bir kumar terimi olarak kullanılmış olabilir: yani, riske bağımlı, kumarbaz birisinin başına gelebilecek bir şeyi tarif etmek için yaratılmış ve kullanılmaya başlanmış, fakat olduğundan farklı bir şekilde de tahakkuk edebilen, ya da hiç vuku bile bulmayabilen bir şey. Başka bir deyişle, ne olacağı kesin olan, ne de tahmin edilebilir bir şey; ve daha da önemlisi, kumarbazın, diğer oyuncuların yaptığı gibi oyuna katılıp "şansını denemek" dışında yaptığı ya da yapması gerekenlerden bağımsız bir şey.

Gerçekten "şans", onu "belirleyen", kaçınılmaz kılan, bir gereksinim haline getiren bir eylem ya da olay olmadan gerçekleşen ve tabii görünmeyen ve nüfuz edilemeyen bir güç tarafından dışarıdan müdahaleyle engellenip değiştirilmediği sürece, belli bir "nedene" atfedilemeyen bir olguydu. Mesela şans tanrıçası Fortuna, ya da insanların hayatlarındaki iniş ve çıkışlara gizemli yöntemlerle –sanki her şeye gücü yeten, insanüstü ve ilahi bir kudret, tıpkı o ünlü "insan planlar fakat Tanrı karar verir" sözünde olduğu gibi– yön verme yetisi olan gizli bir grup ya da düzenbaz bir çete gibi bir güç... Kazanma *iyi* şans durumu, kaybetme ise *kötü* şans durumu (özellikle sıra dışı uzunlukta bir kaybetme serisiyse); fakat ikisi de bariz hiçbir nedenden kaynaklanmaz ve ikisi de kesinliği bir kenara bırakın, kendinden emin bir şekilde öngörülemez.

İyi ya da kötü, şans *kesinliğin tam zıddıdır.* "Şanstan" bahsetmek temelde belirsiz bir durumu öngörür. Belirlenmemiş

ve eksik tanımlanmış bir durum, ne önceden karar verilmiş ne de önceden bir adım atılarak yapılmış olan ("önceden belli" olan bir şey değil), fakat hepsinin ötesinde kişinin niyetlerine ve davranışlarına karşı duyarsız ve korunaklı olan bir durum. Başka bir deyişle, herhangi bir şeyin olabileceği ama hiçbir davranışın sonucunun güvenilir bir biçimde tahmin edilemeyeceği bir hal. "Belirsizlik" bizim durumu algılama, kendimize güvenerek hareket etme, koyduğumuz hedeflerin peşinden gitme ve onlara erişme kapasitemizi yok sayar.

Başka bir deyişle belirsizlik hali, o kumarın ve iyi ile kötü şansın evi, *cehalet* ve *güçsüzlüğün* ortak mahsulüdür. St. George'un Aydınlanma varisleri bu iki ejderi yok etme, en azından insanların dünyasından atıp dönüşlerini engelleme sözü vermişlerdi, nitekim buna gerçekten karar verip çabaladılar da. Bu durumda "cehalet", olmasını beklediklerimiz, umduklarımız ve arzuladıklarımız ile gerçekte ne olduğu arasındaki kopukluğu ifade eder. "Güçsüzlük" de yapmaya muktedir olduğumuz şeyler ile yapmamız gereken veya yapmayı dilediğimiz şeyler arasındaki kopukluğu gösterir.

İçinde bulunduğumuz durumun o şekilde olmasını sağlayan etkenleri tam olarak bilmediğimizde *belirsiz hissederiz* ve bu yüzden durumu daha uygun hale getirmek için ne gibi unsurların kullanılması gerektiğini bilmeyiz. Aynı şekilde durumun daha da kötüleşmesini engellemek için hangi unsurları kullanacağımızı da bilmeyiz. Gerekli unsurların tam bir listesini çıkartsak bile, gerektiğinde elimizde durumu düzeltmek veya durdurmak için gerekli aletlerin, becerinin veya kaynakların olmadığını fark ettiğimizde *güçsüz hissederiz.* Bu yüzden edindiğimiz bilgi elimizi güçlendirip bizi cesaretlendireceğine, bizim bu hedef karşısındaki yetersizliğimizi gösterip bizi aşağılar. Aynı anda hem belirsiz hem de güçsüz hissediyor olmanın, baştan aşağı tatsız, sinir bozucu ve yüz kızartıcı, aşağılayıcı ve onur kırıcı bir durum olması bundandır. O iki vaadi –bilimin, cehaletin yerini bilgiyle değiştireceği, tekno-

lojinin de güçsüzlüğün yerini etkili bir şekilde hareket etme gücüyle değiştireceği– modern çağın en görkemli medar-ı iftiharlarından ikisi, hatta *en görkemlileri* olarak görmemizin nedeni de budur.

Modernite belirsizliği fethetme vaadi ve kararlılığıyla geldi; ya da en azından o çok başlı canavara karşı bir yıpratma savaşı açmakla. Aydınlanma felsefecileri, zayıflamakta olan yerel denetim mekanizmalarının kontrolünden çıkan huzursuzluk verici ve korkutucu sürprizlerin, uzun din savaşlarının doğurduğu talihsizliklerin ve acıların bir anda artışını, Tanrı'nın yarattıklarını her an idare etmekten elini çekmesiyle açıkladılar. Başka bir açıklama da Yaradılışın hatalı olmasıydı: yani Doğa'nın olgunlaşmamış aşamasında yapmaya meyilli olduğu kaprisler ve aşırılıklar, insan ihtiyaçlarına ve taleplerine çok yabancı ve kayıtsızdı; elbette insanın marifeti, aklı ve emeğiyle ehlileştirilip, dizginlenmeden önce. Tercih edilen açıklamalar değişebilirdi, fakat sonunda varılan genel kanı, önceki yönetimin dünyevi işleri idare etme testinde başarısız olduğu ve dünyanın acilen yeni yönetime, *insan* yönetimine geçmesi gerektiğiydi. Bu yeni yönetim, belirsizliğin bütün korkunç iblislerini tek bir bitirici hamlede yok etmeye eğitimli ve kararlıydı: tesadüfleri, rastgeleliği, zıtlığı, belirsizliği, kararsızlığı ve öngörülemezliği. Yönetim değişikliğinin nedeni olarak açıklanan hedef, yaygaracı ve ahlaksız Doğa'yı –*insan* doğası da dâhil olmak üzere– aklın egemenliği altına almaktı; daha doğrusunu söylemek gerekirse, Doğa'yı –yine insan doğasını da kapsayarak– Akıl'ın modelinde yeniden şekillendirmekti. Herkesin bildiği gibi bu model çelişkilere, belirsizliğe ve her tür sıra dışılığa karşı olan, doğuştan gelen koşulsuz husumeti tarafından, bir de düzen, kaide ve kanuna itaat kurallarına şaşmaz bağlılığı tarafından harekete geçirilir ve yönetilirdi. Özetle aklın yönetimi, zamanla insan ihtiyaçları ve tercihleri üzerine kurulu bir dünyaya erişmek için, doğa ve insan dünyasına hangi vasıtalarla dayatmalar yapılması

gerektiğini belirlemeye muktedir olacaktı. İşi bittiği noktada, insan dünyası artık kaderin cilvelerine bağımlı olmayacaktı. İnsan mutluluğu, kaderin hoş karşılanan fakat açıklanamaz ve talep edilmemiş armağanı olmak yerine, bilgi ve onun uygulamalarını temel alan düzenli tasarlamaların ürünü olacaktı. Modernite sözünü yerine getirdikten sonra, artık refahınız ve mutluluğunuz için talihe bel bağlamak zorunda kalmayacaktınız.

İnsanın yönetme beceresi, bilge savunucuları ve saray ozanları tarafından müsrifçe güvenceler vererek şişirilen halkın beklentilerini karşılayamadı. Şurası doğru ki, insan arayışlarını belirsizlikle kirletmekle suçlanan çoğu miras kalmış durum parçalandı ve çöpe atıldı, fakat onların yerini doldurmak için koyulan dokular da en az o kadar belirsizlik ürettiler. Bu esnada, tavsiye edilen davranış biçimleri izlendiğinde ortaya çıkan sonuç gittikçe daha fazla durumda şansa dayanmaya başladı. İnsan yaşamı denkleminde bilinmeyen değişkenlerin sayısının azalacağına dair hiçbir işaret göstermedi. Umulan ve vaat edilmiş, çok tahmin edilebilir olduğu söylenen kesinlik ortalarda yoktu, inatçı bir şekilde takipçilerinin erişiminden uzakta duruyordu.

Belirsizliğe karşı açılan savaşın ilk iki yüzyılında, ikna edici bir zaferin olmayışı görmezden gelinebilir, en azından önemsiz gösterilebilirdi. Belirsizliğin insan varlığının kalıcı, sabit ve ayrılmaz bir parçası olduğuna dair şüpheler, genelde prensip olarak hatalı denilerek def edilir, ya da en azından bu kanıya varmak için daha çok erken olduğu savunulurdu. Aksi yöndeki kanıtlar giderek artmasına rağmen, kesinliğin bir sonraki dönemeç, ya da hemen ondan sonraki dönüldüğünde ufukta gözükeceğine dair kehanette bulunmak hâlâ mümkündü. Hedef, modern çağın deli dolu gençlik yıllarında göründüğünden daha uzakta gözükebilirdi, fakat gecikme her ne kadar hayal kırıcı olsa da, ne hedefin önemini azaltırdı ne de erişilemez olduğunu gösterirdi. En fazla, erişilmesi

öngörülenden daha zor olan bir hedef olduğunu gösterir ve dolayısıyla daha da fazla hüner, çaba, kaynak ve fedakârlık harcanması gerektiğini söylerdi. Tesadüflerin varlığını sürdürmesi hâlâ edinilen bilginin yetersizliğiyle, ya da modernite macerasının varsayılan ve kabul edilen rotası üzerinde derinlemesine düşünmeyi teşvik etmek yerine yönetimin ayıplanması gereken fakat hâlâ düzeltilebilir olan hatalarıyla izah edilebilirdi.

Fakat son yarım yüzyılda, dünyaya bakışımızda çok büyük bir değişiklik ivme kazandı. Bu değişiklik tesadüflerin insan tarihindeki ve bireylerin hayat seyirlerindeki yeri ve bilgi ile teknolojinin ilerlemesiyle bu tesadüflerin eninde sonunda göç edeceği hakkındaki görüşlerimizin çok ötesine geçti. Evrenin doğuşu ve gelişimi, dünyada yaşamın başlangıcı ve evrimi, maddenin yapı taşlarının tanımı (hepsi temelde eksik belirtilmiş veya tamamen tesadüfi olduklarından öngörülemez olgular) hakkındaki son söylemlerde, rastgele düzensiz olaylar, hilkat garibesi ve sıra dışı "karışıklıklar" ya da "anormallikler" seviyesinden, sürekli var olan durumlar ve temel açıklamalar seviyesine yükseltildiler.

Modern toplum mühendisliği fikri, güvenilirliğini yenilmez "derinlik kurallarının" varsayılmasına dayandırıyordu. Bunlar o zamana kadar keşfedilmemiş ve iyi anlaşılmamış, fakat aklın çabasıyla yüzeye çıkarılacak olan, tesadüfler ortadan kaldırıldığında doğayı ve insan varlığını düzenli ve tamamen normal bir şekilde idare edecek katı kanunlardı. Fakat yaklaşık son yarım yüzyılda, "katı kanunların", kopmayan sebep-sonuç zincirlerinin varlığı ve akla yatkınlığı (hatta düşünülebilirliği) sorgulanır ve giderek daha çok şüpheyle karşılanır oldu. Tesadüflerin, rastgeleliğin, gelişigüzelliğin, belirsizliğin ve düzensizliğin arada bir olan ve temelde düzeltilebilir hataların ürünleri değil, tüm varoluşun ayrılmaz parçaları olduğunu ve dolayısıyla insanların toplumsal ve bireysel yaşamlarından da ayrılamayacaklarını anlamaya baş-

lıyoruz. Doğa bilimleri ve insan bilimleri ilk kez hedeflerinin varoluşsal yöntemleri konusunda birbirlerine yaklaşıyor gibi duruyorlar. Bilimsel düşünce zinciri, bir bütün olarak, tasarlanarak ya da kendiliğinden, insanların yaşam deneyimleri, yaptıkları ve hedeflerindeki büyük değişikliklerin etkisi altında adeta yeniden yönlendirilmiş gibi...

Akademik düşünce akışının o dönemeçten saptığından beri izlemekte olduğu yön onu Jorge Luis Borges'in epey bir süre önce ödüllerin ve cezaların gelişigüzelliği ve yapıp yapmadıklarıyla hiçbir ilgisi olmadan insanların *başlarına* gelmesi üzerine yaptığı felsefi tartışmanın sonucuna yaklaştırıyor. Borges "Babil Piyangosu" adlı hikâyesinde, durumun, şehrin mahzenlerinde gizli bir Kuruluş saklanıyormuş ve tıpkı piyangolarda olduğu gibi iyi ve kötü şansı yalnızca kura çekerek belirliyormuş gibi gözüktüğünü söylemişti. Borges üst üste yapılan kuralarda kazanan ve kaybedenleri inceleyerek, talihsizliğin standartlarını biraz da olsa anlamak adına bir dizi teori sıraladı. Ve şu sonuca vardı: "Kişinin bu gizli kuruluşun varlığını kabul etmesi ya da reddetmesi hiçbir şeyi değiştirmiyor çünkü Babil sonsuz bir şans oyunundan başka bir şey değil..."

Borges'in önerdiği –ve bizim reddetmek için iyi bir nedenimiz ya da yalanlamak için iyi bir savunmamız olmayan– şey şudur: hangi Babil'de yaşıyor olursak olalım, yansımalarımızın *başladığı o cehalet ve güçsüzlüğün tatsız karışımının* içinde sonsuza kadar yüzmeye lanetliyiz. Eylemlerimizin sonuçlarını, niyetlerimiz ve kullandığımız metotların ne kadar altında tutmaya çalışırsak çalışalım, genelde beklentilerimizden çok farklı sonuçlanırlar ve önceden hangi hamleyi yapacağımızın ne zaman ve nasıl farklı sonuçlar doğuracağını kestirmemizi imkânsız kılarlar. Tıpkı sonuçları nedenlerden ayrı tutmaya ve eylemlerin sonuçlarını niyetlerden ayırmaya çabalayan gizli bir kuruluş varmış *gibi*. Ya da belki de nedenler ve sonuçlar ile niyetlerimiz ve eylemlerimizin so-

nuçları arasında hiçbir bağ yoktur. Belki de düzen ve mantığa aç olduğumuzdan böyle bir bağ sadece hayal gücümüzde vardır, dolayısıyla bulunacak hiçbir şey, bizi cehaletimizden arındıracak hiçbir "bilgi" yoktur. Belki de bir daha asla hata yapmamak ve hüsrana uğramamak için, hatta iyi şeylerin biz *her ne* zaman ellerimizi uzatıp onlara erişmeye çalıştığımızda önümüze çıkmaları için keşfedebileceğimiz ve ezberleyebileceğimiz hiçbir "derinlik yasaları" yoktur. Borges'in yanıtlayacağı gibi "bu hiçbir şeyi değiştirmez". Nereden gelirse ve kim tarafından yönetilirse yönetilsin, "sonsuz şans oyunu" kaçışa izin vermez. Her yerde ve her zaman var olan belirsizliğin kâbusları tarafından şişirilen ve teşvik edilen, hayalperest bir hayal gücünün hayal ürünüdür kesinlik hali. Kararsız ve güvensiz insanlar tarafından görülen, bunun bir rüya olduğunu bilse bile onu durduramayanların rüyası. Ne kadar az emin, dolayısıyla ne kadar az güvencesiz hissedersek, telafileri, yatıştırıcıları, yarım yamalak tedbirleri, sakinleştiricileri; bizi belirsizlik korkusundan kurtaracak ve güçsüzlüğümüzle yüzleşmemizi erteleyecek her ne olursa onu arayışımız o kadar çaresizce olur. Bu kestirmelerin başında şans gelir.

Ve bizim sıvı modern zamanımızda kendimizi güvencesizlik ve belirsizlik içinde hissetmek için oldukça fazla, sadece elli yıl öncesine nazaran çok daha fazla nedenimiz var. "Hissetmek" diyorum çünkü belirsizliklerin sayısının arttığından emin olamayız: tespit edebileceğimiz şey dertlerimizin ve endişelerimizin sayısının arttığı. Ve artmıştır da, çünkü etkili eylemlerde bulunmamız için gerekli araçlar ile yüzleştiğimiz ve yapmak zorunda olduğumuz görevlerin devasalığı arasındaki uçurum günümüzde, babalarımız ve büyükbabalarımızın zamanında olduğuna nazaran daha belirgin, daha bariz ve hatta daha açık ve korkutucu. Belirsizliğimizi eskiye göre çok daha korkutucu ve belalı kılan şey, yeni algılanan güçsüzlüğümüzdür.

Yukarıda bahsedilen uçurumların ikisi özellikle çok derin ve bir yakasından öteki yakasına köprü kurulamaz gibi

gözükürler. Birisi, kafamızı ne zaman yukarı *kaldırıp*, "yukarıdaki" bazı büyük güçleri imdadımıza yetişmeleri ve bizi talihsizliğin darbelerine karşı korumaları umuduyla (!) çağırırsak gözümüzün önüne gelir. Dünyayı ve cenneti çok az şey bularak tararız, nadiren aradıklarımızı buluruz ve yardım çağrılarımız çoğunlukla yanıtsız kalır. Her gün yüzleşmemiz gereken diğer uçuruma gelince, o nerede *olduğumuz* ile *olmak* istediğimiz, olmamız gerektiğini düşündüğümüz, olmaya teşvik edildiğimiz veya olmamız emredilen yer arasındadır; fakat çoğu durumda bu uçurumun iki yakası arasındaki açıklık karşıya atlayamayacağımız kadar geniştir.

İlk uçurum "iktidar" ve "siyasetin" ayrılması sonucu oluştu. "İktidar" özetle bir şeyleri yapabilme yetisi anlamına gelir. "Siyaset" ise nelerin yapılması gerektiğine karar verebilme yetisidir, yani mevcut "iktidarın" ne yönde kullanılacağına karar verebilme yetisi. Yakın zamana kadar iktidar ve siyaset yakın bir işbirliği içerisinde ulus-devletin hükmündeydiler; bu egemen yöneticilerin siyaset aracılığıyla iktidarın kullanmalarını ve izledikleri siyasetlerin "güçlü" olmasını sağladı. Ancak bu iki kavramın bir boşanma sürecini andıran ayrılığı hem şu anki sistemi muhafaza etmek isteyen statükocuları, hem de dönüşüm isteyen reformistleri hayrete düşürdü; çünkü her iki kesim de devlet organlarını kendi amaçlarını gütmek ve hedeflerine varmak için güvenilir ve yeterli araçlar olarak görüyorlardı. "İlerici" ve "muhafazakâr" kesimler hep "ne yapılacağı" üzerine tartışmışlardı, ancak bunun "kim" tarafından yapılacağı hiç tartışma konusu olmamıştı. İki kuvvet için de mevcut düzende siyasal uygulamalara karar veren kurumlar hem kuvvet, hem de yeterlilik bakımından en yetkin olanlardı ve öyle kalmalıydılar; aynı bir devletin toprakları üzerindeki egemenliğinin kati, bölünmez ve tartışılmaz olarak algılanması gibi.

Fakat yukarıda bahsi geçen durum artık geçerli değil. Devletin siyasal kurumlarının idaresinde olan bir sürü, bel-

ki de çoğu yetki Manuel Castells'in "akışlar uzamı" olarak adlandırdığı, herhangi bir devletin veya devletler bütününün erişemediği tarafsız bölgenin içinde "eriyip" gitti. Onlar artık devletlerarası sınırları, yerel çıkarları ve belirli sınırlar içerisinde etkin olan kanunları önemsizleştirebilecek veyahut görmezden gelebilecek kadar güçlü ve hareketliler. Gerçekçi ve gerçekdışı seçimler arasındaki ayrımı oluşturan güçler artık yalnızca belirli sınırlar içerisinde etkili olan ulus-devletlerin uygulayabileceği, hatta tahayyül edebileceği sınırlamaların etkisinin çok uzağındalar. Küresel boyutta bakıldığında, mevcut araçlar ile belirlenen hedefler arasındaki dengesizlik kronik iktidarsızlık sıkıntısı içinde olan geleneksel siyaset ile siyasal kısıtlamalardan kurtularak "özgürleşen" iktidar arasındaki ebedi bir çekişme biçimini alır.

İkinci uçurum güç hiyerarşisinin öteki ucunda oluştu: (Anthony Giddens'ın terimiyle) "yaşam politikası" seviyesinde. Etkin bir şekilde hareket etme gücü ellerinden kaydığında, zayıflamış devletler küresel güçlerin baskısına teslim olmak zorunda kaldılar ve önceden üstlendikleri görevlerin giderek daha fazlasını bireylerin zekâsı, ilgisi ve sorumluluğuna "devrettiler".

Ulrich Beck'in gösterdiği gibi, artık bireylerden toplumsal olarak yaratılan sorunlara bireysel çözümler bulmaları bekleniyor; bunu bireysel kaynaklarını kullanarak ve seçimleri ile eylemlerinin başarı ve başarısızlığının sorumluluklarını üstlenerek yapmaları isteniyor. Başka bir deyişle artık hepimiz "hükmen bireyiz", bize kendi hayatlarımıza yön vermeye muktedir olmamız emri verildi ve yaşam hedeflerimizin peşinden koşmamız ve onları elde etmemiz bekleniyor.

Çoğumuzun üstlendiğimiz işleri halletme gücüne sahip olduğumuz şüpheli; bu, tamamen ya da en azından büyük oranda, bir kurgu. Çoğumuz kendimizi "hükmen birey" statüsünden "fiilen birey" seviyesine çıkartmak için gerekli kaynaklara sahip değiliz. Hem gerekli *bilgiden* hem de *kuvvetten*

yoksunuz. İçtimai sorunlara ferdi çözümler bulmaktaki cehaletimiz ve güçsüzlüğümüz, özgüven kaybına, yetersizliğimizden utanmamıza ve küçük düşürülmenin acısına yol açar. Tüm bunlar, belirsizlikle beslenen, daimi ve ilacı olmayan bir çaresizlik hissinin duyulmasına yol açar: kişinin kendi yaşamının kontrolünü eline alamaması ve dolayısıyla kaynağı, zamanlaması, yönü ve şiddeti belli olmayan dalgalarla sürüklenen bir planktonun kaderinden farksız bir duruma lanetlenme hali.

Cehalet ve güçsüzlük bulutu altında yaşamak ve etraftaki her şeyin belirsizlikle sırılsıklam olması, şimdiki "şans" kategorisinin geri dönüşüne çok büyük katkıda bulunur. Bir zamanlar olumsallık, kaza, rastlantısallık ve modernitenin geçersiz kılıp insan hayatından silmeye yemin ettiği diğer gudubetlerle olan akrabalığı yüzünden gözden düşmüş olan şansı, yeniden halkın gözünde değerli kıldı. Düzensizlik ve kör talihle yakınlığı bir engel olmaktan, kıymetli bir değere dönüştü. Gerçekten de bir zamanlar her şeyi bilir ve her şeye gücü yeter gibi görünen –insan kaderinin dolambaçlı rotasını düzgün bir şekilde kontrol edilebilen, öğretilebilen ve öğrenilebilen, düzenli ve öngörülebilir hareketler dizisi haline getireceği sözü vermiş– kurumlar sözlerini tutamadıklarında, varoluşu bütünüyle olmasa bile kısmen anlaşılabilir, idare edilebilir ve yaşanabilir kılacak alternatif fikirlere talep arttı. Şans, talih, fırsat bu tarz fikirlerin yerini doldurmak için en bariz adaylardı. Günlük yaşamın birinci elden deneyimi ile hayalde canlandırdıkları görüntüler arasında yankılanan etkileşim, onların lehine işledi ve işlemeye devam ediyor. Sonuçta, hepimiz bugün Borges'in Babil'in de yaşıyor gibiyiz; görünmeyen ve bilinmeyen bir Kuruluş'un çektiği, bilinmeyen ve görünmeyen bir piyango tarafından yönetilen bir kentte. Ya da George Steiner'in yaşadığımız düzeni vaftiz edip adlandırdığı gibi, bir kumarhane kültüründe yaşıyoruz...

Giderek kesinlik ülküsüne bireysel veya toplu olarak erişemeyeceğimiz fikri kabul edildikçe, onun yerini doldurmak

için olasılık ikinci en iyi seçenek olarak görüldü. Herhangi bir durumda şu ya da bu eylemi gerçekleştirdiğimizde ne olacağını kesin olarak söyleyemeyiz, ancak şunu veya bunu yapmayı üst üste defalarca tekrar ettiğimizde, hesaplanabilir bir deneme sayısında başarıya ulaşacağımızdan "az çok emin olabiliriz". Örneğin bir zarı ne kadar fazla atarsanız, tüm altı yüzün de yukarı gelme şansı artar; İngilizcede çok dürüst, tamamen açık insanları "bir zar kadar düz" olarak tanımlamalarına şaşmamalı. Hamlelerimizin hiçbirisinin sonucunu öngöremeyiz, ancak sonuçların başarılı olma olasılığını hesaplayabiliriz; aynı şekilde tersini, başarısız olma oranlarını, başka deyişle "başarısızlık riskini" hesaplayabiliriz. Bu umudun altında yatan varsayım, yeterli sayıda deneme sonucunda, kazalar gibi rahatsız edici etkenlerin, bir deyişle "birbirlerini götüreceğidir". Ve hesaplamalarımız bittiğinde, başarıyı diğerlerinden daha olası kılan hamleyi seçebiliriz. O ünlü "şans hazırlıklı olana gelir" sözünü söylediğinde Seneca'nın da kafasından bu geçmiyor muydu?

Eğer kesinlik kategorisinde talih kuşunun okşamalarına ya da talihin cilvesinin darbelerine yer yoksa, riske de yok demektir çünkü risk onlar olmadan yapamaz. Her rulet oyuncusu buna tanıklık edebilir çünkü zor yoldan şunu öğrenmişlerdir: kırmızı ve siyah sayıların gelme olasılığı tamamen eşit olsa da, bu üst üste 15 veya daha fazla kere siyah gelmesine rağmen inatla kırmızıya oynayıp tomarla para kaybetmene mani olmaz. Olasılık hesabıyla bin rulet oyununun beş yüz tanesinde kırmızı oynayarak kazanabileceğiniz ortaya çıkıyorsa olsa bile, hâlâ kırmızı oynayıp kazanabilmek için şansa ihtiyacınız vardır. Hatırlayın, risk hesaplamalarının kesinliği (ve dolayısıyla güvenilirliği) tekrarlanan deneme sayısıyla artar; ancak bunları sonsuz kere denemeyi bir kenara bırakın, bin kere denemeye bile gücünüz yetmez; ve bunu yapabilseydiniz bile, kazandığınız paranın "talihsiz" denemelerde kaybettiklerinizi karşıladığından emin olamazdınız...

Fakat bu, sonuçları önceden belirleyen ve engelleyen katı doğa yasalarına ya da "düzenli" bir insan toplumuna duyulan inancın yerine risk hesaplamalarına güvenmeyi zayıf bir alternatif haline getiren tek engel değil. Sonuçta bizi, olayların şaşırtıcı bir şekilde gelişmesinde mantığın bir çeşit geçerliliğini anlamak için iyi ya da kötü talih kavramlarını kullanmaya iten şey sürekli tekrar eden olaylar değildir. Bizi en çok korkutan şey sürpriz, farkında olunmayan, bir kereye mahsus bir felakete maruz kalmaktır; böyle bir olay tekrarlanan olguların niceliğine dayanan bir risk hesabının gözünden kaçar ve dolayısıyla öngörülebilmiş olsa bile ona karşı savunmasız yakalanmamızı sağlar. Sizin ve komşularınızın geçiminizi sağladığınız imalat hattının uzak bir diyara taşınması, en titiz olasılık hesaplarıyla bile daha sakınılır hale gelmeyecektir: bir sonraki tsunamiden, yanardağ patlamasından, depremden veya zehirli benzin sızıntısından daha sakınılır olmayacaktır. Risk hesaplamaları düzenle işleyen bir dünyada işe yarayabilir. Ancak yaşadığımız dünyanın belirgin özelliği düzensizliktir.

Dolayısıyla modernitenin "yalnızca şans"ın egemenliğine karşı açtığı uzun savaşlar serisinin sonunda, "talih"in sonsuza kadar orada kalmak üzere gönderildiği sürgünden, daha sürgün yerine varmadan zaferle geri dönüşünü izleme fırsatına sahibiz...

8

Modern Atina'da Eski Kudüs Sorununa Yanıt Aramak

Eyüp Kitabı Yahudilik ve dolayısıyla Hristiyanlık için ne idiyse, Karl Schmitt'in *Siyasal Teoloji* adlı eseri de siyaset teorisi için oydu. (İlk kez 1922'de yayımlanmış olan kitap *Siyasal Kavramı* başlığıyla yeniden basılmıştı.)

Kitabın niyeti, tasarısı ve umudu, "Kudüs'te doğan" en belalı sorulardan birisine yanıt vermekti: Kudüs'te en ünlü fikirlerin –yıldızların, dağların ve denizlerin hep var olan ve her şeye gücü yeten yaratıcısı, tüm dünyanın ve tüm insanlığın yargıcı ve kurtarıcısı olan *tek bir Tanrı* tarafından yönetilen tek merkezli dünya fikrinin– doğmasına yol açan türden bir sorunun bir şeylere gebe olmaması mümkün değildi. Bu sorunun başka bir yerde ortaya çıkması zordu; özellikle irili ufaklı tanrıların yönettiği irili ufaklı uluslarla tıklım tıklım dolu bir dünyada yaşayan Atinalılar tarafından bulunması. Gerçi bu, İbranilerin "kabile tanrısı", en azından onları tanrısı olduğu sürece, tıpkı Yunanların tanrısı gibi, dünyayı –hatta onların ufak anavatanları Kenan'ı bile– rakip kabilelerin sayısız tanrılarıyla paylaştığı sürece, eskilerin de aklına gelmezdi. Fakat bu soru tanrıları tüm dünyanın egemeni olduğunu söylese bile sorulmayacaktı, çünkü Eyüp Kitabı soru daha ortaya atılıp onların aklını kurcalamadan önce bir cevap oluşturmuştu. Hatırlayalım ki bu cevap daha basit olamazdı: *Tanrı verdi, Tanrı aldı, Onun adı kutsansın.* Böyle bir cevap uysal bir itaat

gerektiriyordu, sorgulama ve tartışma değil; ikna edici olmak için ne bilgili yorumlara ne de bol miktarda dipnota ihtiyacı vardı. Fakat tek bir Tanrı fikrinin gebe olduğu soru, İbrani Peygamber İsa her şeye gücü yeten Tanrı'nın Sevgi Tanrı'sına ek olduğunu söylediğinde ve havarisi Aziz Paul, İyi Dilekleri Atina'ya –soruların bir kere sorulduktan sonra, mantık kuralları çerçevesinde yanıtlanması gereken yere– getirdiğinde ortaya çıkmalıydı. Cevabın o zaman hazır olmaması, Aziz Paul'ün Atinalılar tarafından sıcak karşılanmadığını ve "Yunanlılara" hitap ederken mektuplarını felsefi olarak çok daha az gelişmiş olan Korintlilere göndermeyi tercih ettiği gerçeğini gösteriyor...

Yunanlıların dünyasında (dünyanın bir sürü diğer çok tanrılı halkında olduğu gibi, çok merkezli bir dünya) her insani arayış ve deneyim için ve her durum ve yaşam olgusu için farklı tanrılar vardı. Dolayısıyla geçmiş ve gelecek her soruya bir yanıt vardı; her şeyin ötesinde ilahi eylemlerdeki geçmiş veya mevcut herhangi bir tutarsızlığın da yanıtı vardı ve yeni tutarsızlıklar ortaya çıktığında yeni, fakat doğuştan makul açıklamalar uydurmak için bir tarif mevcuttu. İnsan mantığının ilahiyata muhalefetinin önünü kesmek ya da onu geçmişe dönük bir şekilde ortadan kaldırmak için bir sürü tanrıya ihtiyaç vardı: tıpkı insanların yaptığı gibi farklı amaçlar peşinde koşan tanrılara. Birbirleriyle didişen, diğer tanrıların teşebbüslerini tahrip eden, birbirlerine karşı kin güden ve diğerlerinin kötü şakaları ile kabahatlerinin öcünü alan tanrılar, tıpkı insanların yaptığı gibi; kendileri gibi başka ilahi güçler tarafından emekleri başka yöne saptırılabilen tanrılar. Tanrılar ilahi otoritelerini korumayı, onun sorgulanmasını veya ona itiraz edilmesini engellemeyi sadece topluca, bir grup olarak başarabilirlerdi – ne kadar kalabalıksa o kadar iyi. Böylece bir tanrı veya tanrıçanın ilahi sözünü tutmamasının nedeni, kalabalık Panteon'un başka bir sakininin eşit derecede ilahi olan bir laneti ile açıklanabilirdi. Dolayısıyla ne ilahiyatlarına karşı bir kin güdülür, ne de bilgeliklerinden şüphe edilirdi.

İlahi inayetin ve kabahatlerin dağılımının sinir bozucu rastgeleliği, görünüşe göre insanların dindarlığına veya dinsizliğine karşı ilgisiz ve duyarsız olan bu gelişigüzellik ve yapılan bütün bu rahatlatıcı açıklamalar Panteon'un varlığı inkâr edildiğinde ve yerini "bir ve tek" Tanrı aldığında geçerliliklerini yitirdiler. Bu tek Tanrı, paylaşılmayan ve bölünmeyen, kapsamlı ve tartışmasız olan hükmünü ilan etti, dolayısıyla diğer tüm ilahları –başka kabile tanrıları veya "yarı", "uzman" tanrılar– sahte taklitçiler ilan ederek, onların çabalarını iktidarsızlıklarının kanıtı olarak gösterdi. Mutlak *gücü,* evren üzerinde tam ve bölünmez egemenliği alarak, tek tanrılı dinin Tanrı'sı, kaderin lütufları ve darbelerinin mutlak *sorumluluğunu* üstlendi; bedbahtların talihsizlikleri kadar, bahtla şımartılanların (Goethe'nin diyeceği gibi) "uzun güneşli günler dizisi"nin sorumluluğunu da üstlendi. Mutlak güç *mazeret yok* demektir. Eğer ilgili ve korumacı Tanrı'nın hiç rakibi yoksa, O'nun, tebaasındaki insanlara işkence eden fenalıklar için, açık ve akla yatkın bir özrü yoktur.

Eyüp Kitabı Doğa'nın korkutucu *rastgeleliğini,* Tanrı'nın korkutucu *keyfiyeti* olarak değiştirdi. *Tanrı'nın davranışlarından ötürü kullarına hesap vermesine gerek olmadığını* ve kesinlikle *onlara bir özür borçlu olmadığını söylüyor:* Leszek Kolakowski'nin kesin bir şekilde söylediği gibi, "Tanrı bize hiçbir şey borçlu değildir" (ne adalet, ne de ortalıkta olmaması için bir özür). Tanrı'nın her şeye gücünün yetmesi dönmeyi ve geriye dönmeyi, bir şey söyleyip başka bir şey yapmayı da içerir. Kapris ve geçici heves güçlerini alır, mucizeler yaratmayı ve kendisinden aşağı varlıkların uymaktan başka çareleri olmadığı gereklilik mantığını görmezden gelmeyi. İstediği an insanı çarpabilir, ama bunu yapmazsa bunun tek açıklaması O'nun (iyi, müşfik, munis, sevgi dolu) niyetidir. İnsanların Tanrı'nın hareketlerini *yönetebileceği* fikri, hangi yöntemleri kullanırlarsa kullansınlar, hatta Tanrı'nın kendisinin tavsiye ettiği yön-

temler bile (bu, kesin ve koşulsuz boyun eğmek, O'nun emirlerini yumuşak başlı ve itikatlı bir şekilde yerine getirmek ve İlahi Kanun'a uymaktır) dine küfürdür.

O'nun yönettiği, somutlaştırdığı ve temsil ettiği uyuşuk ve ahmak Doğa'nın tam aksine, Tanrı *konuşur ve komutlar verir.* Aynı zamanda komutlarına uyulup uyulmadığını kontrol eder ve uyanları ödüllendirip, yaygaracıları cezalandırır. Fakat tıpkı uyuşuk ve ahmak Doğa gibi, o da insanların yaptıkları veya düşündükleri şeylerden *etkilenmez.* O *istisnalar* yapabilir, tutarlılık ve evrensellik mantıkları o ilahi yetkiyi uygulamaktan muaf değildirler ("mucize" son çare olarak bir kuralın yıkılması ve tutarlılık ve evrensellikten sapma anlamına gelir). Gerçekten de bir normun kayıtsız şartsız hüküm sürmesi, tanımı gereği gerçek egemenlikle, mutlak *karar verme* gücüyle, uzlaştırılamaz. Güç, mutlak olmak için normu boşlama, durdurma ve yıkma hakkına ve yetisine sahip olmalı, yani alıcı tarafından mucizeler olarak yankılanacak eylemlerde bulunmalıdır. Schmitt'in yöneticinin egemenliği fikrinde, önceden oluşturulmuş bir ilahi düzen görüsü, devletin yasama düzenine kazınırdı. "Hukuk bilimindeki istisnalar, din bilimindeki mucizeleri andırır... [Y]asal düzen bir *karara* dayanır, bir *norma* değil."[1] Muaf tutma gücü aynı anda hem Tanrı'nın mutlak gücünün, hem de insanın sürekli hissettiği ve çaresi olmayan güvencesizlikten doğan korkusunun temelini oluşturur. Tanrıya hürmetin hiçbir miktarının uzaklaştırıp, geri dönmesini engellemeye yetmeyeceği türden bir korkudur bu. Ve Schmitt'e göre, normlar bir insan egemenin elini kolunu bağlamazsa yaşanacak şey de tam olarak budur. Bu muaf tutma gücü sayesinde insanlar, tıpkı Kanun'dan önceki zamanda oldukları gibi, savunmasızlar ve belirsizlik içindeler. Sadece artık korkuları, günahkâr bir biçimde egemenin her şeye gücü yeten bir varlık olduğundan şüphe etmelerine yol açmayacak. Aksine, bu her şeye gücü yetme özelliği çok daha bariz ve hâkim kılacak.

Bu bizi başlangıca geri döndürüyor, "kozmik" veya *ilkel* korkuya, Mikhail Bakhtin'e göre din ve siyasetin kaynağı olan şeye.

***

Dünyevi insanın, pek insani olan gücün gizemini çözen, geçtiğimiz yüzyılın en büyük Rus filozoflarından Mikhail Bakhtin, "kozmik korkunun", insan yapımı güçten önce gelen ve onun temelini, ilk örneğini ve esin kaynağını oluşturan korkunun, evrenin dünya dışı, insan dışı görkeminin uyandırdığı insani, pek insani hissin tanımını yaparak işe başlamıştır.[2] Bakhtin'in deyişiyle *kozmik* korku, ölçülemeyecek kadar büyük ve ölçülemeyecek kadar kuvvetlinin karşısında hissedilen dehşettir: yıldızlarla dolu gökler, dağların kütlesinin, denizin karşısında ve kozmik dengesizliklere ve doğal afetlere karşı duyulan korkudur. Şunu bir kenara yazalım, "kozmik korkunun" merkezinde, korkanın, silik ve fani olan varlığın, sonsuza uzanan evrenin devasalığıyla yüzleştiğindeki hiçliği vardır; bariz bir şekilde ölümlü, kırılgan ve yumuşak olan insan bedeninin, "yıldızlarla dolu gökler" veya "dağların kütlesinin" ibrazında meydana çıkan acınası zayıflığı, dirençsizliği, *savunmasızlığı*. Aynı zamanda, kendisini evrenin bütün ihtişamında gösteren bu dehşetengiz kudreti kavramaya, algılamaya veya zihinsel olarak benimsemeye insanın gücünün yetmeyeceğinin farkına varmak da bu korkunun temelinde yer alır. O evren tüm algının ötesindedir. Niyetleri *bilinmez*, bir sonraki hamleleri *öngörülemez* ve tahmin edildiği anlarda bile karşı konulamazdır. Eğer işleyişinde önceden yapılmış bir tasarı ya da mantık varsa, bu kesinlikle insanın *algılama* yetisinin ötesindedir. Dolayısıyla "kozmik korku" bilinmez ve hükmedilemez olana karşı duyulan korkudur: özetle, *belirsizlik* dehşeti.

Savunmasızlık ve belirsizlik, aynı zamanda insanlık halinin o diğer korkuyu, "resmi korkuyu", *insan* gücünden kork-

mayı, insan *yapımı* ve insan *kontrolündeki* güçten korkmayı, şekillendiren iki özelliğidir. "Resmi korku", "kozmik korku" tarafından yansıtılan (ya da daha doğrusu ondan yayılan) insan dışı gücün modeline göre yorumlanmıştır.

Bakhtin'e göre kozmik korku bütün din sistemlerinde kullanılır. Evrenin ve içinde yaşayanların en yüce yöneticisi olan Tanrı'nın sureti, o tanıdık güvensizlikten korkma hissi ile aşılamaz ve düzeltilemez belirsizliğin önünde titreyerek yoğrulmuştur. Fakat şunu da söyleyelim, dini doktrin ile tekrar yoğrulunca, o eski, ilkel kozmik korku önemli bir dönüşüme uğrar.

Kendiliğinden doğduğu andaki esas biçiminde, *anonim* ve *akılsız* bir güçten duyulan korkudur. Evren korkutur, ancak konuşmaz. Hiçbir şey talep etmez. Ne yapılacağı konusunda hiçbir talimat vermez, korku duyan, savunmasız insanların ne yapacağı veya yapmayacağı konusu zerre kadar umurunda değildir. Kurban edilemez, pohpohlanamaz veya gücendirilemez. Yıldızlarla dolu cennetle, dağlarla ve denizle konuşmanın ve onların suyuna gitmeye çalışmanın hiçbir manası yoktur. Onlar duymazlar, cevap vermeyi bırakın, duysalar dinlemezlerdi bile. Onların affını ya da cömertliğini kazanmaya çalışmanın hiçbir anlamı yoktur. Ayrıca, tüm muazzam kuvvetlerine rağmen, tövbekârlarının taleplerini umursasalar bile onlara uyamazlardı; sadece gözler, kulaklar, zihinler ve kalplerden mahrum değillerdir, aynı zamanda seçme yetileri ve takdir etme güçleri de yoktur, dolayısıyla kendi iradeleriyle hareket edip, zaten olacak şeyleri hızlandırma ya da yavaşlatma, tutma veya tersine çevirme yetileri de. Hamleleri sadece zayıf insanlar için değil, kendileri için de anlaşılmazdır. İncil'de Tanrı'nın Musa'yla konuşmasının başlangıcında söylediği gibi onlar, "ne iseler odurlar", nokta; birazcık bile *açıklama* yoktur.

"Ben ne isem oyum" Sina dağının tepesindeki unutulmaz karşılaşmada, kozmik korkunun insanüstü kaynağının ilk

kaydedilen sözleriydi. O kelimeler söylendikten sonra, yalnızca o kelimeler söylendiği *için*, kendisini adıyla tanıtmaktan kaçınsa ve insan kontrolü ile algısının ötesinde kalsa da, o insanüstü kaynak anonim olmaktan çıktı. *İnsanlar* geçmişte olduğu gibi savunmasız ve kararsız kaldılar ve epey korkmuşlardı; fakat kozmik korkularının *kaynağına* devasa önem teşkil eden bir şey oldu: sağır ve akılsız olmaktan çıktı, yaptıklarının kontrolünü eline aldı. O andan itibaren uysal ya da zalim olabilirdi, ödüllendirebilir ya da cezalandırabilirdi. Taleplerde bulunup, davranışlarını bunlara uyulup uyulmamasına bağlayabilirdi. Sadece *konuşmaz,* aynı zamanda *konuşulabilirdi,* suyuna gidilebilir ya da kızdırılabilirdi.

Ve dolayısıyla ilginç bir şekilde, korkmuş varlıkları ilahi emirlerin kölelerine dönüştürürken, Evren'in Tanrı'ya dönüştüğü mucizevi dönüşüm, aynı zamanda gücün *dolaylı yoldan insana devredilmesiydi.* O andan itibaren, insanlar sakin, uysal ve itaatkâr olmalıydılar; fakat en azından prensipte, o korktukları dehşetengiz felaketlerin kendilerini es geçmesi ve nimetlerinin kendilerine gelmesini sağlamak için bir şeyler yapabilirlerdi. Artık uysallık ve boyun eğmeyle dolu günleri karşılığında, kâbussuz geceler elde edip umut dolu olabilirlerdi. "Dağın üstünde şimşekler ve yıldırımlar vardı ve yoğun bir bulut ... ve bütün dağ şiddetle sallandı ... dolayısıyla kamptaki bütün insanlar da titredi." Fakat bütün bu kan dondurucu ve kafa karıştırıcı hengâme ve gürültü patırtı arasından Tanrı'nın sesi duyuldu: "Artık bundan sonra gerçekten benim sesime kulak verip, kurallarıma uyarsanız, o zaman benim için bütün insanların üstünde kıymetli olacaksınız. ... Ve bütün insanlar bir arada cevap verdiler ve dediler ki Rab'ın dediklerini yapacağız" (Mısır'dan Çıkış 19). Şaşmaz itaat sözlerinden açıkça memnun kalan Tanrı, onları "süt ve bal akan bir diyara" götürme sözü verdi (Mısır'dan Çıkış 33). Tanrı insanlarına bir sözleşme önerdi: beni dinleyin ve itaat edin, ben de sizi mutlu edeyim. Ve sözleşme öyle bir anlaş-

madır ki imzalandıktan sonra *her iki* tarafı da bağlar. Ya da en azından olması gereken ve olması beklenen şey budur.

Kişi görebilir ki (Bakhtin'in düşündüğü gibi) eğer bu kozmik korkunun "resmi" korkuya dönüşmesinin hikâyesi olmak için tasarlandıysa, şu ana kadar anlatılan hikâye tatmin edici olmadı ya da belki tamamlanmadı. Bize insanların yaptıkları şeylerde kanun tarafından kısıtlandıklarını –ve nasıl kısıtlandıklarını– söylüyor (bu, Tanrı ne isterse yapacaklarına dair açık çek imzalamalarından sonra etraflıca anlatılıyor). Fakat aynı zamanda bir zamanlar "resmi" korkunun kaynağına dönüşen Tanrı'nın, insanların dindarlığı sayesinde aynı şekilde kısıtlanıp bağlanacağını gösteriyor. Dolayısıyla buna tezat olacak biçimde Tanrı (ya da onun temsil ettiği Doğa) irade ve takdir yetkisini elde eder etmez geri teslim etti! Sadece *uysal* olarak, insanlar Tanrı'yı müşfik olmaya *mecbur edebilirlerdi.* O andan itibaren insanlar savunmasızlığa karşı patentli (hatta insan kusursuz demek istiyor) bir ilaç edindiler ve belirsizlik hortlağından kurtuldular, ya da en azından onu güvenli bir mesafede tutmayı başardılar. Fakat savunmasızlık ve belirsizlik olmadan korku olmazdı; korku olmadan da iktidar... Eğer kurallara boyun eğerse, her şeye gücü yeten Tanrı, kavramsal bir çelişki, *güçsüz* bir Tanrı olma riskine girer. Fakat güçsüz bir Tanrı, halkına verdiği "özel servet" ve "diğer insanlardan üstün bir yer" sözlerini tutmakta kişinin güveneceği bir kuvvet *olmaz.* Eyüp Kitabı'nın çözmeye çalıştığı paradoks buydu.

O'nun "özel servetiyle" Tanrı'nın akdinin maddeleri göz göre göre çiğnenirken, Eyüp'ün *hikâyesi* bir *Rechtstaat* olarak tasarlanmış modern devletin sakinlerine anlaşılmaz geliyordu. Hayatlarını yöneten akdi sorumluluklarının anlamı olduğuna inanmak üzere eğitildikleri şeyin temeline ve dolayısıyla medeni hayatın ahengi ve mantığına çok zıttı. Felsefeciler için Eyüp'ün hikâyesi sürekli ve umarsız bir baş ağrısıydı; "tarih" denen kaotik olaylar örgüsünde mantık ve ahenk

bulma veya işleme umutlarının önünü kesiyordu. Nesiller boyu din adamları boş yere onun gizemini çözmeye çalışarak eziyet çektiler: modern erkek ve kadınların geri kalanı (ve Mısır'dan Çıkış Kitabı'nın verdiği mesajı ezberleyen herkes) gibi, onlar da bir kural ve norm aramak için eğitilmişlerdi. Fakat kitabın verdiği mesaj güvenilecek hiçbir norm ya da kural olmadığıydı; daha doğrusu yüce gücü kısıtlayan herhangi bir kural veya norm olmadığıydı. Eyüp Kitabı Carl Schmitt'in açık hükmünü –"egemen, muafiyet gücüne sahip olandır"– öngörüyordu. Kural koyma gücü, kuralları askıya alma ya da onları geçersiz ve boş kılma gücünden gelir.

Belki de modern devletin ve onun içindeki totaliter eğilimlerin en aklı başında ve sanrılardan uzak anatomisti olan Carl Schmitt, şunu iddia eder: "Bir değer belirleyen, bu suretle her zaman bir değersizlik de belirler. Bu değersizlik belirlemenin bilinci, değersizliğin yıkılması demektir."[3] Değeri belirlemek normal, sıradan, düzenli olanın sınırlarını çizer. Değersizlik bu sınırı belirleyen bir istisnadır.

> *İstisna sınıflandırma içine alınamayandır;* genel geçer kanun yazımına karşı gelir, fakat aynı zamanda özellikle adli resmi bir etkeni ortaya çıkartır: mutlak saflık içinde karar vermek. ... Kaosa uygulanabilecek bir kural yoktur. Adli düzenin bir anlam ifade etmesi için düzen kurulmalıdır. Nizami bir durum yaratılmalıdır ve *egemen son noktada bu durumun gerçekten etkili olup olmadığına karar verendir...* İstisna sadece kuralı doğrulamaz, kural tamamen istisnanın üzerinden geçinir.[4]

Parlak İtalyan felsefecisi Giorgio Agamben, şu yorumu yapmıştır:

> *Kural, istisna için, artık geçerli olmayarak ve o söz konusu olduğunda iptal olarak, geçerli olur.* İstisna hali dolayısıyla basitçe düzenden önceki kaosa geri dönüş değildir, bunun yerine

onun askıya alınmasından doğan durumdur. Bu şekilde düşünüldüğünde istisna gerçekten etimolojik kökeninde olduğu gibi *dışarı alınandır [ex-capere]*, sadece dışlanan değil.[5]

Başka bir deyişle *bir kural koymak* ve *bir istisna yaratmak* arasında bir çelişki yoktur. Tam tersine: kuraldan müstesna tutma gücü olmasa, kuralı ayakta tutacak güç de olmazdı...

Kabul etmek gerekirse, tüm bunlar kafa karıştırıcı; aklıselim mantığa karşı gelebilir fakat *gücün* gerçeği budur ve onun yaptıklarını anlamak için bu şekilde algılanmalıdır. Anlamak, inanmakla ters amaçlar güder; inancı, mantıkla yönetilen algılama şartına bağlı kılar, dolayısıyla sürekli geçici kılar. Sadece idrak edilemeyen şeylere koşulsuz inanılabilir. Eyüp Kitabı olmadan, Mısır'dan Çıkış Kitabı Tanrı'nın her şeye gücünün yetmesinin ve İsrail'in tabiliğinin temelini oluşturamazdı.

O Kitap'ta anlatılan Eyüp'ün hayatı, düzenin (keyfi) kararlar yerine evrensel bir norma dayandığı fikrine karşı yapılan en isabetli ve en sinsi (en azından püskürtmesi en zor olan) meydan okumaydı. Çantasında bulundurduğu imkânların içeriği ve o an mantığın hizmetinde olan rutinler göz önünde bulundurulduğunda, Eyüp'ün hayat hikâyesi, akıl bahşedilmiş, dolayısıyla mantık arayışında olan ve dünyada kendini evinde hisseden yaratıkların olması olasılığına yapılmış bir meydan okumaydı. Tıpkı eskiçağ astronomlarının, dünya merkezli evren düzenini, gökyüzünde bulunan azılı kanıtlara karşı savunmak için çaresizlik içinde sürekli yeni dış çemberler çizmesi gibi, Eyüp Kitabı'nda bahsedilen ilahiyatçılar da arkalarına yaslanıp, günah ve ceza ile erdem ve ödül arasındaki bağların kopmazlığını –her yönden örnek teşkil eden, Tanrı'dan korkan, itikatlı bir insan, erdemliliğin kusursuz bir örneği olan– Eyüp'e ardı ardına yapılan eziyetlerin oluşturduğu delillere rağmen savunurlar. Kötülük hakkında yapılan rutin açıklamaların inandırıcılıkları hakkında, itikatlı Eyüp'ün acı dolu bahtsızlık testinden sonra hiç sağlam kanıt

gösterilememesi yetmezmiş gibi, iyi ve kötü talihin nasıl dağıtıldığı bilgisini örten yoğun sis, Tanrı'nın kendisi de tartışmaya katılınca dağılmadı...

Eyüp "Bana açıkça söyle ve seni sessizce dinleyeceğim: nerede hata yaptığımı söyle... Beni neden kendine hedef seçtin, neden bana nişan aldın?" (Eyüp Kitabı 6: 24; 7: 20) diye yalvardığında, boş yere Tanrı'nın yanıtını bekledi. Eyüp bir şey daha bekliyordu: "Cidden şunun gerçek olduğunu biliyorum, hiçbir insanın Tanrı karşısında davasını kazanamayacağını. Eğer bir insan onunla tartışmayı seçse, Tanrı bin sorudan bir tanesini bile yanıtlamayacaktır... Haklı olmama rağmen yanıt alamıyorum... Masumum diyorum... Fakat hepsi bir, dolayısıyla şunu söylüyorum: O masumları da günahkârları da fark gözetmeden yok eder." (Eyüp 9: 2-3; 9: 15, 22)

Eyüp sitemine yanıt beklemedi ve en azından bu konuda görüldüğü gibi haklıydı. Tanrı sorusunu umursamadı ve bunun yerine Eyüp'ün soru sorma hakkını sorguladı: "Kendine hâkim ol ve bir erkek gibi dur; soruları ben soracağım ve sen cevap vereceksin. Benim adil olduğumu inkâr etmeye ya da haklı olduğunu söyleyip benim yanıldığımı söylemeye mi cüret ediyorsun? Senin Tanrı'nınki gibi bir kolun var mı, onunki gibi bir sesle gökleri gürüldetebilir misin?" (Eyüp 40: 6-9). Tabii ki, Tanrı'nın soruları yalnızca söz oyunuydu, Eyüp onun Tanrı'nınkine erişebilecek bir kolu ya da sesi olmadığını çok iyi biliyordu ve dolayısıyla ima edilenin –Tanrı'nın ona bir açıklama değil, kendisinin Tanrı'ya bir özür borçlu olduğunun– farkındaydı. (Şunu anlamak lazım ki, Kutsal Kitap'ın otoritesine karşı "boranın içinden çıkanlar" Tanrı'nın sorularıydı, Eyüp'ün değil; rastgele indiği ve merhamet yakarışlarına kulak asmadığı bilinen bütün o diğer darbelerin ilk örneği...)

O noktada Eyüp'ün fark etmemiş olduğu şey şu olabilir: gelecek yüzyıllarda Tanrı gibi her şeye gücü yeten bir varlık olmaya çalışan dünyevi taklitçiler, açık ara en dudak uçuk-

ların, ürkütücü ve yenilmez silahların, gürlemeleri öngörülemez ve gelişigüzel olanlar olduğunu fark edeceklerdi. Yöneticilerin gürlemelerini çalmak isteyenler, öncelikle bunları sarmalayan belirsizlik sisini dağıtıp, *rastgeleliği düzenliliğe* dönüştürmeliydiler, "anomi" (*normsuzluk*, ya da normatif düzenlemelerin sınırlarının değişken olması) halini ise *norma*. Fakat elbette Eyüp bunları öngöremezdi; o bir modernite mahlûku değildi.

***

Susan Neiman ve Jean-Pierre Dupuy kısa bir süre önce, Lizbon'u 1755 yılında yok eden birbirini takip eden deprem, ateş ve yüksek dalgaların, modern kötülük felsefesinin başlangıcı olduğunu iddia ettiler.[6] Modern filozoflar *doğal* afetleri *ahlaki* kötülüklerden ayırırlar. Bunların arasındaki fark tam olarak birincisinin *gelişigüzel* (şimdi körlük olarak yansıtılıyor) ve ikincisinin *niyete bağlı* ya da *bir amaç için* gelişiyor olmasıdır.

Neiman şuna işaret ediyor: "Lizbon'dan beri, doğal kötülüklerin görünürde ahlaki kötülüklerle bir ilişkisi yok çünkü artık hiçbir anlamları yok." (Husserl, Almanca'daki *Meinung* –"anlam" (İngilizce *meaning*)– kelimesinin *meinen* yani "kastetmek"ten geldiğini savundu; Husserl sonrası dönemde nesiller dolusu felsefeci kasıt olmadan anlam olmayacağını varsayacaklardı). Lizbon Eyüp'ün hikâyesinin sahneye aktarılmasıydı, Atlantik kıyısında, tüm Avrupa'nın ve halkın gözü önünde sergilendi; fakat bu sefer, Tanrı, O'nun yetenekleri ve delilleri, olaydan sonraki tartışmada büyük oradan yer almadı.

Tüm tartışmaların doğasında olduğu gibi, burada da tartışmacıların görüş açıları farklıydı. Dupuy'a göre, tartışmada en modern tonda konuşan karakter, paradoksal olarak Jean-Jacques Rousseau idi, kendisi "doğal" olan her şeyin eskiye ait ve saf bilgeliğini yücelttiğinden, onun kurtarılamayacak biçimde modernite öncesi veya karşıtı bir düşünür olduğuna

dair genel yanılgılar vardı. Voltaire'e açık mektubunda, Rousseau, Lizbon felaketinde olmasa bile, felaketin korkutucu boyuttaki ve feci sonuçlarındaki hatanın doğaya değil insanlara ait olduğunda ısrar etti (not: *hata, günah* değil; Tanrı'nın aksine, Doğa insan eylemlerinin ahlaki değerlerini ölçme becerisine sahip değildir). Bu insan miyopluğunun sonucuydu, doğanın körlüğünün değil; dünyevi insan açgözlülüğünün bir ürünü, doğanın yüce kayıtsızlığının değil. Eğer "şehrin sakinleri [araziye] daha dengeli dağıtılmış olsalardı ve daha hafif evler yapsalardı, zarar çok daha az olacaktı, hatta belki hiç olmayacaktı... Ve kaç tane zavallı eşyalarını toplamaya çalıştığı için felakette canını kaybetti; bazıları kâğıtlarını, diğerleri paralarını?"[7]

En azından uzun vadede Rousseau'nunki gibi görüşler en önde geldi. Modern felsefe, Portekiz'in Lizbon felaketi sırasında başbakan olan Pompal tarafından konulan şablonu izledi, onun kaygıları ve eylemleri *"insan elinin erişebileceği* kötülükleri ortadan kaldırmaya odaklıydı".[8] Şunu da ekleyelim, modern filozoflar insan elinin, bilimsel olarak tasarlanmış ve teknolojik olarak geliştirilmiş eklemelerle donatıldığında, daha da uzağa, bir noktadan sonra gereken her şeyi yapabilecek kadar uzağa erişebileceğini umuyor, bekliyor ve buna inanıyorlardı. İnsan eli uzadıkça, erişimleri dışında kalan kötülüklerin sayısının azalacağına, hatta yeterince vakit ve irade harcandığında sıfırlanacağına güveniyorlardı.

Fakat iki buçuk yüzyıl sonra şu görüşü belirtebiliriz: modernitenin felsefi veya felsefe yapmayan öncülerinin beklediği olmadı. Neiman, modern hırsları tetikleyen Lizbon'u moderniteyi çökerten Auschwitz'den ayıran iki yüzyıl içinde edindiğimiz dersleri özetlerken şöyle diyordu:

> Lizbon dünyanın insanlardan ne kadar uzak olduğunu ortaya koydu; Auschwitz ise insanların kendilerinden ne kadar uzak olduğunu. Eğer doğal olanı insan olandan ayırmak

> modern projenin parçasıysa, Lizbon ve Auschwitz arasındaki mesafe bunları ayrı tutmanın ne kadar zor olduğunu gösterdi... Eğer Lizbon geleneksel teodisenin umutsuz olduğunun kabul edildiği anı damgaladıysa, Auschwitz de onun yerine koyulan hiçbir şeyin daha iyi olmadığının kabul edilişine işaret etti.[9]

İnsanları her şeye gücü yeten fakat müşfik bir Tanrı görünümünde karşıladığı sürece, doğa insan algısına meydan okuyan bir gizemdi. Gerçekten de her şeye gücü yeten ve müşfik olan Tanrı'nın, kendi tasarladığı ve yarattığı dünyada kötülük nasıl bu kadar yoğun oluyordu? Bu soruya verilen cevaplar genelde şunu söyler: insanlığın başına gelen doğal afetler Tanrı tarafından ahlaki günahkârlara verilen adil cezalardı; Tanrı, en üst etik yasama organı, yüksek yargı organı ve dini kanunun yürütme organının bir araya getirilişidir. Fakat bunlar Voltaire tarafından 1755 Lizbon deprem ve yangınını anmak için yazdığı özlü şiirde de özetlenen kuvvetli delilleri göz önünde bulundurmazlar: "Masum ve böylece suçlu / bu kaçınılmaz kötülükten payını alır."[10] Bu duraksatıcı soru, nesiller dolusu ilahiyatçı gibi, yeni doğan Fransız modernite filozoflarının da başına bela oldu. Dünyada kötülüğün bu denli fazla oluşu, dünyanın yaratıcısı ve en üst yöneticisinin her şeye gücünün yetmesi ve müşfik olmasıyla bağdaştırılamıyordu.

Çelişki çözülemedi; sadece Max Weber tarafından doğanın "büyüsünün bozulması" (*Entzauberung*), yani doğanın ilahi maskesinin çıkartılması olarak tanımlanarak rafa kaldırıldı. Bu "modern ruhun" ilk doğum hamlesiydi: yani "bunu yapabiliriz, bunu yapacağız" ruh halindeki kendinden eminlik ve özgüvende yatan kibirden kaynaklanan bir hamle. İtaatin, ibadetin ve erdemli olmanın (müşfik ve her şeye gücü yeten Kutsal Kişi'den istenilen karşılıkları almak için önerilen üç araç) sonuçsuzluğundan ötürü, doğa öznelliğinden arın-

dırıldı ve dolayısıyla kendi müşfikliği ve fesadı arasında seçim yapma *kabiliyetinden* mahrum edildi. İnsanlar Tanrı'nın gözüne girmeyi umabilir, ya da Tanrı'nın hükümlerine itiraz bile edebilir ve kendi davalarını tartışabilir ve savunabilirlerdi, fakat "büyüsü çözülmüş" doğa ile merhamet kazanmayı umarak münakaşa ve pazarlık etmeye çalışmak düpedüz anlamsızdı. Doğa öznelliğinden arındırılmıştı, fakat Tanrı'nın öznelliğini kurtarmak ve yerine getirmek için değil, O'nun *insan kullarının tanrılaştırılmasının* yolunu açmak için.

Dümen insanların eline verildiğinde belirsizlik ve belirsizleşmiş "kozmik korkular" tabii ki ortadan kaybolmadı ve ilahi kostümünden sıyrılmış Doğa eskisinden daha az devasa, tehditkâr ve korkutucu olmadı. Fakat duaların başaramadığı şeyi, her şeyi bilen ve konuşan bir Tanrı'yla değil de, kör ve *akılsız* doğayla mücadele etmeye hedeflenmiş bilim destekli *techne,* işleri yapabilme yeteneğini kazandıktan ve bunları kullandıktan sonra başaracaktı. Doğa'nın gelişigüzelliğinin ve öngörülemezliğinin sadece geçici bir süre rahatsız edici olacağı beklenirdi ve doğanın insan iradesine boyun eğdirilmesinin bir an meselesi olduğuna inanılırdı. *Doğal* afetlerle, *toplumsal* sorunlarla mücadele etmek için tasarlanmış yöntemlerle baş edilebilirdi (ve edilmeliydi de). Bu sorunlar yetenek ve çabayla insan dünyasından bir daha asla geri dönmemek üzere sürülebilirlerdi. Doğanın soytarılıklarından kaynaklanan rahatsızlıklar, en azından prensipte, eninde sonunda insan fesatlığı ve ahlaksızlığının yarattığı sıkıntılarda olduğu kadar etkin bir biçimde alt edilecekti. Er ya da geç, ister doğal, ister ahlaki *bütün* tehditler öngörülebilir ve engellenebilir olacaklardı ve mantığın gücüne boyun eğeceklerdi. Bunun ne kadar yakın zamanda olacağı, sadece insan mantığının güçlerinin ne kadar kararlılıkla kullanıldığına bağlı olacaktı. Doğa da tıpkı insan halinin diğer unsurları gibi insan yapımı haline gelecek ve dolayısıyla prensipte yönetilebilir ve "düzeltilebilir" olacaktı. Immanuel Kant'ın kategorik buyruğunun ima ettiği

gibi, ayrılamaz yeteneğimiz olan mantığımızı kullandığımızda, ahlaki yargıları ve evrensel olarak uyulmasını istediğimiz davranışları *doğal hukuk* mertebesine yükseltebiliriz.

Modern çağın başında ve uzunca bir kısmında insan ilişkilerinin bu şekilde gelişeceği *umuluyordu*. Fakat şu anki deneyimimiz gösteriyor ki başından beri tam tersi önde *gelişmekteler*. Mantık tarafından yönetilen davranışların doğal hukuk mertebesine *yükseltilmesi* yerine, sonuçları irrasyonel tabiat seviyesine *düşürüldü*. Doğal afetler "prensipte yönetilebilir" ahlaksız davranışlar gibi olmadılar; tam tersine ahlaksızlıklar "klasik" doğal felaketlere daha benzer hale geldiler veya öyle görüldüler: onlar gibi tehlikeli, öngörülemez, önlenemez, algılanamaz ve insan mantığına ve isteklerine duyarsız. İnsan eylemleriyle oluşan afetler, bugünlerde mat bir dünyadan geliyor, rastgele oluyorlar, öngörülmesi imkânsız yerlerde ve insan eylemlerini tüm diğer olaylardan ayıran açıklamaları hiçe sayıyorlar: *kasıt* veya *niyet* ile yapılan açıklamalar. Her şeyin ötesinde insanların ahlakdışı davranışlarının belaları *prensipte* daha da yönetilemez gibi gözüküyorlar.

***

Carl Schmitt'in doğduğu ve büyüdüğü dünyada bulduğu buydu. Ersnt-Wolfgang Böckenförde'nin geçmişe dönük bir özetine göre "kendilerinin garantileyemedikleri ön koşulların sırtından geçinen" egemen devletlerce pay edilmiş bir dünya.[11] Modern "güçlü, mantıklı devlet", bir "gerçek varlık devleti", "toplumun üstünde durup, hiziplerin çıkarlarından bağımsız olan"[12] devlet hayali, toplumsal düzenin belirleyici etkeni ya da ayakta kalması için gerekli önkoşul olmakta hak iddia edebilen bir devletti. Önceleri Tanrı'nın işgal ettiği ancak sonra terk ettiği bu konum üzerinde hak iddia eden devlet, hizip çekişmeleri, devrimler, karar vermekten aciz güçler ve yönetilmeyi pek de istemeyen toplumların gerçekliği içerisinde çözülüyor ve buharlaşıyor gibiydi.

Modern çağın doğumuna yardımcı olan fikirler, tesadüfi kaderin değişken hal ve tavırlarını, bundan doğan matlık ve insanlık halinin öngörülmezliğini ve Kudüs Tanrı'sının yönetimini belirleyen ilerideki fırsatları yok etmeye ve köklerini kazımaya söz veriyor ve bunu başaracaklarını umuyorlardı. Bu fikirler "her tür istisnayı reddediyordu."[13] Anayasal liberal devlette alternatif, sağlam ve güvenilir bir toplumsal düzen önkoşulu aradılar; ilahi takdirin kaprisli parmağını, piyasanın görünmez fakat istikrarlı eliyle değiştirmek istediler. Bu umutlar berbat bir şekilde yerle bir oldu, vaatlerin ise devletlerin gücünün ötesinde olduğu ortaya çıktı. Modern "güçlü ve mantıklı" devlet kıyafetleri içerisindeki Kudüs Tanrısı, kendisini Atina'da, yaramaz ve entrikacı tanrıların kirli oyun alanında buldu. Burada, Platon'un izinden gitmek gerekirse, diğer tanrılar onun "bir ve tek" olma iddiasını duyduklarında gülmekten ölürlerdi, tabii bir yandan da –işi sağlama almak için– sadaklarının oklarla dolu olduğundan emin olmak isterlerdi.

Bu modern dünyada, tıpkı Atina veya Roma'da olduğu gibi, bir sürü ilah olabilirdi, ama barış içerisinde buluşup kaynaşabilecekleri –hoş eğlenceler için tasarlanan Areopagus veya Panteon gibi– yerler eksikti. Onların karşılaşmaları her yeri bir savaş meydanı ve cepheye çevirirdi, çünkü Kudüs Tanrı'sının yarattığı çizgiden giderek her üçlü düzen kendi alanında kesin, ayrılmaz ve bölünmez egemenlik ilan ederdi. Schmitt'in doğduğu dünya Atinalılar ve Romalıların çoktanrılı dünyası değil, *kimin diyarıysa onun tanrısı* dünyasıydı, merhametsizlik ölçüsünde rekabetçi, hoşgörüsüz, kendisini "bir ve tek" ilan etmiş tanrıların gergin birlikte yaşamı. Devlet arayışındaki uluslar ve ulus arayışındaki devletlerle dolu dünya *çoktanrılı* olabilirdi (ve bir süre daha öyle kalacak gibi duruyordu), fakat her parçası var gücüyle (dini, laik ya da –modern milliyetçilikte olduğu gibi– ikisi birden) *tek tanrılı* olma ayrıcalıklarını savundu. Bu prensip ve niyet Milletler Cemiyeti'nin tüzüğünde de yer alacak ve daha da fazla vur-

guyla, Birleşmiş Milletler'in kural ve düzenlemelerinde yineleneceklerdi. Bu iki kuruluş da bütün (gerçek veya varsayılan) güçleriyle, her üye devletin yüce hakkı olan, tebaalarının kaderleri ve yaşamları üzerindeki tartışmasız egemenliklerini koruyacaktı. Milletler Cemiyeti ve daha sonra Birleşmiş Milletler, egemenlikte kararlı olan devletleri savaş meydanından, o ana kadar normal ve sınanmış ortak yaşam ve karşılıklı soykırım alanlarından uzaklaştırmaya çalıştı ve bunun yerine onları yuvarlak masanın etrafına oturtup, orada tutarak konuşmalarını sağlamaya çalıştı. Atina'nın savaşan kabilelerini, onların kabileye ait, Kudüs tipi tanrılarını –her biri kendi kabilesi içinde olmak üzere– daha da güvenli kılma vaadiyle cezbetmek istedi.

Carl Schmitt bu niyetin ne kadar beyhude olduğunu gördü. Onun hakkında yapılabilecek (ve yapılması gereken) suçlamalar; gördüğü şeyden zevk alması, daha da ciddi olarak bunu şevkle kucaklaması ve gerçekten affedilemez bir suç olan yirmi birinci yüzyıl Avrupa'sının davranışlarından elde ettiği modeli her türden politikanın ebedi kanunu mertebesine yükseltmeye çalışmasıydı. Yani siyasi sürecin egemenin muafiyet gücünü aşıp ötesine geçen ve egemenin karar verme gücüne, görmezden gelinmesi halinde egemeni ölümcül riske sokacak bir kısıtlama koyan yegâne özelliğini öne çıkararak bu modele ekleme suçlaması. Schmitt'in ileriyi görmekte kusurlu olduğu suçlamasını yapmak yersiz olurdu; aksine, bu suçlamanın görüşleri Schmitt tarafından düzeltilen diğer düşünürlere yöneltilmesi gerekir.

Schmitt'in, "istisnaları belirleyenin" (daha önemlisi buna *rastgele* karar verenin ["karara ve kişiliğe bağlı" etkenler egemenlik kavramında *en önemli olanlardır*])[14] egemen olduğu savı ile eylem ve niyetlerin "politik" yönünü belirleyen farkın, neye indirgenebilecekleri değil, "dost ile düşman arasında"[15] olduğu ısrarını bir araya getirelim. Bunun sonucunda egemenliği elinde tutan herkesin ve her kurumun özü ve belirgin özelliğinin "bağdaştırmak ve ayrıştırmak" olduğu; daha doğ-

rusu, *ayrıştırarak bağdaştırmak*, "bağdaştırmanın" yapılması ve sürdürülmesi için "ayrıştırmayı" kullanmak olduğu; arkadaşların "bağdaşık" kalmasını sağlamak için "ayrıştırılması" gereken düşmanı belirlemek olduğu anlaşılır. Kısaca, düşmanı belirlemek, ayırmak, etiketlemek ve ona savaş ilan etmek. Schmitt'in tahayyül ettiği egemenlik kavramında, ayrıştırma olmadan bağdaştırma, dışlama ve kökünü kurutma olmadan düzen, yıkım olmadan yaratım düşünülemez. Düzen kurmak adına yıkım yapmak egemenliğin belirleyici özelliğidir.

Düşmanı adlandırmak "karara ve kişiliğe bağlıdır" çünkü "siyasi düşman ahlaki olarak kötü ya da görüntü olarak çirkin olmak zorunda değildir". Gerçekten de onun art niyetlerinin ya da kötü eylemlerinin olmasına gerek yoktur; onun "öteki, yabancı, farklı ve başka"[16] olması yeterlidir. Fakat egemenliğin karara bağlı yapısı söz konusu olduğunda, bir kişinin "öteki" ve "yabancı" ve en nihayetinde "düşman" olduğunun, düşman adlandırma ve düşmanla savaşma politikalarının *sonunda* açık olması gerekir, *başlangıcında değil*. Sahiden de, husumetin "nesnelliği", "düşman olma" koşulunun düşmanın kendi özellikleri ve eylemleri ile tayin edilmesi, istisnaları belirleme hakkına sahip olan egemenin mizacıyla ters düşer. Bu Yehova ve İsrail Oğullarını eşit şekilde bağlayan bir anlaşma olmasına benzer, Eyüp Kitabı ndaki kıskanç ve kinci Tanrı için bu anlaşma ne kadar kabul edilemezse, modern egemenler için de o kadar kabul edilmezdir. Tıpkı Eyüp'e eziyet edilmesine sadece ve sadece Yehova'nın karar verebileceği gibi, devletin başında olan ve kimin kanundan muaf tutulup, yok edilmesi gerektiğini belirleyen de sadece egemendir. En azından *Carl Schmitt*, belki de tüm modern devlet gücü türlerinde, Hannah Arendt'in deyişiyle, "totaliter eğilim"in ne kadar yaygın olduğunu fark edince, kendi çağında egemenlik peşinde en azimli ve vicdansızca koşanların eylemlerini inceleyerek bu sonuca vardı.

***

Alexander Soljenitsin'in *Kanser Koğuşu* adlı romanında yer alan hastalardan birisi, her gününe *Pravda*'nın başyazısını dikkatlice okuyarak başlayan, ileri gelen bir yerel parti mensubudur. Ameliyat için beklemektedir ve hayatta kalma ihtimali ile kalmama ihtimali eşittir; fakat yine de her sabah *Pravda* koğuşa getirildiği andan itibaren onun için endişe edilecek bir şey kalmaz; yarınki gazete gelinceye kadar, ne yapması, ne söylemesi, bunu nasıl söylemesi ve hangi konularda sessiz kalması gerektiğini tam olarak bilir. En önemli olaylarda ve en önemli seçimlerde, kesinliğin verdiği rahatlık içerisindedir: hata yapması mümkün değildir.

Pravda başyazıları gün aşırı ton değiştirmek gibi kötü bir üne sahiptirler. Daha dün herkesin dilinde olan isimler ve görevler bir gecede anılmaz olur. Daha dün doğru ve düzgün olan işler ve sözler, bir sonraki gün kötü ve tiksindirici hale gelebilir, dün tahayyül bile edilemeyen davranışlar ise bugün mecburi olabilir. Fakat Stalin'in kararcı ve kişilikçi yönetiminde, yanlış ile doğrunun, zorunlu ile yasağın arasındaki farkın belirsiz olduğu kısacık bir an bile olmadı. Dolayısıyla etrafı dinleyip, dinlediklerinizi uyguladığınızda bir hata yapamazdınız; çünkü Ludwig Wittgenstein'in söylediği gibi "anlamak" nasıl devam edeceğinizi bilmek anlamına gelirdi; güvende olur, ölümcül bir yanlış anlamadan korunurdunuz. Ve sizin güvenliğiniz Parti'nin ve onun hatasız rehberi ve lideri Stalin'in, bir lütfuydu (tabii ki *Pravda* başyazıları onun adına konuşurdu). Stalin, size her gün ne yapacağınızı söyleyerek, o can sıkıcı anlama görevini ortadan kaldırıp, üstünüzden bu sorumluluğun yükünü alırdı. O gerçekten de *her şeyi bilen* idi. Bilinebilecek her şeyi bilmek anlamında olmasa da, size bilmeniz gereken şeyleri söyleyerek bu sıfatı hak ediyordu. Hiç hata yapmadan doğru ve hatalı arasındaki ayrımı yapmak şeklinde olmasa da, sizin izlemeniz gereken doğru ve yanlışların arasındaki otoriter sınırı çizerek bunu yapıyordu.

Chiaureli'nin *Yemin* filminde ana karakter –Rus bir Ana, cesurca mücadele eden, çalışkan ve her zaman Stalin'i se-

vip, Stalin tarafından sevilen Rus ulusunun simgesi– bir gün Stalin'i ziyaret eder ve ondan savaşı bitirmesini ister. Rus halkı çok acı çekti der, çok feci fedakârlıklarda bulundular, çok fazla kadın kocasını, çok fazla çocuk babasını kaybetti; bütün bu acının bir sonu olmalı. Stalin yanıt verir: evet, Ana, savaşı bitirme vakti geldi. Ve savaşı bitirir.

Stalin sadece her şeyi bilen değildi, aynı zamanda *her şeye gücü yeten* idi. Savaşı bitirmek isterse bitirirdi. Ulusun ondan dilediği veya istediği şeyi yapmazsa, bu buyruk verecek gücü olmaması ya da bunu nasıl yapacağını bilmemesinden değil, bu isteği ertelemek ya da hiç yapmamak için önemli bir nedeni olmasındandır (sonuçta doğru ve yanlış arasındaki otoriter çizgiyi çizen odur). Emin olabilirsin ki eğer bunu yapmak iyi bir fikir olsaydı, yapılırdı. Sen kendi başına bu meselenin tüm artılarını ve eksilerini görüp, sıralayıp, hesaplayacak kadar yetenekli değilsindir, ancak Stalin seni cehaletinin ürünü olan yanlış hesaplamaların sonuçlarından koruyacaktır. Ve sonuçta bu yüzden neyin olup bittiği ve bunların mantığını sen veya "senin gibilerin" kavrayamamış olması bir şey ifade etmez. Hesaplanmamış olayların, kazaların ve rastgele olguların, sana sebze çorbası gibi gelen şeylerin, bir mantığı, tasarısı, planı ve tutarlılığı vardı. Senin bu tutarlılığı kendi gözlerinle görememiş olman, Stalin'in keskin zekâsının ve idrak yeteneğinin senin güvenliğin için ne kadar elzem olduğunu ve onun bilgeliğine ve bunun mahsullerini seninle paylaşmaktaki isteğine ne kadar çok şey borçlu olduğunun bir kanıtıdır; belki de ihtiyacın olan tek kanıttır.

Bu iki hikâye kendi aralarında Stalin'in halkının gönlünde ve zihninde kurduğu tahtı neye borçlu olduğunu açıklamakta bayağı yol kat ediyorlar. Ancak yeterince değil...

Sadece yanıtlanmamış değil sorulmamış olan büyük soru, tebaanın, uğruna zihinlerini kurban etmeleri ve bu adak kabul edilince yüreklerini şükranla doldurmaları gereken güvence isteğinin, neden bu kadar yoğun olduğudur. Kesinliğin

en büyük ihtiyaç, arzu ve rüya olması için, öncelikle *yitik* olması; o ana kadar elde edilmemiş, kayıp ya da çalınmış olması gerekir.

Stalin, Schmitt'in egemeninin doğasına uygun bir şekilde, siyasi temizlikler, cadı avları yaparak ve bunları, başlatıldıklarında olduğu gibi bir anda ve açıklanamaz bir şekilde durdurarak ya da askıya alarak gücünü art arda gösterdi. Bundan sonra hangi eylemin cadılık olarak damgalanacağını bilmenin bir yolu yoktu. Darbeler rastgele vurulduğundan ve darbe alan kişilerin çeşitli cadılık türleriyle herhangi bir bağı olduğunu gösteren somut delilller aramak dolaylı bir şekilde "nesnelliği" sürgün yerinden çağırmak gibi tehlikeli bir adım olarak algılanmamakla birlikte yine de hoş görülmeyen bir lüks olduğundan, bireylerin yaptıkları ile çektikleri arasında anlaşılabilir bir bağ olup olmadığını anlamanın bir yolu yoktu. (Bu ünlü bir Sovyet nüktesinde dile getirilmiştir; tavşan devenin tutuklandığını duyunca saklanır: önce sizi tutuklarlar, sonra siz deve olmadığınızı kanıtlamaya çalışırsınız...) Sahiden de Calvin'in, hedefin davranışlarını gözetmeksizin nedeni anlaşılmaz tercihleriyle merhamet ve kınama dağıtan ve hükümleri sorgulanamayan veya geri çevrilemeyen En Üstün Varlık (şüphesiz ki Schmitt'in esin kaynağı) tasvirinin gerçekliği, başka hiçbir yerde ve zamanda bu kadar yoğun ve ikna edici şekilde kanıtlanmamıştı.

Herkes, her zaman, yarının nelere gebe olduğunu bilmemesinden dolayı savunmasız durumdaysa, istisnai olan ani felaketler değil, güvenlik ve hayatta kalabilmektir. Hatta istisnadan da öte sıradan bir insanın algısını aşan bir mucize; gerçekleşmesi için bilgelik ve eylem kabiliyetinin kullanılmasını gerektiren insanüstü bir öngörüdür. Stalin egemenin sahip olduğu, insanları yasaların ya da insan olmanın gerektirdiği muameleyi görme hakkından muaf tutma gücünü eşine ender rastlanacak bir boyutta kullandı. Ama aynı zamanda görünüşü değiştirmeyi de başardı: muafiyet (hakların askıya

alınması, iptal edilmesi ya da Giorgio Agamben'in söz ettiği *homini sacri* konumunun yaratılması) istisna olmaktan çıkıp norma dönüştü, dolayısıyla *rastgele dağılan gazaplardan sakınabilmek, istisnaya,* bulunmaz bir hediyeye, bir merhamet gösterisine dönüştü. Kişi aldığı lütuflara şükran duymalıydı ve duydu da.

İnsanın savunmasız oluşu ve belirsizlik içinde bulunuşu siyasal iktidarın temelini oluşturur. İktidarlar otorite ve itaati, tebaalarını insanlık halinin bu iki lanetine karşı etkin bir biçimde koruyacakları güvencesini vererek sağlarlar. Totaliter gücün Stalinist çeşidinde, yani insanlık halinin piyasalar tarafından üretilen rastgeleliğinin olmadığı durumda, savunmasızlık ve belirsizlik siyasi gücün kendisi tarafından üretilmeli ve beslenmeliydi. NEP'in –"savaş komünizmi" yıllarında def edilen piyasayı yeniden davet eden "Yeni Ekonomik Politika"– son kalıntıları tasfiye edilmeye başlandığı sırada rastgele dehşetin devasa bir boyutta salınması, hiç de rastlantı değildi.

Çoğu modern toplumda, varoluşun güvencesiz ve savunmasız olduğu ve kişinin yaşamdaki amaçlarına akut ve düzeltilemez belirsizlik koşulları içerisinde ulaşmak zorunda kalacağı, yaşamsal pratikler piyasanın kaprislerine maruz bırakıldığı anda kesinleşmiş oldu. Piyasa özgürlüklerini korumak ve arada bir piyasa kuvvetlerinin dinen kuvvetini diriltmek dışında siyasal iktidarın müdahale etmesine gerek yoktu. Tebaasının disiplinli olması ve kanuna uymasını talep ederken, meşruluğunu vatandaşlarının şu anki güvensizlik ve belirsizliklerini azaltacağı sözüyle sağlıyordu. Piyasa kuvvetlerinin serbest hareketi tarafından ortaya çıkan kaza ve belaları kısıtlayacağı, savunmasızlara ölümcül veya çok can yakıcı darbeler karşısında kalkan olacağı ve serbest rekabetin mecburen peşinden gelen risklerin bir kısmına karşı güvence vereceğini vaat ediyordu. Bu meşrulaştırmanın en üst tezahürü modern devletin kendisini "refah devleti" olarak tanımlamasıyla gerçekleşti.

Bu siyasi güç formülü artık geçmişte kalıyor. "Refah devleti" kurumları git gide daha çok parçalanıyor ve tasfiye ediliyor, bir yandan da eskiden ticari aktivitelere ve piyasa rekabetinin serbestliği ve bunun kötü sonuçları üzerine koyulan kısıtlamalar kaldırılıyor. Devletin korumacı görevleri git gide azaltılıp sadece iş verilemeyen ve geçersiz ufak bir azınlığı kucaklıyor, gerçi bu azınlığı bile "sosyal yardım meselesi" değil, "asayiş ve düzen meselesi" olarak yeniden tanımlama eğilimi var: piyasa oyununa katılamamak giderek daha fazla suç sayılıyor. Devlet serbest piyasaların mantığından (ya da mantıksızlığından) doğan belirsizlik ve savunmasızlıktan elini eteğini çekiyor, bunları şahsi hatalar ve şahsi meseleler olarak adlandırıyor: bireylerin kendi imkânları ve kaynaklarıyla mücadele etmeleri gereken sorunlar olarak. Ulrich Beck'in söylediği gibi, artık bireylerin sistemden kaynaklanan çelişkilere biyografik çözümler bulmaları bekleniyor.[17]

Bu yeni eğilimlerin bir yan etkisi var: modern çağın büyük kısmında, tebaasının yakasını bırakmayan belirsizlik ve savunmasızlığa karşı koymak ve ortadan kaldırmaya çalışmakta güçlü bir yer tutan devlet gücünün temelini sarsıyorlar. Yaygın olarak fark edilen siyasi kayıtsızlık, siyasi çıkarların ve bağlılıkların kaybolması (Peter Drucker'in meşhurca özetlediği gibi "artık toplum tarafından kurtarılmak yok" ya da Margaret Thatcher'ın eşit derecede açıkça ilan ettiği gibi "toplum yoktur: sadece bireyler ve aileleri vardır") ve nüfusun çok geniş bir kısmının kurumsal siyasete katılmaktan geri çekilmesi, devlet gücünün mevcut temellerinin nasıl çatırdadığını kanıtlıyor.

Piyasalar tarafından üretilen güvensizliğe programlı müdahalesini iptal eden ve tam tersine bu güvensizliğin ebedileştirilmesi ve yoğunlaştırılmasının halkının refahını düşünen her siyasi gücün görevi olduğunu iddia eden günümüz devleti, meşruluğunu dayandırabileceği başka, ekonomik olmayan belirsizlik ve güvensizlik çeşitleri bulmalı. Bu alternatif yakın

zamanda *kişisel güvenlik* meselesinde (münhasır olmasa da, en olağanüstü şekilde Amerikan hükümeti tarafından) bulunmuşa benziyor. İnsan bedenlerine, malvarlıklarına ve yaşam alanlarına, suç faaliyetlerinden, "altsınıfın" anti-sosyal davranışları ve en güncel olarak küresel terörizmden ve artan bir şekilde "yasadışı göçmenlerden" doğan tehditler. Piyasadan doğan –rahatsızlık verecek ölçüde görünür ve açık olan– güvensizliğin aksine, devletin kurtuluş sunmaktaki tekelini geri kazanmasını sağlayacağını umduğu bu *alternatif* güvensizliğin yeterli miktarda korkuya sebep olması için suni olarak şişirilmesi ve güçlendirilmesi, en azından yeterince "resmi korku" yaratmak için abartılması gerekiyor. Bunun bir yandan da devletin önüne geçmek için hiçbir şey yapamayacağı –ve yapmak istemediği– ekonomik güvensizliği arka plana atması gerekiyor. Sosyal statü, öz değer ve geçimi tehdit eden piyasa ürünü tehditlerin aksine, kişisel güvenliğe gelecek tehlikelerin kapsam ve öneminin en karanlık tonlarda sunulması gerekiyor. Bundaki amaç (çoğunlukla Stalinci siyasi rejimde olduğu gibi) *tehditlerin gerçekleşmemesinin,* devlet kurumlarının dikkati, ilgisi ve iyi niyeti sayesinde önlenen olağandışı bir olay olarak kutlanabilmesidir. *Muafiyet gücünün, acil durumların ve düşman yaratma çabasının aşırı boyutlara ulaştığına şaşmamalı.* Tüm egemenliğin ebedi temelinde muaf tutma gücünün mü yattığı veyahut düşman seçme ve teşhir etmenin "siyasi" olan tarafından doğaçlama mı yapıldığı tartışmalıdır; ancak günümüzde bu iki eylem için sarf edilen güç, geçmişte hiç bu kadar fazla olmamıştı.

CIA ve FBI'ın son yıllarda en çok meşgul olduğu etkinlikler şunlar: Amerikalıları her an güvenliklerine kastedebilecek teşebbüslere karşı uyarmak, onları sürekli alarm halinde tutarak gerginliği artırmak. Böylece bu teşebbüsler gerçekleşmediğinde rahatlayacak bir gerginlik olacak ve bunu sağladığı için halk nezdinde tüm övgüyü hak eden devlet yönetiminin giderek indirgendiği kanun ve düzen kurumları olacak.

10 Haziran 2002'de en üst düzey Amerikan yetkilileri (FBI Yöneticisi Robert Mueller, Amerikan Başsavcı Yardımcısı General Larry Thompson, Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz ve diğerleri) el Kaide mensubu bir terörist olduğu düşünülen bir kişinin, Pakistan'daki eğitim kampından Chicago'ya dönüşünde yakalandığını açıkladılar.[18] Olayın resmi açıklamasına göre, Amerikan vatandaşı, Amerika'da doğmuş ve yetiştirilmiş, Jose Padilla (ismi Latin Amerika kökenli olduğunu akla getiriyor, yani uzun göçmen etnik kimlikler listesine en son katılan ve görece kötü yerleşmiş ilavelerden birisi) İslam'a dönmüş, Abdullah el-Muhajir adını almış ve acilen eski memleketine nasıl zarar vereceğini öğrenmek için yeni Müslüman kardeşlerine koşmuş. Zanaatkâr olmayı gerektirmeyen bir zanaat olan "kirli bomba" yapımında eğitim almış: "yapması korkutucu derecede kolay" birkaç gram kolay bulunan konvansiyonel patlayıcı ile terörist bozuntularının "elde edebilecekleri" "neredeyse herhangi bir tür radyoaktif maddenin" birleşiminden yapılan bir bomba. ("Yapması korkutucu derecede kolay": bombaları yapmak için neden ileri eğitim alması gerektiği tam açık değildi, ancak dağınık korkuları, gazabın meyvelerini sulamak için kullandığınızda mantık ne oradadır ne de burada). *USA Today* muhabirleri Nichols, Hall ve Eisler "sıradan Amerikalıların 11 Eylül sonrası kelime dağarcığına yeni bir tabir eklendi: kirli bomba", duyurusunu yaptılar.

Takip eden yıllarda daha da açık görüldüğü gibi, bu çok güçlü ve boğucu bir akımın basit bir başlangıcıydı. 2007 senesinin son gününde *New York Times* Amerika'nın artık bir "demokratik toplum" olarak tarif edilmesinin çok zor olduğunu söyleyen bir başyazı yayınladı. Başyazı devlet tarafından yapılan suiistimallerin bir listesini veriyordu, CIA'in yaptığı işkenceler ve bunların sonucunda Cenevre Anlaşması'nın defalarca çiğnenmesi, Bush yönetiminin Amerikan vatandaşlarının hayatlarını gizlice takip etmesini sağlayan yasallaştı-

rılmış yasadışılıklar ve devlet yetkililerinin kişisel ve anayasal özgürlükleri özür bile dilemeden çiğnemekteki ısrarları ve hepsi terörizme karşı yürütülen savaşın koruması altında yapılan daha niceleri. *New York Times* yazı kurulu 11 Eylül 2001'den beri ABD hükümetinin "kanunsuz davranma halini". başlattığı düşüncesindeydi. Bu tarz kaygıları tek dile getiren *New York Times* değildi. Seçkin yazar, Başkan Clinton'ın eski kıdemli danışmanı Sidney Blumenthal, Amerikalıların artık şuna eşdeğer bir hükümette yaşadığını söylüyordu: "İşkence, hayalet mahkûmlar, gizli hapishaneler, alıkoymalar ve gizli dinlemelerle dolu bir ulusal güvenlik devleti."[19] *New York Times* köşe yazarı olan Bob Herbert, Bush rejimi sırasında üretilen karanlık dışlama, gizlilik, yasadışı izleme ve işkence alanlarının Amerikalılara "totaliterliğe giden bir haritadan"[20] başka bir şey önermediğini söylüyordu.

Fakat Henry A. Giroux'un yakın zamanda belirttiği gibi:

> ABD'nin demokratik bir ulus olarak tanımlanamayacak raddeye erişmesindeki tek sorumlunun Bush yönetimi olduğunu söylemek hata olur. Bu tür iddialar şu anda Amerika'yı esir almış toplumsal sorunları Bush yönetiminin gerici politikalarına indirgemeye yol açar: Bush'un yönetimi 20 Ocak 2009'daki sonuna yaklaşırken bir rehavet havasının hâkim olmasına neden olan bir görüştür bu. Ani rejim değişikliği sırasında açığa çıkan bu rehavet, günümüzdeki krize gerçekten siyasi bir yanıt vermekte yetersiz kalıyor, çünkü Bush'un politikalarının sadece Clinton zamanındaki sosyal ve ekonomik politikaların tekrarları olduğunu gözden kaçırıyor. Aslında Amerika'nın son on yıldaki dönüşümü bir kopuştan öte, alttan alta bir takım siyasi, iktisadi ve toplumsal kuvvetlerin öncü olduğu, demokratik idealleri tahrip mirasının altında dolanan baskıcı ve anti-demokratik eğilimlerin, artık seri ve güçlü bir şekilde ve fazlasıyla rahatsız edici otoriterliğin yeni yüzü olarak ortaya çıkmasıdır. Amerikan "demokrasisinin"

> şu anki halini belirleyen, devlet kurumuna karşı yapılan yozlaştırıcı saldırının eşsiz bir şekilde çift kutuplu olan yapısıdır; bazıları tarafından Yeni Yaldızlı Çağ olarak adlandırılan bu eşi görülmemiş açgözlülük ve fanatik kapitalizmin etkileri ile artık yeni dünya düzenini belirleyen "yeni dışlama coğrafyaları ve zenginlik alanları" içerisindeki harcanabilir kılınmış bireyleri ve grupları terk etmekteki –hatta yermekteki– kararlılığı daha da acımasız ve vahşi olan, yeni bir politika türünün birleşimidir.[21]

Bütün bunlar ABD'de oldu; ancak korkunun miktarını artırmak ve bunun sonucunda doğan kaygıyı boşaltacak hedefler bulmak çabasının benzerleri dünya çapında fark ediliyor. Donald G. McNeil Jr. Avrupa politik spektrumundaki en yeni kaymaları özetlerken şu tespitte bulunmuş: "Politikacılar çıkar sağlamak için suç korkusunu kullanırlar."[22] Sahiden dünyanın her yerinde demokratik seçimlerle başa gelmiş hükümetler için "Suçla sert mücadele edeceğim" kartı diğer rakipleri yenmek için koz haline geldi, fakat kazanan el neredeyse her yerde aynı şekilde; "daha fazla hapishane, daha fazla polis ve daha uzun ceza süreleri" vaatleri ile "göçmenlik yok, mültecilik hakları yok, vatandaşlığa kabul etmek yok" yeminlerinin bir birleşimi mevcut. McNeil'in söylediği gibi, "Avrupa çapında bütün politikacılar kalıplaşmış 'yabancılar suça yol açar' yargısını, modası geçmiş etnik nefret ile daha iştah kabartan kişinin kendi güvenliğine duyduğu kaygıyı birleştiriyorlar". Öyle görünüyor ki Avrupalı siyasilerin, Amerikalı şarkı sözü yazarları ile senaristlerin gerisinde kalmaya niyetleri yok.

Boş yere Nazilerin hâkim olduğu Avrupa'dan kaçmaya çalışan Walter Benjamin, yasal istisna ile yasal normun yer değiştirdiğini, istisnanın bir kurala dönüştüğünü gördü.[23] Aradan yarım yüzyıldan fazla zaman geçtikten sonra, tarihteki olağanüstü hal örneklerini inceleyen Giorgio Agamben

şu sonuca vardı: istisna hali (ismi "olağanüstü hal", "kuşatma hali" ya da "sıkıyönetim" olabilir) "günümüz siyasetinde git gide devletin daha da baskın bir paradigması haline geliyor". Git gide daha fazla kanun, karar ve düzen "bireyin bütün yasal statüsünü kökten silip, yasal olarak idare edilemeyen ve sınıflandırılamayan bir varlık yaratma" eğiliminde.

Umuyoruz ki "resmi korkunun" devlet gücünün hizmetinde Stalin'in yaptığı şekilde kullanılması geçmişte kalmıştır. Fakat meselenin kendisi hakkında bu söylenemez. Stalin'in ölümünden elli yıl sonra, zorla ama hevesle kendilerini meşrulaştırma formüllerinden vazgeçmeleri sonucunda doğan boşluğu kapatmak için, bunun kullanımının yeni ve daha gelişmiş biçimlerini çaresizce arayan modern kuvvetlerin ajandalarında her gün yer alıyor. Carl Schmitt tarafından ortaya konulan egemenliğin sırrı doğaçlama olabilir, fakat muaf tutma imtiyazına git gide daha sık başvurulmasının kısıtlı bir zaman dilimine bağlı tarihi sebepleri vardır. Umarız bu tutum tarihin akışı içinde sınırlı bir süre için geçerli olur.

9

Kötülüğün Doğal Bir Tarihi

Anatole France'ın 1912 yılında yayınlanan *Tanrılar Susamışlardı*[1] adlı romanını okuyan yirmi birinci yüzyıl okurunun aynı anda hem hayrete düşüp hem de mest olmaması çok zordur: Büyük olasılıkla, okur, tıpkı benim gibi, yazara olan hayranlığının altında ezilir. Öyle bir yazardır ki, Milan Kundera'nın diyeceği gibi, "dünyanın önünde asılı olan perdeyi", "ön yorumlamaların perdesini yırtmayı" başarmış ve böylece "büyük insan çekişmelerini, safça iyi ve kötünün çatışması olarak yorumlanmaktan" kurtarıp, "onları trajedinin ışığında anlamak"[2] için uğraşmıştır; Kundera'ya göre bu tüm roman yazarlarının çağrısı ve tüm roman yazımının uğraşıdır. Fakat buna ek olarak daha doğmamış, gelecekteki okurlar için, daha henüz dokunmamış, ancak romanın yazımı bittikten sonra, özellikle ölümünden sonra daha da büyük bir hevesle dokunup "dünyanın önüne" asılacakları kesin olan perdeleri yırtacak araçları tasarlamış ve denemiştir...

Anatole France kalemini bir kenara koyup, bitmiş kitabına son bir kere baktığında, "Bolşevizm", "fanatiklik", ve hatta "totaliterlik" gibi kelimeler ne Fransızcada ne diğer sözlüklerde vardı ve ne de Stalin ve Hitler gibi isimler tarih kitaplarında. Anatole France'ın ilgisi, güzel sanatlar dünyasına yeni giren bir gence, büyük yeteneği olan ve umut vaat eden bir delikanlı olan Evariste Gamelin'e odaklanmıştı. Fakat bu delikanlının Watteau, Boucher, Fragonard ve popüler beğeninin diğer diktatörlerine duyduğu iğrenme daha da fazlaydı. Onların "kötü zevki, kötü çizimleri, kötü tasarıları", "açık bir stilleri ve çizgilerinin hiç olmamasının", "doğa ve gerçekliğin

hiç farkında olmamalarının" ve "maskeler, oyuncak bebekler, gereksiz süsler ve çocukça saçmalıklara" olan ilgilerini, onların "tiranlar ve köleler için çalışmaya" olan gönüllülükleriyle açıklıyordu. Gamelin şundan emindi, "yüz sene sonra Watteau'nun bütün tabloları kilerlerde çürümüş olacak" ve şunu öngördü, "1893'te sanat öğrencileri Boucher'in tuvallerinin üstünü kendi eskizleriyle kaplayacaklar". İhtilalin hâlâ narin, zayıf ve kırılgan olan çocuğu Fransız Cumhuriyeti büyüyüp, tiranlık ve kölelik hidrasının çok sayıdaki kafasını birbiri ardına kesecekti; bunlara sanatçıların açık stillerinin yokluğu ve Doğa'ya karşı körlükleri de dahildi. Cumhuriyete karşı komplo kuranlara acıma yoktu, tıpkı özgürlüğün düşmanlarına özgürlük olmaması ve de hoşgörünün düşmanlarına hoşgörü olmadığı gibi. Kuşkucu annesinin dile getirdiği şüpheler hakkında Gamelin tereddüt etmeden şu yanıtı verirdi: "Biz Robespierre'e güvendik; onun ahlakı bozulmaz. Herkesin ötesinde Marat'a güveniriz. O insanları gerçekten sever, onların gerçek çıkarlarını fark edip, hizmet eder. O her zaman hainlerin foyasını ilk meydana çıkartan ve komploları bozandı." Çok nadir olan otoriter müdahalelerinden birisinde, France kahramanının düşünceleri, amelleri ve beğenilerini "tahtın kendisini yok edip, eski düzeni tersyüz eden küçük adamın" "sakin fanatikliği" olarak açıklar ve damgalar.

Romen bir faşist gencinden bir Fransız felsefeci yetişkinliğine geçiş yolunda, Emile Cioran Robespierre ile Marat ve Stalin ile Hitler devrindeki gençleri şu şekilde özetledi: "Onlar talihsiz insanlardı. Hoşgörüsüzlük doktrinini dile getirenler ve yürürlüğe koyan onlardır. Kana, barbarlığa, kargaşaya susamış olan onlardır."[3] Peki tüm gençler mi? Ve sadece gençler mi? Ve sadece Robespierre veya Stalin'in devrinde mi?

Kant'a göre başkalarına saygı ve iyi niyet göstermek aklın olmazsa olmazıdır. Bu demektir ki insan, Tanrı veya Doğa tarafından akıl bahşedilmiş bir canlı, Kant'ın fikir yürütmesi üzerinde düşünürse, bu ahlaki zorunluluğun kategorik niteliğini

mutlaka kabul edecek ve bunu davranışının bir kuralı olarak benimseyecektir. Bu bahsedilen kategorik zorunluluk özünde başkalarının size nasıl davranmasını istiyorsanız onlara o şekilde davranın buyruğuyla özetlenebilir. Başka bir deyişle, İncil'deki komşunuzu kendiniz gibi sevin emrinin başka bir türüne. Fakat Kant'ın bahsettiği haliyle bu, ayrıntılı ve iyi işlenmiş mantıklı görüşlere dayanır ve dolayısıyla ne yapılması ve ne olması gerektiği konusunda *Tanrı'nın iradesine* başvurmak yerine, gerekenin ne olduğu ve ne yapılması gerektiğine karar verilmesi durumunda *insan aklının* otoritesine başvurur.

Fakat kutsal dilden laik dine geçişte bu emrin ikna edici güçlerinin bir kısmı kayboldu. Hiç utanmaksızın "kararcı" olan Tanrı'nın iradesi, insanlar arası ilişkilerde temel, önceden karar verilmiş ve kaçınılmaz bir simetri olduğunun varsayılması durumunda inkâr edilemez ve sorgulanamaz kuvvet *bahşedebilir*; bu hem dinsel hem laik türleri için zaruri bir varsayımdır. Akıl ise bu varsayımın doğruluğunu *göstermek* için bir sürü çabaya girer. Sonuçta insanlar arası ilişkilerin simetrik olması gerektiği savı inanç evrenine aittir, şart koşulan ya da sorgulamadan kabul edilenlerin evrenine (dolayısıyla "böyle olsa daha iyi olur..." veya "Tanrı'nın iradesine itaat etmek zorundayız" temellerinde kabul edilebilir); fakat deneylerle sınanabilir bilgi evreninde yeri yoktur; yani aklın nüfuz sahası, ya da daha doğrusu doğal yaşam alanında. İster aklın yasama gücünün savunucularının aklın doğruluk arayışında yanılmazlığına ("olayların gerçekte nasıl olduğu ve sadece ve sadece nasıl olabileceği"), ister aklın faydacıl meziyetlerine (yani gerçekçi, makul ve akla yatkın niyetleri hayallerden ayırma yetisi) başvursunlar, simetrinin gerçekliğini tatmin edici bir şekilde savunmakta zorlanacaklardır. Simetriyi uygulamanın işlevsel olduğunu kanıtlamakta daha da çok zorlanacaklardır.

Sorun, kısaca bu tartışılan varsayımı destekleyen deneysel kanıtların yetersizliğidir. Akıl tam olarak bu türden kanıtla-

ra yargısını dayandırarak, çözümü tartışmalı olan konularda son söze kadar hak iddia eder, bir yandan da tüm diğer dayanakların geçerliliğini reddeder. Bir başka, fakat bununla yakından alakalı sorun ise aksi yöndeki kanıtların çokluğudur. Şöyle ki, insanların yaptıklarında etkili olmaları ve hedeflerine erişmekteki ustalıkları teşvik edildiğinde, akıl bunun taşıyıcılarını, seçim özgürlüklerine koyulan simetri, karşılıklılık, yükümlülüklerin ve davranışların geri döndürülebilirliği gibi kısıtlamalardan kurtarmaya odaklanıyor. Başka bir deyişle, aklın taşıyıcılarının, yaptıkları seçimlere bağlı etkenler listesinden, sessizce davranışlarının kendilerine geri dönebileceği endişesini ya da daha sert, fakat daha isabetli bir deyişle, kötülüğün kötülük işleyenlere geri tepme olasılığını silebilecekleri haller yaratmaya odaklanıyor.

Kant'ın umutlarının aksine, ortak akıl zamanının ve enerjisinin çoğunu sözüm ona kategorik zorunluluğun taleplerini ve baskılarını dindirmek ve etkisiz hale getirmekle harcıyor. Aklın talimatlarına göre, en akla yatkın, en ilgiye değer ve en övülmeye değer davranış ilkeleri, taraflar ve onların eylemlerinin nesneleri arasındaki simetriyi önlemek veya yıkmak olmalı; ya da en azından kullanıldıktan sonra karşılıklı hareket etme şansını en aza indirgeyen manevraları. "Akla yatkın" olan şeyler genelde "ahlaka yatkın" olmayı baştan reddederler. Her koşulda ahlaki bir sınamayı geçemediğinde akla yatkınlığından hiçbir şey kaybetmez.

Akıl, gücü besleyen bir bakım-onarım merkezidir. Öncelikle, bir kudret (*Macht, pouvoir*) fabrikasıdır; bu kişinin eşyanın tabiatı gereği ya da başka hedefler güden kişiler yüzünden oluşan dirence rağmen hedeflerine erişebilme yetisi olarak tanımlanır. Diğer bir deyişle, "kudretli olmak", inatçı bir öznenin durgunluğunu aşabilmek ya da oyunun diğer karakterlerinin emellerini görmezden gelmektir. (Yani çok oyunculu oyundaki öznelliğin ve etkililiğin tek sahibi olmak, dolayısıyla diğer özneleri eylemlerin nesneleri veya onun ta-

rafsız fonu haline indirgemektir). Tabiatı gereği kudret ve güç asimetriktir (kişinin şunu diyesi gelir: tıpkı doğanın yokluğa katlanamaması gibi, güç de simetriye katlanamaz). Güç farklılıkları birleştirmez ya da aynı düzeye getirmez; güç böler ve zıtlaştırır. Güç, simetrinin, karşılıklılığın ve mukabelenin azılı düşmanı ve bastırıcısıdır. Gücün kudreti, olasılıkları manipüle etme ve ihtimalleri, şansları, imkânları farklılaştırma kuvvetinde yatar: bunların hepsi, arta kalan bölünmeleri mühürleyip, dağılım eşitsizliklerini operasyonun alıcılarının itirazları ve muhalefetlerine karşı bağışık kılınmasıyla sağlanır.

Özetle, üretilmesi ve hizmet edilmesi aklın varoluş çağrıları olan yapma gücü ve kudreti, temelde Kant'ın zorunluluğunu kategorik yapan varsayımın açıkça reddi veya görmezden gelinmesi anlamına gelir. Friedrich Nietzsche tarafından açıkça ve keskin bir şekilde ifade edildiği gibi:

> İyi nedir? Güç hissini artıran her şey... Kötü nedir? Zayıflıktan doğan her şey... Zayıf ve beceriksizler yok olacaklardır: insanlığımızın ilk ilkesi. Ve onların yok olmasına yardımcı bile olunmalıdır. Her türlü kötülükten daha zarar verici olan nedir? Tüm zayıf ve beceriksizlere sempati duymak...[4]

"Yıkımdaki neşeyi bilirim," diye kabul ediyordu Nietzsche gururla. "Bu nedenle ben *en mükemmel yok ediciyim*."[5] Kelimeleri ete büründürecek (ve dahası, kelimelerin eti *öldürmesini* sağlayacak) silahlarla kuşanmış birkaç nesil daha "en mükemmel yıkıcı" Nietzsche'nin hayalini gerçekleştirmek için çok uğraştı, buradan esin alabilirlerdi; ve çoğu aldı da. Nietzsche'nin zayıf ve beceriksizlerin yok olmasına yardımcı olunması tavsiyesi sayesinde niyetlerinin günahlarından arınıyorlar. Zerdüşt, Nietzsche'nin yetkili sözcüsü ve temsilcisi, şöyle söyler: "Bana karşı en büyük tehlike her zaman hoşgörü ve anlayışta yatmıştır; insanlığın tüm istediği ise kendine hoşgörü ve anlayış gösterilmesidir."[6] Doğanın hükümlerini

tamir etmeye çalışmak sadece tamircinin mahvolma tehlikesini göze almasıyla yapılabilir. Mahvolmaktan kaçınmak için, insanlar azat edilmelidir: yüksekte ve güçlü olanlar acımadan, şefkatten, (haksız yere) vicdan azabından ve (davetsiz) *şüpheden*; aşağıda ve basit olanlar ise *umuttan*.

Bir gizemi çözme çabası, ahlaki felsefecileri, geceleri muhtemelen diğer bütün gizemlere nazaran daha çok ayakta tutuyor; *unde malum* (nereden kötülük gelir?) ve özellikle daha acil olarak "iyi insanlar nasıl kötüye dönüşürler"[7] (ya da daha önemlisi, iyi niyetli aile bireylerinin ve dost, müşfik komşuların canavarlara dönüşümlerinin sırrı). Bu sorular yirminci yüzyılda gittikçe artan totaliterlik dalgasıyla tetiklendiler ve güçlü bir ivme kazandılar, Yahudi soykırımı açıklamalarıyla şiddetlendiler ve soykırım sonrası dünya ile mayın tarlası arasındaki gözle görülür benzerliğin –patlamanın eninde sonunda olacağının bilinmesi, ancak kimsenin ne zaman ve nerede olacağını bilmemesi– artan kanıtlarıyla daha da hızlandılar.

Başından beri yukarıda bahsedilen gizemi çözme çabaları üç farklı yol izledi; büyük ihtimalle uzunca bir süre daha bu üç yol izlenmeye devam edilecek çünkü üçünün de güzergâhında, kâşifleri tatmin edici bir şekilde istedikleri hedefe ulaştıracak bir son durak yok gibi gözüküyor. Sonuçta onların bu keşfinin sebebi, akıl ağıyla Günther Anders tarafından "şuur eşiği üstü" (*überschwellige*) olarak tarif edilen görüngüleri yakalamaktır. Tarif edilen bu görüngüler kavranamaz ve entelektüel olarak özümsenemez, çünkü hissi veya zihni tüm ağlara büyük gelirler, dolayısıyla aşikâr zıtları olan "bilinçaltı" (*unterschwellige)* görüngülerle aynı kaderi paylaşırlar. Bunlar en sık dokunmuş ağları bile aşabilecek kadar küçük ve hızlıdırlar, yakalanıp, entelektüel kullanım için akla gönderilemeden ortadan kaybolurlar.

Görünüşe bakılırsa en son Jonathan Littell'in *Nazikler* kitabında, çok önemli olmayan birkaç nitelemenin yardımıyla

izlenmiş olan ilk yol zalimce eylemlerde bulunmuş veya suçüstü yakalanmış *bireyler* arasında keşfedilen veyahut varsayılan *fiziksel* gariplikleri (ya da biyografik gariplikleri fiziksel tortularını) derinlemesine araştırıp, düşünmeyi esas alır. Dolayısıyla bu bireylerin, ortalama bireye göre, özendirildikleri veya emredildiklerinde zulüm yapmaya daha meyilli veya hevesli oldukları varsayılır. Bu yolun taşları, soykırım sonrası dönemde insanların canavarca eylemleri meselenin ne kadar korkutucu bir boyut alabileceğini gözler önüne sermeden önce döşenmeye başlamıştı. Buna Theodore Adorno'nun oldukça önemli ve unutulmaz "otoritaryen kişilik" çalışmasında başlanmıştı. Bu çalışma, kötülük yapanların, tabiri caizse, kötülük yapmayı kendilerinin seçtiği fikrini ön plana çıkartıyordu ve bahsedilen kendi seçimi olma durumunun, bireysel karakterin yetiştirilmeyle oluşan değil, doğuştan olan özellikleriyle belirlendiğini söylüyordu.

Bir başka, belki de en geniş ve en işlek yol, davranışsal *koşullanma* üzerine kuruluydu. Bu yol sıradan ya da çoğu genel koşulda normal olan bireyleri, kötülük eylemine dâhil olmaya teşvik eden toplumsal konumlandırmaları veya durumları ya da başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, diğer türlü derinlerde bastırılmış olarak kalmaya devam edecek olan kötü eğilimlerin açığa çıkmasını sağlayan koşulları inceler. Bu yolu izleyen araştırmacılar için, sanık koltuğuna oturması gereken belli bireysel özellikler değil, belli toplum türleridir. Örneğin Siegfried Kracauer veya Hans Speier, sayıları giderek artan ofis çalışanları (*Angestellte*) arasında bir kötülük ordusunun istihdam edilmesini teşvik eden kirli ahlaki havanın kaynağını araştırır. Bu kötü kokulu, gerçekten de ahlaki olarak zehirli hava kısa süre sonra Hannah Arendt tarafından burjuvazinin "proto-totaliter" eğilimlerine yorulmuş ya da (Bertolt Brecht'in kısa ve öz şekilde söylediği gibi "Önce Yemek gelir, sonra Ahlak" prensibiyle) zorla kitleler haline dönüştürülmüş sınıfların cahilliklerine ve bayağılıklarına atfedilmişti.[9]

Belki de bu düşünüş biçiminin en önde gelen sözcüsü olan, sert ve katı bir şekilde toplumsal görüngülerin bireysel zihne indirgenmesine karşı koyan Hannah Arendt, Nazi ayartıcılarının içindeki gerçek dâhinin Himmler olduğunu gözlemlemiştir. Kendisi ne Goebbels gibi bohemce bir yaşamdan gelmiş, ne Julius Streicher gibi bir cinsel sapık, ne Goering gibi bir maceracı, ne Hitler gibi bir fanatik ne de Alfred Rosenberg gibi bir deliydi. O, "kitleleri bir topyekûn hâkimiyet sistemi şeklinde tertiplemeyi" şu (doğru!) varsayımı sayesinde başardı: erkeklerin ezici çoğunluğu vampir veya sadist değildir, iş sahipleri ve ailelerini geçindiren kimselerdir.[10] Bu gözlemin Arendt'i nihai olarak hangi noktaya ulaştırdığını *Kudüs'teki Eichmann* kitabından öğrenebiliriz. Onun en çok alıntısı yapılan çıkarımı, kötülüğün sıradanlığı üzerine yaptığı kısa ve öz hükümdü. Bu hükmü verdiğinde Arendt'in kastettiği canavarlıkların canavarlara, zorbalıkların zorbalara ihtiyaç duymadığıydı ve Eichmann ile ilgili sorunun tam olarak, psikoloji ve psikiyatrinin üstün bilgelerinin incelemelerine göre, onun (birçok suç ortağı gibi) bir canavar veya sadist değil de, rahatsız edici, korkutucu, ürkütücü derecede "normal" olmasıydı. Arendt'in Eichmann'ın "yüzsüz, ruhsuz bir robot" olmakla alakası olmadığı sonucuna Littell tam olmasa da en azından bir miktar katılırdı. Bu yolu izleyen çalışmaların en son örneklerinden biri Philip Zimbardo'nun 2007'de yayınlanan *Şeytan Etkisi*'dir. Kan dondurucu ve asap bozucu bu çalışma, bir grup iyi, sıradan, sempatik ve popüler Amerikalı kadın ve erkeğin, "hiçbir yer gibi bir yer" olan uzak Irak diyarına nakledilip, art niyetli ve daha aşağı bir insan türü oldukları düşünülen ya da belki insandan daha düşük bir varlık olan mahkûmların başına dikildiklerinde canavarlara dönüşmesini konu alıyor.

Canavarca işleri yapanlar sadece ve sadece canavarlar olsaydı dünya göze ne kadar rahat, güvenli, sıcak ve dost canlısı gelirdi. Canavarlara karşı görece korunaklıyız ve canavarların yapmaya muktedir oldukları ve yapma tehdidin-

de bulundukları kötülüklere karşı sigortalı olduğumuzdan emin olabiliriz. Psikopatları ve sosyopatları fark etmeleri için psikologlarımız var, nerede çoğalıp toplanmalarının daha mümkün olduğunu söylemeleri için sosyologlarımız var, onları kapalı kapılar ardında tecride mahkûm etmesi için yargıçlarımız var ve orada kaldıklarından emin olmak için polislerimiz veya psikiyatrlarımız var. Heyhat, iyi, sıradan, sempatik Amerikalı kadın ve erkekler ne canavar ne de sapıktılar. Ebu Garip hapishanesinin mahkûmlarına hükmetmekle görevlendirilmeselerdi, yapmaya muktedir oldukları şeyleri *asla* bilemezdik (düşünemez, tahmin edemez, hayal edemez, düşleyemezdik). Tezgâhın başında duran o kızın kendisine deniz aşırı görev verildiğinde mahkûmlarına karşı giderek daha zekice ve tuhaf, aynı zamanda şeytani ve sapkın aşağılama, taciz etme, işkence ve eziyet etme yöntemleri geliştireceği hiçbirimizin aklına gelmezdi. Onun ve arkadaşlarının memleketlerindeki komşuları, bugün bile çocukluklarından beri tanıdıkları o sempatik kadın ve erkeklerin Ebu Garip işkence odalarında fotoğrafları çekilenlerle aynı kişiler olduğuna inanmayı reddediyorlar. Ama öyleler.

İşkenceci grubun lideri ve rehberi olduğundan şüphelenilen Chip Frederick'in psikolojik incelemesinin sonucunda, Philip Zimbardo Chip Frederick'in geçmişinde kesinlikle herhangi bir tür taciz edici, sadistçe davranış sergileyeceğini tahmin etmesini sağlayabilecek bir şey görmediğini söylemiş. Tam tersine, geçmişindeki bilgilere bakıldığında, bu kadar anormal bir durumda çalışmak ve yaşamak zorunda bırakılmasa, Amerikan ordusunun reklam afişlerini süsleyebilecek derecede örnek bir asker olabilirmiş gibi gözüküyormuş.

Gerçekten de, Chip Frederick akla gelebilecek her türlü psikolojik testi çok iyi derecelerle geçerdi. Aynı şekilde en sorumlu ve ahlaki olarak hassas hizmetlere, örneğin asayiş ve düzenin resmi, üniformalı koruyuculuğu gibi görevlere aday olan kişilere rutin olarak yapılan davranış incelemelerinin en

kapsamlılarını da başarıyla geçerdi. Chip Frederick ve en yakın ve namlı ahbabı Lynndie England vakasında, hâlâ emirlere uydukları ve aslında nefret ettikleri ve iğrendikleri zulümleri yapmak zorunda kaldıklarını, yani avcı kurtlar yerine uysal koyunlar olduklarını (aksi yöndeki delillere rağmen) hâlâ savunuyor olabilirsiniz. Bu durumda onlara karşı yapılan suçlamalardan sadece korkaklığı veya üstlerine abartılı saygıyı kabul edersiniz; en fazla, "normal" hayatlarında onlara yol gösteren ahlaki prensipleri bu kadar kolayca ve itiraz etmenin i'si bile olmadan terk ettikleri suçlamasını kabul edersiniz. Peki ya bürokratik merdivenin en üst basamaklarında olanlar? Emir verenler, zorla itaati sağlayanlar ve itaatsizleri cezalandıranlar? Kuşkusuz o insanlar canavar olmalılar?

Ebu Garip rezaletinin soruşturması asla Amerikan askeri komutasının üst kademelerine taşınmadı; çünkü tepedeki, emir veren insanların mahkeme huzuruna getirilip savaş suçlarıyla yargılanabilmeleri için, öncelikle kendi açtıkları savaşta kaybeden tarafta olmaları lazımdı ve onlar kaybetmemişlerdi. Fakat "Yahudi sorununun" "nihai çözümünün" araçları ile izleklerini yöneten ve uygulayıcılarına emirler veren Adolf Eichmann, kaybedenler tarafındaydı; kazananlar tarafından yakalanıp onların mahkemelerine getirilmişti. Dolayısıyla "canavar hipotezini", psikoloji ve psikiyatri mesleklerinin en saygın üyelerinin yaptığı çok dikkatli, gerçekten de titiz bir incelemeden sonra kullanmakta fayda vardı. En kapsamlı ve güvenilir araştırmada varılan nihai sonuç muğlâk olmaktan çok uzaktı. Hannah Arendt bu sonucu işte şöyle aktarıyor:

> Yarım düzine psikiyatr onu "normal" olarak belgeledi. Bir tanesinin, "En azından onu inceledikten sonra, benim olduğumdan daha normal" diyerek hayretini ifade ettiği söyleniyor, bir başkası ise onun tüm psikolojik görünüşünün, karısı ve çocuklarına, ana babasına, erkek ve kız kardeşlerine ve arkadaşlarına karşı tavrının "sadece normal değil istenen şekil-

de" olduğunu buldu... Eichmann ile ilgili sorun tam olarak onun gibi bir sürü kişinin olması ve çoğunun ne sadist ne de sapkın olmasıydı, onların korkunç derecede ve korkutucu şekilde normal olmalarıydı. Yasal kurumlarımız ve ahlaki yargı standartlarımızın bakış açısından bakıldığında, bu normallik *tüm zulümlerin birleşiminden* daha korkutucuydu...[11]

Bu gerçekten de bulguların en korkutucusu olmalıydı: eğer zulümleri yapanlar ve sapkın ve sadistçe davrananlar canavarlar değil de normal insanlarsa ("senin benim gibi adamlar" diye ekleyesim geliyor), o halde insanlık dışı olanları, insanlığın geri kalanından ayırmak için icat ettiğimiz ve yürürlüğe koyduğumuz tüm elekler, ya bozuk çalışıyorlar ya da baştan yanlış tasarlanmışlar ve kesinlikle etkisizler. Dolayısıyla biz, uzun lafın kısası, korunma*sızız* (insanın şunu ekleyesi geliyor "ortak hastalıklı davranma potansiyelimize karşı savunmasızız"). Dehalarını son raddeye kadar kullanıp, ellerinden geleni yaparak, insan görgüsünü ve insan birlikteliğinin biçimini "medenileştirmeye" çalışan atalarımız ve aynı şekilde onların düşünceleri ve davranışlarının izinden gidenlerimiz, tabiri caizse, yanlış kapıyı çalıyormuş...

Kişi *Nazikler*'i dikkatli okuduğunda, Arendt tarafından benimsenen "kötülüğün sıradanlığı" tezinin genel yorumlanış biçimine karşı gizli bir eleştiriyi fark edebilir: adını koymak gerekirse, kötülük yapan Eichmann'ın "düşüncesiz bir adam" olduğu varsayımına. Littell'in tasvirine göre Eichmann kendi alçak ihtiraslarının kölesi, ya da emirleri düşüncesizce uygulayan biri olmaktan çok uzaktır. "Kesinlikle Nürnberg'de tarif edildiği gibi bir *insanlık düşmanı* değildi," "ne de *sıradan kötünün* vücut bulmuş haliydi", aksine "çok yetenekli bir bürokrattı, görevlerinde aşırı derecede yetenekli, kararlı bir duruşu ve güçlü bir kişisel inisiyatif hissi olan birisiydi".[12] Eichmann bir yönetici olsaydı, kesinlikle bütün saygın Avrupa firmalarının iftihar kaynağı olurdu (kişi bunlara Yahudilerin sahip

olduğu veya yönettiği firmaları da ekleyebilir). Littell'in anlatıcısı Dr. Aue, kendisinin Eichmann ile karşılaştığı bir sürü anın hiçbirinde, Eichmann'da Yahudilere karşı, ihtiraslı bir nefreti bir kenara bırakın, kişisel bir önyargının izini bile görmediğinde ısrar ediyor. Onları sadece ve sadece görevi gereği işleme tabi tutulacak şeyler olarak görüyordu, ne daha fazla, ne daha az. Gerek işinde, gerek evinde Eichmann tutarlı bir şekilde aynı kişiydi, örneğin SS arkadaşlarıyla iki Brahms kuarteti çaldığı an gibi: "Eichmann sakin ve metodik bir şekilde çaldı, gözleri partisyona perçinlenmişti; hiç hata yapmadı."[13]

Eğer Eichmann "normal" idiyse, o halde herkese şüpheli gözüyle bakabiliriz; göz alıcı derecede normal olan arkadaşlarımızın ve tanıdıklarımızın hepsine; ve kendimize. Chip Fredericks'ler ve Adolf Eichmann'lar gözler önünde sokaklarımızda yürürler, bizim gibi, bizimle aynı dükkânların kasalarında sıraya girerler, sinemaları ve futbol statlarını doldururlar, trenlerde ve otobüslerde seyahat eder ya da sıkışan trafikte yanımızda duran otomobilin içinde olurlar. Yan dairede oturuyor olabilirler ya da bizimle aynı yemek masasında oturuyor olabilirler bile. Hepsi, müsait koşullar sağlandığında Chip Frederick veya Adolf Eichmann'ın yaptıklarını yapabilirler. Peki ya ben?! Bu kadar fazla sayıda insan insanlık dışı davranışlarda bulunma potansiyeline sahipse, ben de şans eseri, kaderin kaprisi sonucu kolaylıkla onların kurbanlarından birisi olabilirim. *Onlar* bunu yapabilir; bunu zaten biliyorum. Fakat aynı benim *kendimin de* "onlardan" birisine dönüşmem eşit derecede kolay değil midir? Sadece onların yaptıklarını başka insanlara yapabilecek başka bir "sıradan insan"...

John M. Steiner casusluk ağlarından esinlenerek "uyuyan"[14] benzetmesini, bir kişinin, henüz açığa çıkmamış şiddet eğilimini ya da böyle eylemlere katılmaya teşvik edilmeye zaafı olduğunu tarif etmek için kullanır. Yani farazi olarak belli insanların içinde olup, uzun süre görünmez kalabilen iğrenç bir

potansiyeli; sadece belirli müsait koşullarda, tahminen onu önceden bastırmış ve gizli tutmuş kuvvetler aniden zayıflatılıp, ortadan kaldırıldıklarında yüzeye çıkabilen (çıkmaya mahkûm olan?) bir eğilim, ya da açığa çıkabilecek bir zaafı. Ervin Staub (devasa) bir adım attı, hem Steiner'in savındaki "seçiciliğe" olan göndermeleri sildi, hem de çoğu insanın, belki de tüm insanların içinde art niyetli "uyuyanlar" olduğu savını öne sürdü: "Sıradan insanlar tarafından yapılan kötülük bir istisna değil normdur." O haklı mı? Bilmiyoruz ve asla bilemeyiz, en azından asla kesin olarak bilemeyeceğiz, çünkü bu tahmini kanıtlamanın ya da yalanlamanın deneysel bir yolu yoktur. Olasılıklar tavuklardan farklı değildirler: ancak yumurtadan çıktıktan sonra muteber ve kesin bir şekilde güvenilebilirler.

Kesin olarak neyi biliyoruz? "Hangi tür sadistçe davranışların" "sadist tipte" "olmayan bireylerden elde edilebileceği" Zimbardo tarafından daha önce Stanford Üniversitesi'nde yaptığı, mahkûm rolünü oynamakla rastgele görevlendirilmiş öğrencilere, yine rastgele seçilmiş "hapishane gardiyanlığı" yapma rolünü oynayan öğrenciler tarafından gösterilmişti.[15] Stanley Milgram, Yale'da yaptığı deneylerde, yine rastgele seçilen insanlardan, başka insanlara git gide artan şiddette elektrik şokları olduğuna inandırıldıkları şeyler uygulamalarını istedi. Deneyin sonucunda, kişiler kendilerine yapmaları söylenen işleri itici ve iç kaldırıcı bulsalar bile, "otoriteye itaat etmenin" "kökleri derine uzanan bir davranışsal eğilim" olduğu bulundu, o otorite tarafından verilen komutların tabiatı ve otoritenin türü ne olursa olsun sonuç pek değişmiyordu.[16] Bu etkene sadakat, görev bilinci ve disiplin gibi hemen hemen evrensel sosyalleşme tortularını eklerseniz, "kişiler pek zorlanmadan öldürmeye sevk edilebilir". Diğer bir deyişle, kötü olmayan insanları kötülük yapmaya itmek, kışkırtmak, ayartmak ve ikna etmek kolaydır.

Christopher R. Browning, Alman Rezerv Polis Taburu 101'de yer alan adamların çarpık, fakat daima kanlı olan yol-

larını inceledi. Bu birliğin mensupları, cephe görevine uygun olmayan zorunlu askerler arasından polislik yapmak üzere atandı ve en nihayetinde Polonya'daki Yahudilerin toplu katliamında yer almakla görevlendirildiler.[17] O ana kadar, cinayet işlemeyi bir kenara bırakın, hiç şiddet içeren eylemlerde bile bulundukları sanılmayan ve bunu yapabileceklerine dair hiçbir şüphe uyandırmayan bu insanlar (hepsi olmasa bile çoğu), cinayet işleme emrine uymaya hazırdı: yakın mesafeden, silahsız olan ve hiçbir şeyle suçlanmadıklarından ötürü masum oldukları bariz olan ve ne onlara ne de silah arkadaşlarına en ufak bir zarar verme niyeti bile taşımayan kadın ve erkekleri, yaşlı ve çocukları vurmaya. Browning, polislik görevine getirilen kişilerin sadece yüzde 10-20 kadarının emirleri yerine getirmek istemediklerini buldu (ve her şeyi açıkça anlatan *Sıradan İnsanlar* kitabında yayınladı). Fakat bunların yanı sıra bir de "git gide daha fazla hevesli katiller olan, infaz mangalarında ve "Yahudi avlarında" yer almak için gönüllü olan bir çekirdek grup" olduğunu buldu. Ancak açık ara en kalabalık zorunlu polis grubu, kendi inisiyatifleriyle öldürmek için fırsat kollamayan, ancak görev verildiğinde uysal bir şekilde getto temizleyicisi ve katil rolünü üstlenenlerdi. Bu tespitin bence en dikkat çekici özelliği, Browning'inkindeki fanatik, sakıngan ve ateşli "ne öyle ne böyleci" kişilerin istatistiksel dağılımının, Zimbardo ve Milgram'ın otoriter bir şekilde kabul edilen emirler deneylerindeki deneklerin tepkileriyle olan inanılmaz benzerliğiydi. Her üç durumda da, zulüm yapma emrini alan kişilerin bazıları meseleye balıklama atlayıp, içlerindeki kötülük dürtüsünü dışa vurmaya çok hevesliydiler; kabaca aynı sayıda olan bazıları koşullar ve çekimserlikleri yüzünden ne olursa olsun kötülük yapmayı reddettiler; oysa geniş bir "orta taban", kayıtsız, ilgisiz ve tutum spektrumunun ne bir ucuna ne de diğerine kuvvetlice yönelen veya bağlı olan kişilerden; ne ahlak yönüne ne de onun aksine bir duruş sergilemeyen, bunun yerine en az direnişi gösterip, ihtiyat

neyi gerektiriyorsa onu yapıp, kayıtsızlık neye izin veriyorsa onu yerine getiren kişilerden oluşuyordu.

Diğer bir deyişle, her üç vakada da (ve bu üçünün içlerinde en aydınlatıcı ve dikkat çekicisi sayıldığı, diğer pek çok kapsamlı çalışmada), kötülük yapma komutuna itaat mi edileceği yoksa karşı mı koyulacağı olasılıklarının dağılımı, istatistikte Gauss eğrisi –ya da Gauss çanı, Gauss dağılımı veya Gauss fonksiyonu– olarak bilinen standarda uydu. Bu modelin, en sık rastlanan, prototip niteliğinde, yani "normal" olasılık dağılımının grafiği olduğu düşünülür. Vikipedi'de okuduğumuza göre, Gauss eğrisi kavramı, sonuçların "bir orta nokta ya da ortalama etrafında kümelenme" eğilimini ifade eder. "Buna bağlı olasılık yoğunluğu fonksiyonu, tepesi ortalama noktasında olan bir çan şeklindedir." Aynı zamanda şunu okuruz: "Merkezi limit teorisine göre, çok sayıda birbirinden bağımsız etkenin toplamından oluşan her değişken, normal olarak dağılma eğilimindedir."

Kötülük yapmaları için baskıya maruz bırakılan insanların, çeşitli davranış tepkilerinin olasılıkları, açıkça Gauss eğrisi şeklini alma eğilimi gösterdiğine göre, şu varsayımı yapma riskine girebiliriz: bu insanların durumunda da sonuçlar çok sayıda birbirinden bağımsız etkenin ortak müdahalesinden doğmuştur. Komutları veren otoriteye karşı yüksek, içgüdüsel ya da derine yerleşmiş saygı veya korku, görev bilinci ve eğitim sonucu oluşmuş disiplinle ilgili düşüncelerle desteklenen sadakat; bunlar bu etkenlerden birkaçıydı, ancak yalnızca bunlar olmak zorunda değil.

Her yanı kapkara olan bu bulutun içinde makul gözüken (sadece makul...) tek olası umut ışığı, otoritenin bürokratik hiyerarşisinin gevşemesiyle veya dağılmasıyla damgalanan ve rakip tavsiyelerin dile getirildiği ortamların arttığı (bu seslerin artan tutarsızlığı ve azalan işitilebilirliğinden sorumlu iki etken) sıvı modern koşullarda, başka, daha bireysel, kişiye özgü ve kişisel etkenlerin, örneğin kişinin karakterinin, tepki

verme mekanizmasında git gide daha önemli rol oynayabileceğidir. Eğer bu olursa insanların insanlığı kazanabilir.

Fakat ortak deneyimlerimiz, şu ana kadar bize iyimser olmak için pek fazla neden vermediler. W. G. Sebald'ın (1999'da çıkan, Anthea Bell tarafından yapılan çevirisi İngilizcede *Yıkımın Doğal Tarihi Üzerine* adıyla yayımlanan *Luftkrieg und Literatur* başlıklı eserinde) dediği gibi, "kendi başımıza açtığımız talihsizliklerden ders çıkaramıyoruz" ve "biz ıslah olmayız ve geçmişteki yollara biraz benzeyen aşınmış yollardan gitmeye devam edeceğiz".[18] İster yetiştirilmemiz, ister tabiatımız gereği olsun, erişmeye çalıştığımız veya erişilmeye değer bulduğumuz hedeflerimize giden en kısa yolu aramak ve bulmaya yatkınlığımız söz konusu olduğunda, "talihsizlikler" (özellikle başkalarının başına gelen talihsizlikler) yolu kısaltmak, masrafları düşürmek ve etkilerini artırmak adına çok büyük masraflar olarak görülmezler.

Alexander Kluge'nin *Unheimlichkeit der Zeit* adlı eserinin ardından Sebald, Alman bir gazeteci olan Kunzert'in, Amerikan Sekizinci Ordu Hava Kuvvetleri'nden Frederick L. Anderson ile yaptığı röportajı alıntılar. Kunzert memleketi Halberstadt'ın Amerikan halı bombardımanı tarafından yok edilmesini engellemenin ya da önlemenin bir yolu olup olmadığını açıklaması için onu sıkıştırdığında, Anderson bombaların sonuçta "pahalı maddeler" oldukları cevabını verdi. "Pratikte, evde onları yapmak için bu kadar emek sarf edilmişken, dağlara ya da açık araziye atılamazlardı."[19] Sıradan olmayan bir şekilde açık konuşan Anderson, meseleyi tam 12'den vurdu; bombaların kullanılma kararı Halberstadt hakkında bir şey yapma ihtiyacı duyulmasından ötürü verilmemişti, aksine bombalarla bir şey yapma ihtiyacı Halberstadt'ın kaderini tayin etmişti. Halberstadt sadece bomba fabrikalarının başarısının bir (askeri lisanı güncellemek gerekirse) "tali zayiatıydı". Sebald'ın açıkladığı gibi, "materyal bir kere üretildikten sonra, uçakları ve onların değerli kargosunu doğu

İngiltere'nin havaalanlarında kullanılmadan bekletmek, tüm sağlıklı ekonomik içgüdülere aykırıydı".[20]

Bu "ekonomik içgüdü" Sir Arthur (Bombacı) Harris'in stratejisinin doğruluğu ve işe yararlığı hakkındaki tartışmalarda belki bir ihtimal ilk sözü söylemiş olabilirdi, ama son sözü kesinlikle söylemişti. 1944 baharından sonra Alman şehirlerinin yok edilmesine son hızla devam edildi. Bu esnada karar alıcılar ve askeri emir vericiler şunu çoktan fark etmişti: plan uzun uzadıya, kararlı, savurganca ve hararetle uygulanmasına karşın hava saldırısının resmi olarak açıklanan sözde hedefine ulaşılamamış, "Alman nüfusunun morali açıkça görüldüğü gibi kırılmamış, endüstriyel üretim ise en iyi ihtimalle az miktarda zarar görmüştü ve savaşın sonuna bir gün bile yaklaşılmamıştı". Bu keşif ve açıklama yapıldığı sırada, "materyal" çoktan üretilmiş ve depoları tepeleme dolduruyordu. Onu kullanmadan bekletmek gerçekten de "tüm sağlıklı ekonomik içgüdülerin aksine" olurdu, ya da, daha basitçe söylemek gerekirse, hiçbir "ekonomik anlam" ifade etmezdi. (Max Hastings'in 1979 senesine ait *Bombardıman Uçağı Komutanlığı* adlı çalışmasının 379'uncu sayfasından alıntılanan A. J. P. Taylor'ın tahminine göre, bombardıman harekâtı, tamamen bittiği noktada, savaş için yapılan toplam İngiliz üretiminin üçte birini "yutmuştu").

***

Buraya kadar, kötülüğün nereden geldiği sorusuna cevap arayışının, yakın zamanda ilerlediği iki yolu inceledik ve karşılaştırdık. Fakat üçüncü bir yol daha vardır. Bu yol, anlama uğraşı içindeyken yardıma çağırdığı etkenlerin evrenselliği ve çabukluğu nedeniyle "*antropolojik* yol" olarak adlandırılmayı hak eder. Yukarıda bahsedilen diğer iki yol bilişsel potansiyellerini tüketmeye yaklaşırken, bu bakış açısının önemi ve vaatleri zaman geçtikçe artıyor gibi gözüküyor. Bu üçüncü yolun güzergâhını Sebald'ın çalışmasında sezebiliriz. Fakat

bu zaten Günther Anders'in on yıllarca görmezden gelinen veya göz ardı edilen, Anders'in tamamen ve gerçekten kıyamet gibi bir "küresel-kırım" potansiyeli olmakla suçladığı, "Nagazaki sendromu" fenomeni hakkındaki çığır açıcı çalışmasında gözler önüne serilmişti. Anders "Nagazaki sendromu" hakkında şunu öne sürmüştü: "Bir kere yapılmış bir şey, her seferinde daha az çekinceyle, tekrar tekrar yapılabilir"; her seferinde öncekinden daha da "duygusuzca, rahatça, daha az düşünce veya gerekçeyle. ... Onu engellemek için yapılan savaşı kazanma şansı azaldıkça ve kaybetme ihtimali arttıkça, haddi aşmanın tekrarlanması yalnızca mümkün değil, olasıdır."

6 Ağustos 1945'te Hiroşima'ya, üç gün sonra da Nagasaki'ye atom bombası atma kararı, olay olup bittikten sonra resmi olarak, Amerikan ordusu Japon takımadalarını işgal etmek zorunda kalsaydı, kaybedilmesi kesin olan sayısız Amerikalı hayatını kurtarmak adına, Japonya'nın teslim olmasını sağlama gereksinimi ile açıklanmıştı. Tarihin bu konudaki yargılaması hâlâ sürüyor. Fakat hedeflerin asilliği ve yüceliği vasıtasıyla kullanılan araçların kötülüğünü ve hainliğini meşrulaştırmaya çalışan gerekçenin resmi sürümüne, gizlilik derecesi kaldırılmış bilgileri inceleyen Amerikan tarihçileri tarafından şüpheyle bakılmaya başlandı. Bu bilgiler kararın düşünüldüğü, verildiği ve uygulandığı zamanki koşullar hakkında olduğundan, resmi hikâyenin sadece ahlaki olarak değil, olaylara dayanan bir şekilde de sorgulanmasına imkân sağladı. Resmi hikâyeyi eleştirenlerin ileri sürdüğü gibi, Japonya'nın yöneticileri, ilk atom bombası atılmadan bir ay kadar önce teslim olmaya hazırdılar ve sadece iki adım silahlarını bırakmalarını sağlamaya yeterdi. Truman'ın Sovyet Ordusu'nun Japonya'ya karşı olan savaşa katılmasına rıza göstermesi ve ittifak devletlerinin, Japonya teslim olduktan sonra İmparatorun tahtında kalmasına itiraz etmeyeceklerine söz vermeleri.

Fakat Truman oyalandı. Alamogordo New Mexico'da yapılacak testlerin sonucunu bekledi; burada ilk atom bombalarına son rötuşları yapılıyordu. Sonuçların haberi 17 Haziranda Potsdam'a geldi: test başarısız olmuştu; patlamanın etkisi en cüretkâr beklentileri bile gölgede bırakmıştı... Aşırı derecede pahalı bir teknolojiyi çöpe atma fikrine bozulan Truman, zamana oynamaya başladı. Onun oyalanmakta ne menfaati olduğu, Hiroşima'da yüz binlerce yaşamı yok ettikten sonraki gün *New York Times*'da yayınlanan muzaffer başkanlık hitabından kolaylıkla anlaşılabilir: "Tarihteki en cesur bilimsel kumarı oynadık, 2 milyar dolar değerinde bir bahis; ve kazandık." Kişi 2 milyar doları çöpe atamaz, değil mi? Eğer esas hedefe ürünü kullanma şansı olmadan erişilirse, o zaman kişinin harcamanın "ekonomik mantığını" korumak veya geri getirmek için derhal başka bir hedef bulması gerekir...

16 Mart 1945'te, Nazi Almanya'sına zaten diz çöktürülmüşken ve savaşın sonunun hızla geleceğine artık kesin gözüyle bakılıyorken, Arthur "Bombacı" Harris, 225 adet Lancaster bombardıman uçağı ve 11 adet Mosquito avcı uçağını, 289 ton patlayıcı ve 573 ton yangın çıkartıcı maddeyi 107.000 nüfuslu, tarih ve sanat eserleri açısından zengin fakat endüstri açısından fakir olan orta boyutlu Würzburg kentine atma göreviyle yolladı. Saat 21:20 ve 21:37 arası (yüzde 66'sı kadın ve yüzde 14'ü çocuk olan) yaklaşık 5.000 sakin öldürüldü, 21.000 tane konut ateşe verildi: uçaklar gittiğinde sadece 6.000 sakinin başlarını sokacakları bir çatısı kalmıştı. Arşivleri titizlikle inceledikten sonra bu rakamları hesaplayan Hermann Knell,[22] hiçbir stratejik önemi olmayan (bu, tüm başarılarını, en ufaklarını bile, titiz bir şekilde listeleyen İngiliz Hava Kuvvetlerinin resmi tarihinde kasabanın ismine hiç yer verilmediği gerçeğiyle, dolaylı da olsa, doğrulanmış bir görüştür) bir kasabanın neden yok edilmek istendiğini soruyor. Akla gelebilecek bütün diğer olası nedenleri inceleyip, eledikten sonra, Knell'in elinde sorusuna tek bir mantıklı yanıtı kalmıştı: Art-

hur Harris ve Carl Spaatz'ın (İngiltere ve İtalya'daki Amerikan Hava Kuvvetleri komutanları) 1945 başında hedef kıtlığı çekmeye başlamaları:

> Bombardıman planlandığı gibi askeri durumdaki değişikliklerden bağımsız bir şekilde devam etti. Alman şehirlerinin yok edilmesi Nisan sonuna kadar devam etti. Görünüşe göre askeri makine bir kere harekete geçtikten sonra bir daha durdurulamıyordu. Kendine ait bir yaşamı vardı. Artık elde bunca teçhizat ve asker vardı. Harris, Würzburg'a saldırılmasına bu nedenle karar vermiş olmalıydı...

Peki, bu kadar yer içerisinde neden Würzburg? Tamamen buna elverişli olması nedeniyle. Daha önceki keşif uçuşlarının gösterdiği gibi "şehir o noktada elde mevcut olan elektronik aygıtlarla kolaylıkla bulunabiliyordu". Ve şehir ilerleyişteki ittifak birliklerinden yeterince uzaktaydı; bu başka bir "dost ateşi" vakası (yani kişinin kendi birliklerini bombalaması) riskini azaltıyordu. Başka bir deyişle, kasaba "kolay ve risksiz bir hedefti". Würzburg kendi "kusur"larının farkında değildi; bunlar öyle kusurlardı ki bir "askeri makine bir kere harekete geçtikten sonra" bu kusurlara sahip hiçbir "hedef" affedilemezdi...

Enzo Traverso *Nazi Şiddeti: Bir Avrupa Şeceresi* adlı kitabında modern medeniyetin "barbarca potansiyeli" kavramını öne sürer.[23] Nazi şiddetine adanmış çalışmasında, Nazi tipi vahşeti eşsiz yapanın, Batı medeniyeti tarihinde ayrı ayrı sınanmış çok sayıda köleleştirme ve imha etme yöntemini sentezlemesi olduğu sonucuna varmıştır.

> Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan bombalar, Aydınlanma-karşıtı hislerin teknolojik katliam için zorunlu şartlar olmadığını kanıtlıyor. İki atom bombası, tıpkı Nazi kampları gibi, "medenileştirme sürecinin" unsurlarıydı, onun potansiyelle-

rinin, yüzlerinin ve olası dallarından bir tanesinin açığa çıkmasıydı.

Traverso incelemesini, gelecekte başka sentezlerin olması ihtimalini yok saymak için hiçbir neden olmadığı uyarısıyla bitirir; ölüm saçmak konusunda Nazilerden daha aşağı kalmayabilecek sentezler. Sonuçta yirminci yüzyılın liberal, medeni Avrupası'nın bir şiddet laboratuvarı olduğunu ortaya çıktı. Bendeniz, yirmi birinci yüzyılın başında laboratuvarın kapatıldığı veya çalışmalarını durdurduğuna dair hiçbir işaret olmadığını eklerdim.

Günther Anders sorar: makineler çağındaki bizler, geçmişteki vahşetlerin zehirli kalıntılarını temizlemeyi henüz becerememiş eski yadigârlar mıyız?[24] Ve cevaplar: sözünü ettiğimiz zulümler *o zaman hâlâ* yapılabilir oldukları için (ya da *o zamana* kadar ortadan kaldırılamadıkları için) yapılmamışlardı, aksine, onlar *o zaman zaten* yapılmışlardı çünkü *zaten* yapılabilir ve makul hale gelmişlerdi...

Özetleyeyim: teknoloji yardımıyla yapılan vahşetin, o ana kadar tasavvur edilemezken, yapılabilir hale geldiği bir "ilk an" olmalıydı. Bu vahşetlerin başladığı bir an, bir başlangıç noktası olmalıydı; fakat bu bir sonları olması gerektiği anlamına gelmiyor. İnsan yaşamına sadece kısa bir ziyaret için girmişler gibi gözükmüyor; er ya da geç geri dönmelerine sebebiyet verecek mekanizmaları yanlarında getirmiş veya harekete geçirmiş olmaları daha da düşük bir ihtimal. Aksine, tersi geçerli: teknolojik kabiliyetin ahlaki tasavvurdan ayrılmasını sağlayan bir düzenek bir kere harekete geçtiğinde, kendi kendini tetikler, destekler ve güçlendirir hale gelir. İnsanın uyum sağlama, ayak uydurma, alışma, bugün bir gece önce kaldığı yerden devam etme ve hepsi toplandığında, dünün tasavvur edilemezliklerini bugünün sıradan gerçekleri haline dönüştürebilme yeteneği, bunun gerçekleşmesini sağlayacaktır.

Diğer bir deyişle vahşetler kendi kendilerini lanetleyip, ortadan kaldırmazlar. Aksine, kendi kendilerine ürerler: bir zamanlar kaderin beklenmedik ve dehşete düşürücü bir sapması ve şok edici (korkutucu bir keşif, ürkütücü bir vukuat) olarak görülen şey, sıradan şartlı reflekse dönüşür. Hiroşima sağır edici derecede gürültülü ve görünürde asla susturulamayacak yankıları olan bir şoktu. Üç gün sonra, Nagazaki'ye şok demeye bin şahit gerekirdi, neredeyse hiç yankı uyandırmadı. Joseph Roth bu duyarsızlaştırıcı alışmanın bir mekanizmasını ortaya koydu:

> Bir felaket olduğunda, yakındaki insanlar şoka girip çaresizleşirler. Akut felaketlerin de tabii ki bu etkisi vardır. İnsanlar felaketlerin kısa sürmesini bekliyor gibi gözüküyor. Fakat kronik felaketler komşuları için o kadar tatsız şeylerdir ki, zaman içerisinde komşular felaketlere ve kurbanlarına karşı tahammülsüz değilse de kayıtsız hale gelirler... Acil durum süresi uzatılırsa, yardım elleri ceplere geri sokulur, merhamet ateşleri solmaya başlar.[25]

Diğer bir deyişle zamana yayılmış felaket, ilk şoku ve öfkeyi hiçliğe göndererek, kendi devamının önünü açar ve dolayısıyla kurbanlarıyla olan insan dayanışmasını zayıflatıp, halsiz bırakır. Bu şekilde gelecekte daha fazla kurban oluşmasını engellemek adına güçlerin birleştirilmesi olasılığının altını oyar...

***

Fakat bu vahşetler neden ve nasıl oldular? Kötülüğün kaynağını araştıranlar için, yine Anders en iyi *metafizik* olarak adlandırılabilecek bir başka yaklaşım tasarlıyor. Bunun evvelki aşamaları Heidegger'in *techne* kavramında görülebilir. Gerçi şaşırtıcı bir şekilde övülen o zaman içerisinde var olma metafizikçisi, techne'yi tarihi zamanın ötesine, "şeklinde var

olma *–Sein–* metafiziği"ne koydu, dolayısıyla techne'yi tüm varlığın tarihten bağımsız, koparılamaz ve değiştirilemez bir özelliği olarak tarif etti. Öte yandan Anders, techne ve tarih arasındaki samimi dayanışmanın ve techne'nin yaşam biçimlerinin tarihsel dönüşümlerine hassas olduğunun fazlasıyla farkındadır. Görülebileceği gibi Anders günümüze göre tasarlanmış kötülüğün metafiziğine odaklanmış; özel bir kötülük türü, bizim zamanımızda olan ve olmaya devam eden insanın birlikte yaşama türüne özgü, eşsiz bir kötülük. Bu tür, bütün diğerlerinden *insan hayal gücünün ötesine* erişen bir techne –sonuçta insan hayal gücünün bir ürünü– ile ayrılır. Sıra kendisine geldiğinde bu techne, onu var eden insan gücünü bastırır ve tutsak edip etkisiz hale getirir. Andersçi "techne"nin kıvrımlı ve dolambaçlı hikâyesinin bir öncüsü, belki de, büyücünün inatçı çırağının eski destanında aranmalıdır. Hegel ve Marx'ın yabancılaşma fizyolojisinde ve zamanımıza daha yakın olarak Georg Simmel'in "kültür trajedisi" fikrinde; insan ruhunun ürünlerinin, insanın özümseme, algılama, sindirme ve uzmanlaşma gücünün çok daha ötesinde bir hacme erişmesi durumunda.

Anders'e göre, insanın üretme gücü (*herstellen:* işleri yapma, planları uygulama) son yirmi otuz yıl içinde, artırılması çok daha zor olan hayal etme, ifade etme ve anlaşılır kılma güçlerinin (*vorstellen*) uyguladığı kısıtlamalardan azat edildi. Kötülüğün çağdaş türü, bu görece yeni görüngünün, insanın yaratma ve hayal etme güçlerini birbirinden koparan ayrımın (*Diskrepanz*) içine kök salmıştır. Çağımızın ahlaki felaketi "bizim şehvetimizden ya da hainliğimizden, yalancılığımız ya da çapkınlığımızdan, hatta istismarımızdan bile kaynaklanmaz; hayal gücündeki noksandan kaynaklanır". Anders'in bıkmadan ısrar ettiği üzere, hayal gücü, "gerçeği" (*nimmt mehr "wahr"*) bizim makine-güdümlü deneysel algımızın (*Wahrnehmung*) yapabileceğinden daha fazla kavrar.[26] Şunu eklemek isterim: hayal gücü aynı zamanda *ahlaki* doğruyu ve gerçeği

katbekat daha iyi kavrar, özellikle de deneysel algımızın gözlerinin bağlanmış olduğu göz önünde bulundurulursa.

Hayal gücü tarafından öksüz bırakılmış algı tarafından kavranan ve erişebileceğinin ötesinde olan gerçeklik, her zaman-zaten-yapılmıştır, teknolojik olarak önceden üretilmiş ve işletilmeye başlanmıştır. Onun içinde, sonuçlara çaresizce katlanmak üzere kenara atılmış ve atomik bombalarla, yangın bombalarıyla veya zehirli gazlarla imha edilmeye mahkûm edilmiş binler veya milyonlara yer yoktur. O gerçeklik klavyelerden ve tuşlardan oluşur. Ve Anders'in söylediği gibi, "kişi tuşa basarken dişlerini gıcırdatmaz... Tuş, tuştur".[27] Tuşa basılması ister dondurma yapan bir mutfak robotunu çalıştırsın, ister elektrik ağına akım versin, ister Mahşerin Atlılarını salıversin hiç fark etmez. "Kıyameti getirecek el hareketinin, diğer el hareketlerinden hiçbir farkı olmayacak; ve tıpkı diğer el hareketleri gibi, rutinle yönetilen ve rutinden bıkmış bir operatör tarafından yapılacak. ... Eğer bizim durumumuzun şeytani doğasını bir şey sembolize edebilirse, bu tam olarak o el hareketinin masumluğudur;"[28] büyük bir felaketi, küresel yıkım dâhil herhangi bir felaketi beraberinde getirebilecek çabanın ve düşüncenin göz ardı edilebilirliğidir. *Hayal gücümüzün zayıflığı yüzünden ve sayesinde teknolojik olarak çok güçlüyüz.*

Ne kadar güçsüz olsak da her şeye gücü yeteniz, çünkü "kendi doğal teçhizatımızla" –ellerimiz ve kaslarımızla– üretemeyeceğimiz sonuçları doğurabilecek başka kuvvetleri yaratma kabiliyetimiz var. Ancak bu şekilde çok güçlü hale gelerek, kendimiz tasarladığımız ve açığa çıkardığımız varlıkların etkinliğini, yıkıcı gücünü ve kudretini izleyip, hayran kalarak, kendi güçsüzlüğümüzü keşfederiz... Bu keşif, bir başkasını da beraberinde getirir: aksi takdirde yapmaya muktedir olamayacağımız çok zorlu işleri yapabilen ihtişamlı makineleri icat etmenin ve harekete geçirmenin *gurur*unu. Fakat aynı sebeple kendi yarattığımız makineler için koyduğumuz

mükemmeliyet kıstaslarına kendimiz erişemeyeceğimiz için kendimize *meydan okunmuş* gibi hissederiz. Ve dolayısıyla en sonunda *utancı* keşfederiz: kendi aşağılığımızın rezaletini ve bu yüzden kendi güçsüzlüğümüzle yüzleştiğimizde hissettiğimiz, bizi boğan aşağılanma hissini.

Anders'e göre bu üç keşif bir araya gelerek "Promete kompleksi"ni oluşturur. Anders'in her keşfin nesnesi için verdiği birer isim var: Promete gururu, Promete meydan okuması ve Promete utancı.[29] Sonuncusu kişinin doğuştan gelen kusurluluk ve aşağılık hissidir, ikisi de yaratılmış eşyaların mükemmelliği, hayır her şeye gücü yeterliği ile yan yana konunca bariz şekilde görülürler. Kendimizi maddeleştiremediğimiz, makineler *gibi* olamadığımız için, son raddede üstümüzde hissettiğimiz gurur kırıklığının; "en iyi hallerindeki" makineler gibi yenilmez, dayanılmaz, durdurulamaz, boyun eğmez ve hatta yönetilemez olamamamızın sonucudur. Bu kepazeliği azaltmak için, makinelerin çok rahatlıkla ve sorunsuzca hallettikleri işleri, makinelerin yardımı olmadan, kendi doğal imkânlarımız ve fiziksel çabamızla başarabilme yetimizi göstermemiz gerekir: başka bir deyişle, kendilerini araçların araçları, aletlerin aletlerine dönüştürerek... Alçaktan uçan savaş makinelerinin içinden, arzulu ve yakın mesafeden, cinayet ve tahribat araçlarıyla My Lai kasabasının üzerine saçılan yıkımı izlediklerinde, Teğmen Calley'in askerleri, silahların mekanik olarak başardıkları şeyi, kendileri, çıplak elleriyle yapma kışkırtmasına ya da meydan okumasına dayanamadılar. Sadece bir anlığına ve sadece şu an burada, bu kasabada olsa bile, mükemmeliyet yarışında yıkım araçlarına yetişip, onları geçme kışkırtması.[30] Kanlı işi yapmaya koşulan cansız nesnelerin manzarası, askerlerin *ufkunu* genişletti, düşünülmemiş *olasılıkların* önünü açtı, *hayal gücünü* canlandırdı; fakat bu ufuklar zaten makineler tarafından çizilmiş, olasılıklar mekanik davranışlarla mümkün kılınmış ve hayal gücü endüstriyel olarak önceden üretilmişti.

Anders, Klaus Eichmann'a yazdığı ikinci açık mektubunda,[31] sabıkalı Nazi devleti ile Nazi-sonrası, çağdaş dünya rejimi arasındaki ilişkiden bahseder: "Bizi tehdit eden teknik-totaliter imparatorluk ile canavar Nazi imparatorluğu arasındaki benzerlik açıktır." Ancak hemen yukarıdaki bu ifadeyi kışkırtma amacıyla yazdığını açıklar. Kışkırtmanın hedefinde (rahatlatıcı olduğu için) yaygın olan Üçüncü Reich'ın eşsiz bir görüngü, zamanımızda ve özellikle Batı dünyasında sıra dışı olan bir sapıklık olduğu görüşü vardır. Bu görüş popülerliğini, kişinin kendi dehşet verici, korkutucu potansiyelini görmezden gelmesini, haince aklama ve meşrulaştırma etkisine borçludur. Kişisel olarak, ben *Modernite ve Holocaust* kitabım üzerinde çalışırken Anders'in sonuçlarından haberdar olmadığım için esef duyuyorum.

Bir gazeteci, kendisine "panik tellalı" olduğunu söylediğinde cevap olarak Anders, "panik tellalı" unvanını bir nişan olarak gördüğünü ve gururla taktığını söyledi. Sonra da şunu ekledi, "günümüzdeki en önemli ahlaki görev, insanların telaşlanmaları gereken şeylerin farkında olmalarını sağlamaktır; ve başlarından eksik olmayan korkular için haklı gerekçeleri olduğunu göstermektir."[32]

10

Wir arme Leut'...

Wozzeck, Alban Berg'in operasının ilk perdesinde şarkı söylerken, kendisini Kaptan ve Doktor'un –eğitimli, varlıklı ve saygın kişiler– ahlaksızlık ve iffetsizlik suçlamalarına karşı savunmak için *wir arme Leut'* (biz sefil insanlar) sözlerini sarf eder. Wozzeck onların koyduğu, uyduklarını düşündükleri ve diğer herkesin uyup, saygı duymasını bekledikleri adap ve uygunluk kıstaslarına uyarak yaşamayı beceremez; en azından Kaptan ve Doktor böyle der. Wozzeck'le alay ederler, *onlar gibi* olmaktan bu kadar uzak olduğu için onu yerip, aşağılarlar. Onun aşağılığını, bayağılığını ve kabalığını, bu iğrenç ve affedilmez günaha sebep olmakla suçladılar. *Wir arme Leut'*, diye yanıt verir Wozzeck, ne kadar çabalarsak çabalayalım sizin gibi yaşayamayız... Erdem ve ahlaksızlık oyununun kuralları sizin ve sizin *gibi* olan diğerleri tarafından koyulmuş ve dolayısıyla sizin için bunlara uymak kolay; fakat siz de *wir* (bizim) gibi *die arme Leute* (sefil insanlar) olsaydınız, bunlara uymak sizin için de zor olurdu. Lütfen Wozzeck'in *ich* (ben) değil *wir* (biz) dediğine dikkat edin. Başka bir deyişle, şu açıklamayı yapardı, "beni böyle olmakla suçluyorsunuz ama böyle olmam benim *kişisel* hatam değil. Koyduğunuz kıstasların altında kalan tek ben değilim. Benim gibi çok fazla başarısızlık var. Beni kınayarak, o kadar çok kişiyi kınıyorsunuz; hepimizi".

Peki Wozzeck'in kendisine şahitlik etmesi için çağırdığı o "biz" kimlerdir?

Fakir olmak, yalnız olmaktır...

Wozzeck bir sınıfa, ırka, etnik gruba, inanca, ulusa atıfta bulunmaz... Müşterek biçimde savrulup, kendilerinin topluluk olduğunu açıkça söylemeden kabul eden veya bağıra çağıra ilan eden kesimlerin hiçbirinden; ortak geçmişleriyle, şu anki halleriyle ve gelecekteki kaderleriyle, azıcık neşeleri ve büyük tasalarıyla, azıcık talihleri ve büyük bahtsızlıklarıyla kendilerini (ne olursa olsun) bütünleşmiş sayan gruplardan söz etmez. Üyelerinden sadakat bekleyen gruplar, bu sadakatten doğan ve her gün üyelerinin bağlılıklarıyla yeniden canlanan gruplardan. Tüm üyelerin birbirlerinin refahı için sorumlulukları paylaşmasını ve birbirlerinin başına gelen kötülüklerle birlikte mücadele etmelerini bekleyen gruplardan. Kimin üye olup ("*bizden* biri"), kimin olmadığını (dolayısıyla "*onlardan* biri") bilen, "biz" ve "onlar" arasında bir sınır çizip, sınır trafiğini kontrol etmek için fazlasıyla emek sarf eden gruplardan. Wozzeck'in *wir arme Leut'* yakarışında, bu tarz bir topluluk sadece hayalet olarak vardır: (üzücü, acınacak şekilde) *yokluğu* aracılığıyla vardır.

Fakat lütfen Georg Büchner'in oyununda esas önemli olanın Wozzeck'in az sayıda basit ve cüzi konuşmaları değil, onun nadiren kırılan, büyük, uzun ve belagatli (!) suskunluklarıdır. Wozzeck'in konuşmalarında topluluklara yakarış yoktur. Wozzeck adeta Ludwig Wittgenstein'ın hükmüne uyuyormuş gibidir: "Kişi konuşamayacağı şey hakkında sessiz kalmalıdır." Wozzeck topluluklar konusunda sessiz kalır, çünkü hakkında konuşabileceği hiçbir topluluk yoktur. Ve böylece, çaresizce özür dileme ve kendini savunma arayışındayken, *arme Leut'*a yakarır. *Arme Leut'* topluluk oluşturmaz. Sefaletleri onları bir araya getirmektense ayırır ve böler. Fakir insanlar acılarının yükünü bireysel olarak çekerler, çünkü (bireysel olarak sebebiyet verilmiş ve bireysel olarak katlanılan) mağlubiyetleri ve sefaletleri için bireysel olarak suçlanırlar. Her biri *arme Leut'* kategorisine kendi, bireysel hataları yüzünden düşer ve her biri kendi yaralarını tek başına sarar.

Arme Leut' birbirlerine imrenebilir veya birbirinden korkabilir; bazen birbirlerine acır, ya da hatta (çok sık olmasa da) birbirlerini sevebilirler. Fakat hiçbiri asla "kendisi gibi" bir başka yaratığa *saygı duymaz*. Eğer o insanlar gerçekten benim olduğum "gibilerse", o zaman saygıyı hak etmiyor olmalı veya aşağılama ve alay etmeye layık olmalıdırlar, tıpkı benim gibi!

Arme Leute'nin saygı göstermeyi reddedip, karşılığında saygı görmeyi beklememek için iyi sebepleri var: onların *Armut*'u, *Ärmlichkeit*'ı, *Armseligkeit*'ı (yoksulluğu, tevazusu, sefaleti), maddi yoksunluğa işaret eder ve şüphesiz acı verici, perişan bir durumdur; bunun içinde aynı zamanda onur kırıklığının ve toplumsal saygısızlığın görünür kanıtları ve silinmez lekeleri vardır. Bunlar otoriteye sahip olanların, hakları verme veya alma gücüne sahip olanların, onlara bu hakları başka, "normal" insanlardan dolayı bahşetmeyi reddettiğini gösterir. Dolayısıyla kişilerin değersiz ve yüz karası olduğunun toplum tarafından kabul edilmesinin ardından gelmesi kaçınılmaz olan aşağılama ve kendini-aşağılamaya tanıklık ederler. Eğer Wozzeck'in "benim gibi diğerlerini" kastederken kullanmak için bulabildiği kelime *arme Leute'* idiyse, o zaman, farkında olsun ya da olmasın, dolaylı olarak "normal" insanlar ailesinden dışlanmışlığına ihanet etmiş demektir. Ve bildiği, hakkında bir şeyler duyduğu topluluklardan, bir başkasına katılmak için davet edilmeden ve bir başkasına girmesine izin verilme ihtimali yokken sürgün edilmişliğine.

... Yalnızlar arasında...

Eğer 2008 Bavyera Eyalet Operası yapım direktörü Andreas Kriegenburg, Wozzeck'in şarkısının sözlerini dinleyicilerinin ve izleyicilerinin deyişine göre yeniden yazmış olsaydı, belki *wir arme Leute'yi wir die Unterklasse* (biz altsınıf) olarak değiştirirdi. "Unterklasse" ("altsınıf") bir topluluk değil kategoridir. Bu kategoriye mensup bütün insanların paylaştığı tek özellik, yabancılaşmanın, dışlanmış olmanın izidir. Kabul

edilen bütün diğer insanların kimliklerinin ve sıfatlarının yapıldığı, müzakere edildiği, yeniden yapıldığı veya yıkıldığı bütün alanlardan ve durumlardan tamamen dışlanmış olmanın izidir. "Altsınıfa" indirilip tamamen dışlanmak, toplumsal olarak üretilmiş ve toplumsal olarak kabul edilen, sadece biyolojik olan yaşamı, toplumsal varlık sınıfına ve sürüleri, topluluklar seviyesine yükselten, bütün takıların ve izlerin üstünden sökülmesi anlamına gelir. Altsınıf yalnızca bir topluluğun olmaması değildir; *topluluğun düpedüz imkânsızlığıdır.* En nihayetinde, bu insanlığın imkânsızlığı anlamına gelir; çünkü insanlığa yalnızca, anlaşma hakkına ve toplumsal olarak tanınan ve saygı duyulan bir kimliği kabul etme hakkına sahip olan bir topluluklar ağı vasıtasıyla girilebilir. Aristoteles'in neredeyse iki bin beş yüz yıl önce söylediği gibi, kişi bir "polis"in (şehrin) dışında insan olamaz –ya da insan olarak hayatta kalamaz–, yalnızca melekler ve canavarlar şehrin dışında yaşayabilir. Sokrates de bu fikri paylaşıyor olmalıydı, çünkü ne melek ne de canavar olduğundan, bir kâse baldıran zehrini, Atina'dan sürülmeye yeğlemişti.

Fakat altsınıf aynı zamanda aşırı uçta bulunan çok dar bir kategoridir. Dışlanma bölgesine giren birey çok korkunç, vahşi bir doğayla karşılaşır; ötesinde boş, dipsiz bir kara delikten başka bir şey olamayacak vahşi bir doğayla. Altsınıf, insanların inebileceği, düşebileceği veya itilebileceği hiçliğin canlı bir resmidir. "Altsınıftakilerin" içinde bulunduğu kötü vaziyeti düzeltmek imkânsız gözükür; geri dönüşü olmayan noktanın ötesine gitmişlerdir. Oraya bir kere varınca geri dönüş yoktur, kişi Hades'ten geri dönemez, bir bakışı seni öteki dünyaya ait karanlığa yeniden sürgün eder, tıpkı Orpheus ve Euridike'nin zor –hakikaten, trajik– yoldan öğrendikleri gibi. Altsınıfın bu kadar itici ve nefret uyandırıcı bulunmasının nedeni budur, Bertolt Brecht'in gözlemlediği gibi, *ein Bote des Unglück* (talihsizlik tellalı) oldukları için: altsınıf, normalde farkında olmayacağımız bu tüyleri diken diken eden olasılığı

amansızca gözler önüne serer. Onlara olan şey, herhangi birimizin de başına gelebilir. Suyun üstünde kalmaya yeterince çalışmazsak. Hatta çabalasak bile... Kaptan ve Doktor için Wozzeck gerçekten de bir talihsizlik tellalıydı ve bu yüzden yaptığı her hareket aşağılanıp, kendisine karşı kullanılacaktı; mesajı unutamayız, ama bizde uyandırdığı dehşetin acısını haberciden çıkartabiliriz. Wozzeck korkutucudur; ancak bunu düzeltemez, çünkü yılgın, suskun ve hayata küsmüş bir yaratık olmak yerine, dünyanın en nazik, konuşkan, müşfik insanı bile olsa, hâlâ korkutucu haberlerin tellalı olduğundan korkutucu olurdu.

... Korkulan, içerlenen, küçük düşürülen

Wozzeck ve türünün *–die arme Leut'–* bu kadar korkutucu olan tarafı, bu kadar bariz bir şekilde kurbanı olduğu kaderidir. "Kader" ne öngörebileceğiz, ne de engelleyebileceğimiz türden olaylara verdiğimiz isimdir: ne istediğimiz ne de sebep olduğumuz olaylardır bunlar. "Bizim başımıza gelen" bir şey; bizim yapmamızı bir kenara bırakın, bizim yapma niyetinde bile olmadığımız bir şey; talihin gaipten gelen darbeleri gibidir. "Kader" bizi tam olarak öngörülemez ve engellenemez olduğu için korkutur. Bize hayatımızı istediğimiz gibi şekillendirmek için yapabileceğimiz şeylerin bir sınırı olduğunu hatırlatır; ne kadar azimle denersek deneyelim aşamayacağımız sınırlar, kontrol edemeyeceğimiz şeyler. "Kader" bilinmezin, ne açıklayabileceğimiz ne de anlayabileceğimiz bir şeyin en somut örneğidir; ve işte bu yüzden çok korkutucudur. Witgenstein'ı bir kez daha alıntılamak gerekirse "anlamak" "nasıl devam edeceğini bilmek" demektir; aynı şekilde, anlamadığımız bir şey olursa, ne yapmamız gerektiğini bilemeyiz; bu bizim kendimizi çaresiz, bahtsız ve güçsüz hissetmemize neden olur. Bahtsız olmak her zaman utanç vericidir, fakat asla "kaderin" *sillesini* yiyen tek kişi olmak kadar değil: silleyi yiyen *ben* olduğumda, *etrafımdaki diğerleri* felaketten

nasiplerini almayıp, hiçbir şey olmamış gibi hayatlarına devam ettiklerinde. Diğer insanlar hasar görmeden, tek parça olarak kurtulmuş gibi gözüküyor, ama ben yüzüme gözüme bulaştırdım... Dolayısıyla benim, kişisel olarak bir kusurum olmalı, felaketi çağırmış, milletin geri kalanını rahat bıraktırıp belayı benim üstüme çekmiş olmalıyım; açıkça görülüyor ki geri kalan herkes benden daha zeki, kavrayışlı ve çalışkan...

Küçük düşme hissi her zaman küçük düşenin özgüvenini ve onurunu kırar, ama küçük düşen sadece kişinin kendisi ise küçük düşmenin verdiği zarar daha büyük olur. Bu durumlarda yaraya tuz basılır: kötü kader ile kurbanın kendi, bireysel hataları arasında özel bir bağ kurulur. Wozzeck'in hem sefaletini hem de beceriksizliğini çaresizce "kişisizleştirme" ve bunları *arme Leut'*un ortak çilesinin bir örneği olarak gösterme çabası bundandır. Onu paylamak ve alaya almak isteyenler de tam tersine tembelliğini "kişiselleştirmeye" çalışırlar. *Arme Leut'* ve onların paylaştığı kader hakkında hiçbir şey dinlemeyeceklerdir. Wozzeck talihsizliğini ne kadar çaresizce kişisizleştirmeye çalışıyorsa, onlar da suçu Wozzeck'in omuzlarına yüklemeye çalışırlar. Bunu yaparak, belki de Wozzeck'in talihsizliğinin manzarasından yayılan berbat önseziyi –eğer tökezlerlerse başlarına buna benzer bir şeyin gelebileceği önsezisini– def edebilirler, ya da en azından bir süreliğine zapt ederler... Kendi gerginliklerini bastırmak için, şiddetle, Wozzeck'in bu kötü talihe kendisinin sebep olduğunda ısrar ederler. Hareketleri veya hareketsizliğiyle bu kötü talihin kendi başına gelmesine kendisi neden oldu. Fakat biz, onun eleştirmenleri olarak farklı bir yaşam seçtik, dolayısıyla Wozzeck'in sefaleti bizim de kapımızı çalmaz. Tıpkı Londralı bir milyonerin yakın zamanda iki meraklı gazeteciyi, kendi zenginliğinin ve başkalarının fakirliğinin sadece ahlaki nedenler yüzünden olduğuna ikna etmeye çalıştığında yaptığı gibi. "Birçok insan başarmak istediği için kazandı ve birçok insan da başarmak istemediği için kazanmadı."[1] İşte

bu kadar basit: iyi kazanmak isteyen kazanır; istemeyen kazanamaz. Şüpheler, önseziler, kaygı sancıları, hepsi yatıştırılır, en azından bir süreliğine (yarın ve ertesi gün tekrar yatıştırılmaları gerekir): başarısız olanların başarısızlıkları tamamen kendi iradeleriyle ilgili yetersizliklerden kaynaklanıyorsa, benim başarılarım da tamamen benim iradem ve kararlılığım sayesinde oldu. Tıpkı Wozzeck'in gururundan arta kalanları kurtarmak için *arme Leut*'un kaderinin arkasına saklanması gerektiği gibi, Kaptan ve Doktor'un da özgüvenlerinden arta kalanı kurtarmak için Wozzeck'in kaderini didik didik edip, bireysel hatalara indirgemeleri gerekir...

Ve seksen yıl sonra?

Kaptan ve Doktor'un günümüzdeki soydaşlarının da, tıpkı o Londralı milyoner gibi, daha büyük bir azimle, aynı şeyi yapması gerekir. Onlar daha azimli olmalıdır, çünkü bugünlerde "Kader", "bütün savaşları bitirecek savaş" olduğuna inanılan Dünya Savaşı sonrasındaki süreçte göründüğünden daha bariz biçimde dolaşıyor, rastgele saldırıyor ve etkisi daha yıkıcı. Savaşın barış getireceğine, refahı artıracağına, herkese daha fazla şans ve daha az sefalet muştulayacağına inanılıyordu (bu inanç kısa süre sonra kayboldu). Eğer Berg'in nesli gerçekleşmesi an meselesi olan varoluşsal güvenlik rüyası ve umuduyla yaşadıysa, 2008'de Bavyera Eyalet Opera gösteri merkezini dolduran nesiller, güvencesizliğin, ömür boyu sürecek, kalıcı ve belki de çaresi bulunmayan bir şey olduğu inancıyla yaşıyorlar. Dolaylı bir şekilde Kaptan ve Doktor'un düşünceleri doğru çıktı, en azından uzun vadede; adeta olması beklendiği için gerçekleşti: gerçekten de kader özelleşmiş gibi gözüküyor. Bireylere saldırıyor, çoğunlukla da kapı komşularını atlıyor. Yolculuğu eskiden olduğundan daha düzensiz değil, fakat sille atma sıklığı eskiden hiç olmadığı kadar düzenli –monoton, hatta rutin– gibi. Tıpkı resmi olarak tarif edildiği ve sıklıkla inanıldığı şekilde bir "*gerçeklik* gösterisi" olan *Biri*

*Bizi Gözetliyor'*daki gibi. Bu programda her hafta ne olursa olsun kahramanlardan bir tanesi, sadece biri, takımdan düpedüz dışlanmalıdır (oylanıp atılmalıdır) ve tek bilinmeyen şey bu hafta kimin olacağı ve gelecek hafta sıranın kime geleceğidir. Dışlanma eşyanın tabiatında vardır, dünyada olmanın ayrılmaz bir parçası, söz gelimi bir "doğa kanunu"dur, dolayısıyla buna isyan etmenin hiçbir mantığı yoktur. Yoğun bir şekilde düşünülmesi gereken tek konu, *benim* gelecek turda dışlanma olasılığını nasıl def edebileceğimdir. Kimse kaderin çapraşık hareketlerine karşı masun olduğunu iddia edemez. Kimse dışlanma tehdidine karşı kendisini gerçekten güvence altında hissedemez. Çoğumuz ya dışlanmanın acılığını zaten tatmışızdır, ya da gelecekte bilinmeyen bir zamanda tatmamız gerekebileceğinden kuşkulanırız. Öyle gözüküyor ki çok azımız Kader'e karşı masum olduğuna yemin edebilir ve bizim bu az sayıdaki insanın çoğunun er ya da geç haksız çıkağını düşünmeye hakkımız vardır. Sadece birkaçımız Wozzeck'inki gibi bir deneyimi (*Erlebnisse!*) yaşamanın nasıl bir his olduğunu asla öğrenmemeyi umabilir. Özellikle de deneyiminin bir yönünü: hor görülmenin ve küçük düşürülmenin nasıl birer his olduğunu.

Fakat şunun söylenmesi gerekiyor ki, küçük düşmenin anlamı ve temel sebebi, Berg'in operası kaleme alındığından beri değişti (ve bu yüzden, bir açıdan, *"arme Leute"*, yoksunluktan şikâyet etmek için sebepleri olan insanlar olmanın anlamı değişti). Günümüzde, kıyasıya bireysel rekabet, buna dışlanma piyangosu da dahil, fiziksel olarak hayatta kalmak konusunda (en azından dünyanın refah seviyesi yüksek olan yerlerinde ve en azından şimdilik ve "yeni bir duyuruya kadar") ya da hayatta kalmanın gerektirdiği temel biyolojik ihtiyaçların tatmini konusunda yaşanmıyor. Aynı şekilde, rekabet kişinin kendi görüşlerini savunması hakkı, kişinin kendi hedeflerini belirlemesi ve nasıl bir yaşam süreceğini seçmesi konusunda da yaşanmıyor, çünkü tam aksine bu hak artık her bire-

yin ödevi olarak görülüyor. Dahası, şu anda bir bireyin başına her ne geliyorsa, bunun tek sebebinin bu türden hakları kullanması ya da kullanırken eline yüzüne bulaştırması veya günahkâr bir şekilde bu hakları kullanmamayı tercih etmesi olduğu görüşü bir belit haline geldi. Bir bireyin başına gelen her şey, geriye dönüp bakıldığında, bireyin kendi durumuna karşı tek ve devredilemez sorumluluğun sahibi olduğu görüşünü doğrulayan şeyler olarak görülür: başarıları kadar, sıkıntılarından da bireyin kendisi sorumludur.

Tarihin hükmüyle bireyler olmaya itilmiş bizler, zaten önceden bizim bireysel tercihlerimiz olarak yorumlanmış şeyler için –yani, bizim, bireylerin, (ister bilinçli şekilde tercih ederek ister kendiliğimizden) benimsediğimiz yaşam tarzları için– faal olarak "toplumun onayını alma" peşinde koşmaya teşvik ediliyoruz. "Toplumun onayını alma", "önemli olan diğerleri" tarafından kabul edilmektir, belirli bir bireyin yaşadığı hayatın muhterem ve nezih olduğu, bundan ötürü bu bireyin bütün layık, muhterem ve nezih insanlara normalde gösterilen ve gösterilmesi gereken saygıya layık olduğunun kabulüdür.

Onaylanmayı düşlemek, reddedilmekten korkmak...

Toplum tarafından kabullenilmenin alternatifi haysiyetten mahrum bırakılmaktır: küçük düşürülmek. Dennis Smith tarafından yakın dönemde yapılan tanımlamasına göre "... bireylerin ... kim oldukları ve nereye, nasıl uydukları hakkındaki ... iddialarını zorla bastıran ya da bu iddialarla çelişen davranış küçük düşürücüdür".[2] Başka bir deyişle, bireyin yaşam biçimi ve / veya kim olduğu hakkında beklediği onayın verilmesinin açıkça veya gizlice reddedilmesi ve bu onay verilseydi elde edebileceği veya elde etmeye devam edeceği yetkilerden mahrum bırakılması küçük düşürücüdür. Kişi, "kelimeler, davranışlar ve olaylar vasıtasıyla, olduğunu düşündüğü şey olamayacağının kabaca gösterilmesi durumunda" kendini küçük düşürülmüş hisseder. "Küçük düşürülmek, haksız,

mantıksız ve zoraki bir şekilde yere itilme, yerinde tutulma, geride tutulma veya dışarı itilme deneyimidir."[3]

Bu his içerlemeyi doğurur. Bizim gibi bireylerden oluşan bir toplumda, küçük düşürülmüş olmanın acısı, huysuzluğu ve hıncı belki de bir kişinin hissedebileceği en nefret dolu ve amansız içerleme türevidir ve çatışmanın, anlaşmazlığın, isyanın ve intikama susamışlığın en sık rastlanan ve bereketli sebebidir. Kabullenilmeme, saygı gösterilmeme ve dışlanma tehdidi, bireylerin topluma ya da toplumun (kişisel olarak ya da medya aracılığıyla) doğrudan maruz kaldıkları ve dolayısıyla (ister birinci, ister ikinci elden) deneyimledikleri belli kesimleri ya da yönlerine karşı duymuş olabilecekleri garezleri açıklamak ve meşrulaştırmak için kullanılan formüller olarak sömürü ve ayrımcılık yapmanın yerini aldı.

Küçük düşürülmenin utancı, kişinin kendisini küçük görmesine ve kendisinden nefret etmesine yol açar. Bu hisler, seçtiğimiz kimliğimize, topluluğumuzda saygı duyduğumuz ve değer verdiğimiz yerimize, bizim olmasını ve uzunca bir süre bizim kalmasını yürekten istediğimiz yaşam türüne tutunmaya çalışırken ne kadar zayıf, hatta aciz olduğumuzu fark ettiğimizde; ve kimliğimizin ne kadar savunmasız olduğunu, geçmişteki başarılarımızın ne kadar kırılgan ve güvenilmez olduğunu ve her gün yüzleştiğimiz zorlukların boyutu göz önünde bulundurulduğunda geleceğimizin ne kadar belirsiz olduğunu fark ettiğimizde, içimizi kaplar ve bizi yıkarlar. Bu utanç ve dolayısıyla kendinden nefret etme hissi de, güçsüzlüğümüzün kanıtları biriktikçe artar; dolayısıyla küçük düşme hissi de derinleşir.

Fakat kişinin kendinden nefret etmesi dayanılmaz derecede yürek parçalayıcı ve katlanılmaz bir ruh halidir: kendinden nefretin boşaltılacak bir yere ihtiyacı vardır ve çaresizce bu yeri arar; bizim içimizden dışarı aktarılmalıdır, çünkü aksi takdirde öz benliğimizi ciddi şekilde yaralayabilir ve hatta yok bile edebilir. Belirsizlikten başlayan zincir, güçsüzlük,

utanç ve küçük düşme hisleriyle devam eder, oradan kendinden iğrenmeye, kendinden tiksinmeye ve kendinden nefret etmeye ilerler, bunun için "oralarda bir yerde, dünyada" bir zanlı arayışına varır. Hâlâ bilinmeyen ve ismi olmayan bir kimse, görünmez veya saklı, benim (bizim) gururum(uz)a ve refahım(ız)a karşı komplo kuran ve bana (bize) dayanılmaz derecede ıstıraplı olan küçük düşürülme acısını çektiren bir zanlı arayışına. Bu bir kimsenin keşfedilmesi ve maskesinin düşmesine çok ihtiyaç vardır, çünkü bastırılmış sinirimizi boşaltacak bir hedefe ihtiyacımız vardır. Acıların intikamı alınmalıdır, gerçi kimin hedef alınması gerektiği çok belirsizdir... Kendinden nefret etme patlaması, tıpkı Wozzeck'in yaptığı gibi, rastgele hedefleri vurur; genelde, onlar kişinin düşüşü, aşağılanması ve çilesinden sorumlu olmasalar bile, en yakında olanları vurur.

Nefret edecek birine ihtiyacımız vardır, çünkü durumumuzu iyileştirip daha güvenli yapmaya çalışırken, o an içinde bulunduğumuz iğrenç ve dayanılmaz durum ve aldığımız mağlubiyetler için suçlayacak birisine gerek duyarız. Yıkıcı bir his olan kendi değersizliğimizi üzerine boşaltmak (ve bir umut hafifletmek) için o birine ihtiyacımız vardır. Fakat bu boşaltmanın başarılı olması için, operasyondaki bütün *kişisel* kan davası izlerinin adamakıllı örtbas edilmesi gerekir. Seçilen hedefe karşı duyulan iğrençlik ve nefret algısı ile bizim çaresizce bir hedef arayışımız arasındaki özel bağ gizli tutulmalıdır. Nefret hangi biçimde tasavvur edilmiş olursa olsun, kendimize ve etrafımızdakilere, nefretin varlığını, o hain ve adi insanların, karalayıp, komplo kurmaya çalıştıkları iyi ve asil şeyleri savunma irademiz olarak açıklarız. Onlardan nefret etme gerekçemizin ve onlardan kurtulmaktaki kararlılığımızın, düzenli ve medeni bir toplumun ayakta kalmasını sağlama arzumuzdan kaynaklandığını (ve meşrulaştığını) kanıtlamak için çabalarız. *Nefret olmayan bir dünya istediğimiz için nefret ettiğimiz görüşünde ısrar edeceğiz.*

Altsınıf ve benzerlerinin (evsiz göçmenler, yerlerinden edilmişler, "ait olmayanlar", sığınak arayıp bulamayanlar, hüviyetsizler) bizim içerlememizi ve tiksinmemizi çekmeye meyilli olmaları olayların mantığıyla çok uyuşmasa da, duyguların mantığıyla iyi örtüşür. Bütün bu insanlar korkularımız için biçilmiş kaftanlar. Onlar kâbuslarımızı süsleyen görüntülerdir. Onlar, bizi sevdiğimiz yerden (ülkemiz veya toplumumuzdan) zorla koparıp, neredeyse hiç tabelası olmayan ve nereye vardığı bilinmeyen bir yola sokma tehdidinden sorumlu tuttuğumuz, genelde "küreselleşme" olarak adlandırılan bütün gizemli koşulların, yaşayan izleridir (tortuları, işaretleri, vücut bulmuş halleri). Kabul etmek gerekirse onlar güçlü kuvvetleri temsil ederler, fakat kendileri zayıftırlar ve sahip olduğumuz silahlarla kolayca alt edilebilirler. Toplamda, onlar ideal olarak, üstesinden gelemediğimiz ve erişimimizin ötesinde olan bu kuvvetlerin, vekâleten de olsa, yakılabileceği birer temsili kukla rolüne uygundurlar.

Alban Berg tarafından bestelenen, Wozzeck tarafından *wir arme Leut'* kelimeleriyle takdim edilen, Georg Büchner tarafından yazılan ana beste, operanın karakterlerinin içlerinde bulundukları durumları aşmaktaki acizliklerine işaret ediyor; sahnedeki karakterlerin, izleyici sıralarındaki kalabalıklarla paylaştıkları bir acizliktir bu. Romantik sanatçılar bir su damlasında evreni görmek istediler. Wozzeck'in aleyhinde konuşanlar da Wozzeck kadar yalnızca su damlaları olabilirler, fakat eğer denersek, onların içinde evreni göremesek bile, kesinlikle *yaşam dünyamızı* (*Lebenswelt*) görürüz...

11

Sosyoloji: Nereden Nereye?

Albion Small, yüz yirmi yıldan daha uzun zaman önce sosyolojinin, modern toplumu daha iyi yapma şevkinden doğduğu fikrini öne sürdü. O zamandan beri kimse onun gözlemini ikna edici bir şekilde yalanlayamadı. Bunca zaman sonra geriye bakarak bence şunu söyleyebiliriz; sosyoloji modern toplumu daha iyi yapma şevkinden sadece "doğmamıştır", aynı zamanda ömrünün çoğunu da bununla sürdürmüştür (bunun sebebi de başka hiçbir nedenle değilse bile, kesinlikle hepimizin paylaştığı sosyoloji içeren toplumun, içermeyen bir toplumdan daha iyi olduğu görüşüdür). Toplumu daha iyi yapmak sosyolojik denklemde sabit, değişmez bir faktördü. Fakat gerçekten durum buysa, sosyolojinin bir tarihi yoktur; sadece kronolojik kayıtları vardır; ya da en azından "daha iyi yapma" kavramının anlamı –"modern şevkin" içeriği ve gayeleri de buna dahil olmak üzere– değişmediyse, bir tarihi olamaz... Bence bütün düzgün "sosyoloji tarihi" ders kitapları, sosyologların –ister kasıtlı, ister doğuştan olsun her zaman o "modern şevkin" "toplumu daha iyi yapma" fikrine giden dolambaçlı yolunu takip ederek– verdiği anlamın evrimine odaklanmalıdır.

Pek çok yüzyıl önce, içinde yaşayanların uyması ve sahte taklitçiler ile yasadışı göçmenleri dışarıda tutması için koyulan kuralların olduğu akademi diyarına giriş izni için başvuran yeni gelenler olan sosyologlar, bu diyarın kurallarına

göre davranmaktaki kararlılıkları ve yeteneklerini ispatlamak zorundalardı: diyarın kurallarının kurduğu oyunu oynamak ve koyduğu kurallarla oynamak. Oynanacak oyunun adı "bilim" idi.

Başvuruları birbirlerinden neredeyse her konuda farklı olan, hatta o kadar farklı ki aynı meslekte ortaklık ya da işbirliği yapabileceklerini bile fark edememiş olan, en meşhur iki aday Weber ve Durkheim, bir konuda anlaşıyorlardı: temsil ettikleri sonradan görme ve türediler, kararlı bir şekilde diyardaki tek oyunu oynama niyetindelerdi. Bu oyun bilim olduğundan, sosyoloji bilimsel bir uğraştı ve öyle olmaya devam etme niyetindeydi. Auguste Comte'un bilimsel tavrın, her şey için aynı evrensel kaideleri olduğu görüşünden esinlenen Durkheim, bilimin sosyoloji bölgesinin, amacı ve davranış kuralları bakımından müesses alanlardan farklı olmayacağını kanıtlamaya çalıştı. Bu müesses alanlardan kasıt, bilimsel ehliyeti artık sorgulanmayan (ister biyoloji, ister fizik, ister demografi olsun), hepsi gerçekliğin gizemini yarıp, özgün, katı ve boyun eğmeyen gerçekliklerin, sarsılmaz "doğruların" izlediği kuralları kaydetmeye çalışan alanlardır. Alman *Geistes-* (beşeri-) veya *Kultur-wissenschaften* (kültürel-bilimler) geleneklerinde büyümüş ve yetişmiş Weber ise, bilimin sosyoloji çeşidinin, bilimi, başka alanlarda uygulandığından daha farklı uygulayacağını kabul etti; ancak bunun sosyolojinin aşağılığını kanıtlamadığı, aksine onun büyük bilimsel potansiyelini gösterdiği görüşünde ısrar etti. Bunun, sosyolojinin peşinde koştuğu *anlamanın,* "niyet", "amaç" veya "hedefler" gibi kelimeleri kullanması yasak olan, sebep dökümleri oluşturmak için sadece *açıklamalar* arayan diğer bilimlerin erişebileceği mesafenin çok uzağında olmasından kaynaklandığını söylüyordu. Fakat iki öncü de, bilimsel statünün sosyoloji için olmazsa olmaz olup olmadığı sorusu şöyle dursun, sosyolojinin bilimsel statüsünden şüphe edilmesine bile izin vermedi. Bu, akademi diyarında meşru ve sağlam dayanaklı ve hatta

övgüyü hak eden bir yerlileşme vakasıydı. Peki, pratikte ne anlam ifade ediyordu?

Doğuşundan beri (bu şaşırtıcı olmayan bir şekilde Avrupa'nın tektanrıcı Tanrı'sının kaçtığı zamana denk geldi), bilimin otoportresi, tektanrıcı bir palet kullanarak çizilmişti. Yehova –sonradan gelen, her türlü hükmetme statüsüne heves edenlerin hepsinin hırslarını, ona bakarak ölçtüğü o mutlak otoritenin ilk numunesi– unutulmaz bir şekilde, "Eyüp'e boranın içinden yanıt verdi" (Eyüp'ün aksine "boranın içinden" konuşarak, Yehova'nın, Eyüp'ün yanıt verme şansını, kıyaslanabilir bir otorite derecesiyle önceden etkisizleştirdiğine dikkat edin):

> Kimdir o cahil kelimeleri
> Benim tasarımı karanlıkla örten?
> Kendini hazır tut ve bir erkek gibi ayağa kalk;
> Ben sorular soracağım ve sen cevaplayacaksın
> ...
> sadece karşılık olarak şunu sormak için:
> Tanrı'yla tartışan kişi, karşılık vermeli midir?
>
> (Eyüp 38: 2-3; 40: 2)

"Boranın içinden" sorulan bu son soru, tabii ki sadece tumturaklıydı: Yehova, uzun nutkunu özetleyerek Eyüp'e, kendisi, Yehova'nın ve yalnızca kendisinin, "bütün canlılara, en yüksektekilere bile tepeden bakan," (Eyüp 41: 34) olduğunu hatırlatarak kendi statüsü hakkında Eyüp'ün kafasında hiç soru işareti bırakmamıştı. Başka hallerde çok konuşkan ve sözünü esirgemeyen biri olan Eyüp ise, buna "bu yüzden eriyorum; toz ve küller içinde tövbe ediyorum" (Eyüp 42: 6) dışında bir yanıt bulamadı.

Almanların diyeceği gibi, *hier liegt der Hund begraben*, işte zorluk buradadır. Tektanrıcıların çoktanrıcı düşmanlarına karşı açtığı savaşta temel çıkar, kendi kendine konuşmaya

hak kazanmaktır. Tektanrıcılık eşittir monolog. *Monoloğun* üstünlüğü ve onun zıttı ve aleni düşmanı *diyaloğun* (ya da daha da isabetlisi, *poliloğun*) menedilmesi, "özne" ve "nesne" ya da "yapmak" ve "acı çekmek" arasında katı ve geri dönüşü olmayan bir statü ayrımı anlamına gelir. Dolayısıyla sadece tek bir sesin meşruluğunun, diğer bütün seslerin gayrimeşru olarak menedilmesiyle birleşimidir. Bastırma, susturma, bir tanesi hariç bütün hakları mahkemeden defetme hakkı demektir ya da susturma tam olarak başarılı olmazsa, bütün diğer sesleri görmezden gelmek. İdeal olarak, bu tek sesin, bütün "diğer seslerin" mahkemede kabul edilemez ve dolayısıyla tamamen duyulmaz hale gelmesini sağlama imtiyazını elde etmesidir. Bu geriye kalan bütün münakaşaları kutsal değerlere saygısızlık ve dine küfür haline getirmese de, gereksiz kılar.

Nükleer fizikçiler, biyologlar, jeologlar veya astronomlar bu tür bir imtiyazı ve dolayısıyla bu tür bir tektanrıcı statüyü elde etmekte hiç zorlanmazlar. Bunu garantilemek için hiçbir şey yapmalarına gerek yoktur; onların elektronların, organik hücrelerin, maden yataklarının ve uzak galaksilerin davranışları konusundaki beyanatlarının tartışılmaz otoritesi daha baştan garantilenmiştir, çünkü nesnelerin, bilim insanlarının kanılara vardıkları lisanı kullanarak bilim insanlarına itiraz etmeleri imkânsızdır. Ve eğer üzerinde çalıştıkları nesnelerin sözsüz davranışları vardıkları kanılardan doğan beklentilere ters düşüyorsa, istedikleri şeyleri bilim tarafından ve bilim sayesinde görülen "doğrular" olarak geri dönüştürmek yine sadece ve sadece bilim adamlarının elindedir.

Sosyologların bilimsel statü kazanma girişimleri kaçınılmaz bir şekilde, kendi çabaları ve kendi icat ettikleri veya tasarladıkları araçların yardımıyla (taktikler, mekanizmalar, önlemler) nükleer fizikçilerin *doğal karşılama* lüksleri olduğu koşulların inşa edilmesini gerektirir. Sosyologlarımızın çalıştıkları nesneler tabiatları gereği dilsiz değildirler. Tek tanrılı

ve tek sesli statümüzü korumamız ve beyanatlarımız üzerindeki egemen otoritemizi teminat altına almamız için, öncelikle beyanatlarımızın bahsettiği nesnelerin *dilsizleştirilmesi* gerekir. (Büyük bilim tarihçilerinden Gaston Bachelard'ın gözlemlediği gibi: gerçekten bilimsel olan ilk kitap, sıradan ve evrensel olarak paylaşılan insan deneyimine, örneğin içinde su kaynayan bir tencerede kapağın zıplaması ya da havanın fırtınadan sonra ferahlamasına, referans vererek başlayan değil, bir diğer bilim insanının çalışmasından alıntı yaparak başlayan kitaptı). Nesnelerimizin (bunlar "doxa" ya da "sağduyu" olarak adlandırılan dünyevi bilgelikle donatılmış insan türdeşlerimizdir) dilsizliği *bizim başarımız* olmalıdır. Bu *başarılmalıdır*. Fakat nasıl?

Özünde akla uygun iki stratejiden biriyle: birincisi, çalışmalarımızın (insani, çok insani) nesnelerine dair yaptığımız beyanatları, nesnelerimizin hiç kişisel deneyimi olmadığı ve dolayısıyla onların doğruluğunu dikkatle incelemelerinin mümkün olmadığı, inanmak zorunda kalacakları şeyler veya olaylarla sınırlamak (mesela, çok pahalı araştırma fonları ve bütçeleriyle desteklenmeden elde edilemeyecek "veri" yığınları gibi); ikincisi, birincinin yerine ya da ona ilaveten, yargılarımızı çalışmalarımızın nesnelerinin anlayamayacağı bir dille sarmalamak ve dolayısıyla, zaten düşük bir ihtimal olan buna karşılık vermek istemeleri ya da buna cüret etmeleri durumunda bile, karşılık verememelerini sağlamak. İki stratejinin de ortak bir paydası vardır: ikisi de çalışmalarımızın nesneleriyle aramızda, Hans Georg Gadamer'in bütün anlamlı, rahatsız edilmemiş ve etkili iletişimler için gerekli bir koşul olarak gördüğü "ufukların birleşiminin" kurulmasını *engellemeyi* hedeflerler.

Elektronlar ve pozitronların aksine, insanlar Descartes-tipi pasif biliş nesneleri ya da öznenin kurguları olmadıkları gibi, edindikleri veya kendilerine yüklenen bütün anlamları da özneye borçlu değildirler. Fakat bizim bilimsel statü kazanmak

için yaptığımız girişim, son raddede, onları tam olarak bu tarzda pasif nesnelere dönüştürme ya da en azından onlara öylelermiş gibi davranma niyetimizi beraberinde getirmeye mecburdur. Bilimsel statü için yaptığımız girişim, *iletişimin tek yönlü olarak koparılmasını* baştan farz eder. Böyle bir girişim pratikte, anlatılarımıza bilimsel, yani monologcu bir statü katma pahasına, müşterek insanlığımızın bize sunduğu bilişsel fırsatı gönüllü olarak kaybetmeye eşdeğerdir. Yani doğanın "doğa" bilimleri alanında çalışan iş arkadaşlarımıza tüketmeleri ve tadını çıkarmaları için altın tepside sunduğu şeyi, ne pahasına olursa olsun, marifetimizle elde etme çabasıdır.

Kendine mal etmek el koymanın diğer boyutu olduğundan, Weber ve Durkheim, yapmayı amaçladıkları şey için "profesyonel olmayanlar" olarak adlandırılan diğer tüm insanların, kendi davranışlarını anlamak için söyleyebilecekleri her şeyi daha ismi konmadan karalamak ve değerini düşürmek adına ellerinden geleni yapmalıydılar ve yaptılar da. Durkheim'ın (*Les règles de la méthode sociologique* [Sosyolojik Yöntemin Kuralları] adlı eserindeki) tok sözlü hükmü şuydu: "hayatımızda yapmaya muktedir olduğumuz, eleştiri olmadan ve sistemsiz yapılmış" (yani sosyologlar olarak bizim yapmayacağımız şekilde) olguların temsilleri, bu nedenle "bilimsel değerden yoksundur ve çöpe atılmalıdırlar". Bilimsel olarak benimsenen yöntem olmadan, insanlar yalnızca "şaşkın, kısa süren, öznel" izlenimlerde bulunma kapasitesine sahiptir. Durkheim bize şunu hatırlatır, matematiği olası bir istisna sayarsak, "bilimin her nesnesi bir şeydir". Bunu şu takip eder; bilimsel gözlemevine ya da laboratuvara kabul edilmeleri için, insanların ilk önce nesnelerin şekline budanmaları, kısaltılmaları ve indirgenmeleri gerekir. B. F. Skinner daha sonra Durkheim'ın tavsiyesinden doğru sonucu çıkartıp, insanların kafalarına giren her şeyin ebediyen "kara kutular" içerisine kapatıldığını ilan eder, bilimsel göz tarafından delinmesi mümkün olmadığından, bilim için hiçbir önem ve alaka ifade etmez.

Paul Lazarsfeld sosyolojinin tembelliği ve beceriksizliği için özür dileyecektir: "Sosyoloji henüz toplumsal mühendisliğe güvenli bir zemin sağlayabilecek seviyede değil... Doğa bilimlerinin dünya tarihinde önemli bir etkisinin olması, Galileo ve endüstri devriminin başlangıcı arasında, 250 yılını aldı. Deneye dayalı toplumsal araştırmaların otuz ya da kırk yıllık bir tarihi var." "Orada olduğu gibi burada da, doğa bilimlerinde olduğu gibi, kültürel çalışmalarda da" görüşünün radikal bir savunucusu olarak kendi çağında çok nüfuzlu Otto Neurath'ın görüşüne göre, "sosyoloji materyalist bir temele oturmalıdır ve bunun anlamı insanlara tıpkı diğer bilimlerin hayvanlara, bitkilere veya taşlara davrandığı gibi davranmaktır. Sosyoloji bir *Realwissenschaft* yani *gerçeğe dayalı bilimdir*, örneğin astronomi gibidir. Nüfuslar yıldızlardan oluşan galaksiler gibidirler, birbirlerine diğer yıldızlara olduklarından daha bağlılardır". Weber, Skinner ya da Neurath'ı bir kenara bırakın, Durkheim ile bile birlikte meselenin sonuna kadar gitmeyecektir; sosyoloji biliminin nesnelerinin, onların istediği kadar indirgenmesini istemezdi. Weber'in hırsları daha da öteye uzanıyordu: insanların sezgili, kendi kendini yöneten (kendini kandırma ve/veya kandırılmaya tanıklık etse bile) yönlerini inkâr etmeyi kabul etmediğinden, sosyologların monoloğa sahip olma yetkisini, insan hareketlerinin yalnızca *davranışsal* boyutları üzerinde değil, aynı zamanda niyetler, sebepler, nedenler gibi açıkça *öznel* boyutlarında da güvence altına almaya çalışıyordu. Bu "vakaların büyük bir kısmında asıl faaliyetin, öznel anlamı konusunda suskun bir yarı bilinçlilik ya da hakiki bilinçsizlik evresinde devam ettiğini" gösteriyordu.

> "Bilinçli niyetler" rahatlıkla, eylemin asıl itici gücünü sağlayabilme potansiyeli olan türlü "niyetleri" ve "baskıları" kişinin kendisinden bile saklayabilir. Bu yüzden ... öznel açıdan dürüst olan bir kendi kendini analizin bile sadece göreceli bir

değeri vardır. O zaman bu kişinin bilinçli "niyetinin" somut bir parçası olmamış olsa bile, bu güdüsel durumun farkında olma ve bunu tanımlayıp, analiz etme görevi sosyologlarındır.

Başka bir deyişle, insanlar bilimsel inceleme alanına, maksatlı, gerekçeli varlıklar olma yetileriyle de kabul edilebilirler; tabii niyetlerinin ve maksatlarının ne olduğuna karar verme haklarından feragat etme ya da mahrum bırakılma koşuluyla. Weber'in –akademide çalışmayı hayatının son üç senesi haricinde hep reddetti; o zaman bile eğitmen kadrosundan bir sürü kişinin Birinci Dünya Savaşı'nın ölüm tarlalarına gönderilmek için zorla askere alınması sayesinde kabul eden, çağdaşı– Georg Simmel'i asla affedemediği bir konu, onun kişilerin aşağı "bilinçli niyetleri" ile niyetlerinin bilimsel analistler tarafından yapılan üstün yorumlamalarını birbirleriyle uzlaşmaz zıt konumlara yerleştirmek yerine aynı seviyeye koymasıydı; tabii bunların birbirinden farklı biçimlerini hepten karıştırmıyorsa.

Ama bu odada toplanmış insanların çoğuna muhakkak sıkıcı derecede tanıdık gelen bu hikâyeyi tekrar anlattığımız yeter. Bu hikâyeyi sadece şunu öne sürmek için hatırlattım: onun bilimsel statüsünün kabul edilmesi için yapılan talep, sosyolojinin İdari Akıl'ın beslemesi (ya da daha doğrusu, kendi açık sözlü maksadıyla, beslemelerin kaldıkları bölümün müdiresi) rolünü kapmasının sebeplerinden birisiydi. Bu Akıl'ın beşiği Francis Bacon'ın söz ettiği Süleyman'ın Evi'ndeydi, çıraklık yıllarını Jeremy Bentham'ın Panopticon'unda geçirdi ve daha şimdiden, bizim yaşadığımız devirde, Frederick Winslow Taylor'ın "zaman ve hareket ölçümlerinin", Henry Ford'un taşıyıcı bandının ve Le Corbusier'in evin bir "yaşama makinesi" olduğu fikrinin hayaletlerinin mesken edindikleri sayısız fabrikaya yerleşmişti bile. Bu Akıl, insan niyetlerinin ve tercihlerinin çeşitliliğinin ve farklılığının yalnızca gelip

geçici rahatsız edici etkenler olduğunu varsayıyordu. Düzen kurucu girişimin yapacağı, davranışsal olasılıkların ustaca manipülasyonuyla bir kenara itilmeye mahkûmlardı. Bu manipülasyon, dış etkenlerin ve çerçevenin uygun bir şekilde düzenlenmesi ve bu çeşit manipülasyona direnen bütün özellikleri güçsüz ve konu dışı kılacaktı.

1930'ların sonlarında, doğru bir şekilde *Yönetsel Devrim* olarak adlandırdığı kitabında, James Burnham şöyle bir düşünce ortaya attı: başlangıçta makinelerin sahipleri tarafından işe alınan ve makine başı çalışanlarına talim yaptırmak, onları terbiye etmek, denetlemek ve emek gücünden azami çabayı almakla görevlendirilen yöneticiler, işverenlerinin elinden gerçek gücü almışlardı. Bu sırada da sahipler zamanla hissedarlara dönüşmüşlerdi. Yöneticilerin işe alınmalarının ve maaş almalarının sebebi hizmetleriydi, çünkü savsak ve temelde yarı gönüllü ve dargın emekçilerin her gün denetlenmesi garip ve külfetli bir işti, fabrikaların ve makinelerin sahiplerinin yapmaktan hoşlanmadıkları ve kendilerini bundan kurtarmak için gönüllü olarak cömertçe para ödeyecekleri bir angaryaydı. İş sahiplerinin, paralarını kendilerini böyle getirisi olmayan ve istenmeyen bir işten kurtaracak hizmetlere harcamalarına şaşmamak gerek. Fakat kısa süre sonra ortaya çıktığı gibi, tam da bu "yönetme" işlevi –yani diğer insanları gün be gün yapmak istemedikleri bir şeyi yaptırmaya kandırmak veya zorlamak ve sonunda gereksinimleri kişilik erdemlerine dönüştürmek– gerçek güçtü, önemi olan güçtü. İşe alınan yöneticiler, hakiki patronlara dönüştüler. Güç artık "üretim araçlarına" sahip olanlardansa, "üretim ilişkileri", yani diğer insanların davranışlarını, yönetenlerin elindeydi. Yöneticiler gerçek güç sahiplerine dönüştüler; bu, Karl Marx'ın kapital ve emek arasında gerçekleşmesi an meselesi olan çatışma tasavvurunda öngöremediği bir şeydi, kaderin bir cilvesiydi.

Yönetim esas halinde, kârlı bir endüstriyel sürecin, önceden tasarlanmış bir şekilde kendini tekrarlayan hareketler

yapan, devamlı, sabit bir rota izleyen homeostatik bir makinenin örüntüsünden esinlenerek oluşturulduğu zamanlardan miras kalan biçimiyle, gerçekten de bir angaryaydı. Titiz ve sistemli bir düzenlemeyi ve yakından "panoptik" gözetimi gerektiriyordu. *Hem* yönetilenlerin *hem de* yöneticilerin yaratıcı dürtülerini köreltmesi kaçınılmaz olan, monoton bir rutinin dayatılmasını gerektiriyordu. Bu, sıkıntı ve kendi kendine parlayıp, açık çatışmaya dönüşme tehdidi taşıyan, sürekli kaynayan bir kızgınlık yaratıyordu. Aynı zamanda, "işleri halletmek" için aşırı pahalı ve cidden müsrif bir yöntemdi: disipline edilmemiş işgücü potansiyelini işin gereksinimleri için kullanmak yerine, değerli kaynakları onlara göz açtırmamak ve yaramazlık yapmalarını engellemek için kullanıyordu. Özetle, gündelik yönetim becerikli insanların, güç sahibi insanların değer verip tadını çıkartacağı türden bir görev değildi: bunu yapmaları gereken süreden bir saniye bile daha fazla yapmazlardı ve ellerinin altındaki güç kaynakları göz önüne alınırsa, bu süreye de çok fazla katlanmaları beklenemezdi. Ve katlanmadılar da.

Günümüzdeki "büyük dönüşüm model iki" (bu Karl Polanyi'nin unutulmaz deyimidir), çok övülen ve iyi karşılanan, enerjisini kişilik kaynaklarının tümünden, kötü yönler de dâhil olmak üzere çekerek yola çıkan "deneyim ekonomisi", "yöneticilerin yönetim yükünden kurtulması" anının geldiğini işaret ediyor. James Burnham'ın terimini kullanarak, bunu "Yönetimsel Devrim modeli iki" olarak tarif edebiliriz, ancak bu sefer, güç mevkilerinin sahiplerinin tertiplenmesinde yok denecek kadar az değişiklik oldu. Olan şey devrimdense daha çok darbeyi andırıyor: eski oyunun bırakıldığına ve oyuna yeni kurallar getirildiğine dair tepeden gelen bir açıklama. Devrimi harekete geçiren ve yürüten kişiler başta kalmaya devam etti, hatta koltuklarına eskisinden daha da güvenle kuruldular. Bu devrim onların gücüne güç *katmak* için başlatılmış ve yürütülmüş; onların hâkimiyetini daha da

artırmak ve saltanatlarına, devrim öncesindeki saltanat sürme biçimlerinin yarattığı kızgınlık ve isyana karşı bağışıklık kazandırmak adına yapılmıştı. İkinci yönetim devriminden sonra, yöneticilerin gücü pekiştirildi ve daha önce bağlı oldukları, onları engellemekten öte bir işe yaramayan bağların koparılmasıyla, hemen hemen her zarara dayanıklı hale getirildiler.

Bu ikinci devrimin doruk noktasında, yöneticiler rutin arayışını bir kenara bıraktılar ve artık boş olan odalara kendiliğindenliğin güçlerini davet ettiler. Yönetmeyi reddettiler, bunun yerine mukimlerden, onları dışarı atmakla tehdit ederek, *kendilerini yönetmelerini* istediler. Kira kontratlarını uzatma hakları her daim rekabete tabi oldu: her yılın sonunda, en oyuncu olan ve en iyi performansı sergileyen, bir sonraki yıl için kontrat yenileme hakkını kazandı. Fakat bir sonraki denemeden sağ salim çıkacakları kesin ya da kuvvetli bir olasılık değildi. "Deneyim ekonomisi"nin ziyafet süitinin duvarlarında, "Mene, Tekel, Upharsin" (ölçüldü, tartıldı, dağıtıldı) ibaresinin yerini, "siz *son* başarınız kadar iyisiniz" (fakat sondan bir önceki kadar değil) hatırlatması aldı. Öznelliği, oyunculuğu ve edimselliği ön plana çıkartan "deneyim ekonomisi" çağının kurumları, uzun vadeli planlamayı ve meziyetlerin biriktirilmesini engellemeye mecburdu, bunu istiyordu ve bunu yapmakta başarılı oldu. Bu gerçekten de mukimlerin sürekli hareket halinde ve meşgul olmalarını sağlıyordu; hâlâ hoş karşılandıklarına dair yeni kanıtlar bulmak için hararetli bir arayış içinde olmalıydılar.

Bir taşla iki kuş vuruldu. Bir: gücü elinde bulunduranlar, idari mevkiin nahoş ve bu yüzden zorlarına giden yönlerinden tamamıyla ya da en azından kısmen kurtuldular. İki: çalışanların kendilerinin ya da kişiliklerinin büyük kısmı (doğrudan ya da dolaylı) sömürüye açıldı; yöneticilerin o zamana kadar "emek satın alırken" hazırladıkları paket anlaşma böyle bir sömürüye olanak tanımıyordu. Kendini yöneten "toplu-

luktan ayrılmış" ya da "taşeronlaştırılmış" çalışanlara, yöneticilerinin erişemedikleri kaynaklara erişmeleri konusunda, geleneksel iş kontratlarında patronlarının erişiminin ötesinde tuttukları kendi kişiliklerinin parçalarını kullanmalarında ve işveren kuruluşun amaçlarına hizmet etmek için sarf edilen saatleri saymamak noktasında güvenilebilir. Bu türdeki yeni tip çalışanlara aynı zamanda, eğer yöneticilerinin yönetimi ve doğrudan sorumluluğu altındaki ortak iş ortamına sokmalarına izin verilseydi, iş ortamı için zarar verici olabilecek veya işleri aksatabilecek, ya da en azından uysallaştırılıp, devre dışı bırakılması zor olabilecek kişisel özelliklerini, zararsız, hatta kârlı hale getirmeleri konusunda da güvenilebilir.

Buradaki vaktim, gelişmekte olan "deneyim ekonomisi" ve Nigel Thrift'in deyişiyle, "hareketlilik, akışkanlık, esneklik, kısa ömürlülük mesajlarını veren" yönetim sisteminin eğilimlerini en geniş hatlarıyla anlatmaya bile zar zor yeter. Ayrıca sıvı modern çağın kuruluşlarının tarihini yaşamaya daha başlamadık bile; hikâyesini yazmak çok daha uzun sürecektir. Yapma riski altına girmeye hazır olduğum tek şey, "Yönetimsel Devrim modeli iki"nin tek uğraşımız sosyolojinin statüsü ve geleceğine yapmış olduğu ve muhtemelen yapmaya devam ettiği etkinin, moral bozucu ve utanç verici derecede kısa bir incelemesidir.

Aldatıcı fakat yaygın olan birinci etki, sosyolojinin, kamu alanına ve kamu hizmetleri talebine erişimini kaybettiği yönündeki histir. Bence bu his aldatıcıdır çünkü "kamu alanı" zımnen bir zamanki –örneğin savaş ve refah bürokrasileriyle kurumlaşmış– biçimiyle özdeşleştiriliyor; onun kendi "hizmetleri" de, bilimsel ayartmalar döneminde sosyolojinin sağlamak için eğitildiği ve sağlamaya gönüllü olduğu bilgi türüyle özdeşleştiriliyor. Bu his aynı zamanda daha dönüm noktası niteliğinde bir nedenden ötürü aldatıcıdır. "Büyük Dönüşüm modeli iki"nin sadece bir boyutu olan "Yönetimsel Devrim modeli iki", aslında sosyolojiye eşi görüşmemiş

önemde bir kamusal rol veriyor ve bize (kasıtsız ve bilinçsizce olsa da) eşi görülmemiş boyutta müşteriler sunuyor. Bence tarihte hiçbir zaman bu kadar çok sayıda insanın, sosyolojinin bu kadar fazla ve böylesine hayati ürünler vermesine ihtiyacı olmamıştı.

Dolayısıyla ikinci etki sosyolojinin kendini tanımlamasını, stratejisini ve amacını ya da görevini yeniden belirleme ihtiyacıdır; bu, henüz tam olarak fark ve teslim edilmekten çok uzak olsa da, acil bir ihtiyaçtır. Sosyoloji, yakın tarihinin yarım yüzyılı aşan kısmı boyunca idari akla hizmet etmeye savaşırken kendisini *özgürsüzlüğün bilimi/teknolojisi* olarak tesis etmeye çalıştı. Talcott Parsons'ın meşhur şekilde "Hobbes'cu sorun" olarak adlandırdığı meseleyi, teoride, daha da önemlisi pratikte çözmesi amaçlanan toplumsal ortamı tasarlayacak bir atölye. Bu Hobbes'cu sorun şuydu: belirsiz bir hediye olan özgür irade ile kutsanmış ya da lanetlenmiş insanların, kaideler tarafından yönetilen ve her zaman güdümlemeye elverişli, fakat öngörülebilir davranışlar sergilemeye nasıl teşvik edileceği, zorlanacağı ya da telkin edileceği. Ya da özgür iradenin, başka insanların iradesine boyun eğmeye gönüllü olmakla birleştirileceği, dolayısıyla, la Boétie tarafından modern çağın başlangıcında fark edilen ve öngörülen "gönüllü hizmete" olan eğilimin, nasıl toplumsal teşkilatın en üst prensibi mertebesinde yükseltileceğini bulmak. Özetle, insanların *yapmaya mecbur* oldukları şeyleri yapacak *irade ve gönüllülüklerinin* olmasının nasıl sağlanacağı...

İkinci yönetimsel devrim tarafından desteklenen ve teşvik edilen kaderin hükmüyle bireyselleşmiş toplumumuzda, sosyolojinin, heyecan ve coşku verici bir şans olan, *özgürlüğün bilimi/teknolojisi*ne dönüşme şansı vardır. Yani hukuken sıvı modern zamanların bir parçası olan ve hüküm gereği birey olmuşların, fiilen ve *kendi seçimleriyle* birey olmuşlar seviyesine yükseltilebilmelerini sağlayacak yolların ve araçların bilimine dönüşme fırsatı. Ya da, Jeffrey Alexander'ın seferberlik

çağrısından bir alıntı yapmak gerekirse: sosyolojinin geleceği, en azından yakın geleceği, kendini *insan özgürlüğünün hizmetindeki kültürel siyaset* olarak yeniden kurma ve yeniden vücut bulma çabasında yatar.

Bütün bunların bir sonucu olarak, akademik topluma on yıllardır egemen olmuş sosyoloji tipi, geçmişin yönetimsel aklının talepleri ve beklentilerinin kalıbına uygun yapılmış sosyoloji, kendisini işten atılmış olarak buldu. Onun temel ürünlerini almak isteyecek çok az müşteri kaldı. Bunalımı bu yüzden... Bazı saygıdeğer Amerikalı sosyologlar "kamu alanıyla" iletişimlerinin koptuğundan yakınıyorlar ve bu bağın tekrar kurulup kurulamayacağını merak ediyorlar. Fakat şunun hakkında ne yapalım: "kamu alanının" sadece belli bir bölümü "insan mühendisliği" işinden çıktı, kaçtı ya da oradaki yatırımlarını geri çekti. Günümüzdeki korkular, sosyolojinin, müşterilerini kaybetmiş ve hızla kaybetmeye devam eden bir iş alanında, tek taraflı olarak aşırı uzmanlaşmasının bir sonucudur. Fakat bu sosyoloji yapmanın olası yollarından sadece birisiydi ve itiraf edeyim ki, benim kendi adıma çöküşünün yasını tutmaya ya da hayıflanmaya meyilli olmadığım bir türüydü.

Bence her zaman olduğu gibi şimdi de sosyolojinin değişen dünyaya ayak uydurmaktan başka çaresi yok; öteki türlü alakasını kaybetmekten daha ucuza kurtulamaz. Fakat aynı zamanda bugün yaşadığımız bu "başka çaresi yok" çıkmazının kesinlikle çaresizlik hissini doğurmaması gerektiğini düşünüyorum. Tam aksine. Kısa, fakat krizlerin patlak vermesine ve önemli kararların alınmasına sahne olan tarihimizde, daha asil, daha yüksek ve ahlaki açıdan takdire şayan hiçbir görev, bilim dalımıza bu kadar büyük bir ısrarla ve aynı zamanda bu kadar gerçekçi bir şekilde verilmedi. Hegel'in iki yüzyıl önce önerdiği gibi, insanın kendine erişecek başlıca bir hedef ve kalıcı bir uğraş belirlediği başka zamanlarda bile böyle bir şey olmadı.

Yakın dönemdeki sıvı modern bireyselleşme sürecinde, "muhayyel bütünlüğün" tepelerinden, bireysel olarak yürütülen (Anthony Giddens'ın terimini kullanmak gerekirse) "yaşam politikasının" kazanına bırakılan bir hayati işlev ve ödev de, tüm pratik niyetler ve amaçlar için, gerçeğin doğrulanması ve anlamın üretilmesi göreviydi. Tabii ki bu, bireyler tarafından doğrulanacak gerçeklerin ve bireylerin onların anlamını şekillendirmekte kullanacağı hammaddelerin artık *toplumsal* olarak tedarik edilmeyeceği anlamına gelmiyor; fakat artık umumi hükümler yerine daha çok medya ve piyasa aracılığıyla tedarik edildikleri ve *astları ikna etmek* yerine, *müşterileri cezbetmek* için tasarlandıkları anlamına geliyor. Seçim yapma görevi ile seçimin neticelerinin sorumlulukları artık bireylerin üstüne düşüyor ve bu yükün artık bireyler tarafından taşınması gerekiyor.

Amerikalıların bir zamanlar dedikleri gibi bu yepyeni bir oyun, yani hakkında az şey bildiğimiz, tamamen farklı bir durum. Kendine özgü vaatleri var; özellikle ahlak anlayışını, etik emirlere uymaktansa, diğerlerinin refahından bireyin koşulsuz şartsız sorumlu olmasına dönüştürmek. Fakat aynı zamanda tehlikeler ve risklerle dolu bir yaşam kehanetinde bulunuyor. Bireyleri (yani hepimizi) akut ve büyük olasılıkla çaresiz bir kararsızlık ve belirsizlik hali içine sokuyor. Ezberlenmiş görüşler ve edinilmiş beceriler genelde eylemler için yetersiz ve genelde hatalı, hatta aldatıcı rehberler olduğundan; var olan bilgi bunu özümseyecek bireysel kapasiteyi aştığından ve özümsenmiş parça ise genelde durumu anlamak için gerekenden –yani bir sonraki hamleye karar vermek için gerekli bilgiden– daha az olduğundan kırılganlık, geçicilik ve gelişigüzellik şu ana kadar insanın doğal yaşam ortamının koşulları olmuşlardır ve belki de daha uzunca süre olacaklardır. İşte bu yüzden sosyolojinin, bu tipten insan deneyimiyle daima diyaloğa girmesi gerekir.

Bence biz sosyologların bu diyalog içerisinde gerçekleştirmemiz istenen çifte görev, *aşina olanı yabancılaştırmak* ve *ya-*

bancı olanı aşinalaştırmaktır (uysallaştırmak, evcilleştirmek). İki görev de, bireysel deneyim vasıtasıyla elde edilmiş kaynaklar tarafından kapsamlı olarak incelenmek, tam olarak taranmak ve kavranmak için çok geniş olan, bağlar, etkiler ve bağımlılıkların oluşturduğu ağları incelemeye açmakta hünerli olmayı gerektirir. Aynı zamanda en iyi şekilde İngiliz roman yazarı E. M. Forster'ın "sadece bağlamak" tabiriyle açıklanabilecek hünerler gerektirirler: örneğin, bizim çağımızda bölüm bölüm ve bireysel olarak yaşanan; bireysel olarak alınan riskler ve bireysel olarak sağlanan çıkarlar hesap edilerek yaşanan dünyanın, *Lebenswelt*'in dağınıklığı ve kopukluğuyla ünlü görüntülerini yeniden birleştirip, tek parça yapma hünerini. Son –fakat en az diğerleri kadar önemli– olarak, "doxa"yı –kendisi aracılığıyla düşündüğümüz, fakat kendisi hakkında düşünmediğimiz bilgiyi– açığa çıkartma hünerine ihtiyaç duyarlar. Onları bilinçaltının bulanık derinliklerinden çıkartacak ve böylelikle daimi bir eleştirel inceleme sürecini mümkün kılıp, harekete geçirecek ve hatta belki içerikleri üzerinde, şu anda onları bilmeden kullanıp, sahip olduklarının farkında olmayanlar tarafından bilinçli kontrol sağlanmasını sağlayacak bir hünere. Başka bir deyişle, onların ihtiyacı *diyalog* sanatıdır.

Diyalog tabii ki zor bir sanattır. Tarafların meseleleri kendi istedikleri tarafa çekmelerindense, karşılıklı olarak meselelere açıklık getirme niyetiyle sohbete oturmaları anlamına gelir; seslerin sayısını azaltmaktansa çoğaltmak; geniş çaplı oybirliği (tektanrıcı hayallerin patavatsız baskıcılıklarından arındırılmış o yadigârı) elde etmeyi hedeflemektense, olasılıklar kümesini genişletmek; karşı tarafın yenilmesini sağlamaktansa, karşılıklı anlayışı sağlamaya çalışmak ve neticede, sohbeti bitirme isteği yerine, onu devam ettirme dileğiyle hareket etmek. Bu sanatta uzmanlaşmak çok vakit alır, onu uygulama ise çok daha fazla. İki girişim de, ne uzmanlaşma ne de uygulama bir arada, yaşamlarımızı kolaylaştırma sözü vermezler. Fakat yaşamlarımızı daha ilgi çekici, bizim için daha tatmin

edici ve diğer insanlar için daha faydalı hale getirmeye; ve profesyonel ortamdaki zevksiz işlerimizi, daimi ve hiç bitmeyen bir keşif serüvenine dönüştürmeye söz verirler.

Daha fazla vaktinizi, arzının talebiyle ters orantılı olmasıyla namlı o en değerli kaynağınızı çalmayayım; konuşmamı bitiriyorum. Konuşulması gereken çoğu şey konuşmamın dışında bırakıldı ve eminim ki konuşmamda cevaplardan çok daha fazla soru buldunuz. Ama buyurun: rotasını, beceriksizce çizmeye çalıştığım sefere çıkmaya karar verirsek olaylar bundan sonra böyle olacak. O zaman geriye söylenecek tek bir şey kalıyor, *iyi yolculuklar*!

Notlar

Giriş

1 Bu ve sonraki alıntılar David Gonzalez "From margins of society to centre of the tragedy", *New York Times*, 2 Eylül 2005 yazısından alındı

2 Benim *Harcanan Yaşamlar*, Polity, 2004 kitabıma bakın

1

Bu bölümde "Ot agory k rynku – i kuda potom?" *Svobodnaya Mysl* 8 (2009) makalemden yararlanmama izin verildiği için müteşekkirim.

1 Albert O. Hirschman, *Exit, Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*, Harvard University Press, 1970.

2 T. H. Marshall, *Citizenship and Social Class and Other Essays*, Cambridge University Press, 1950.

3 John Kenneth Galbraith'in diğer çalışmalarının yanı sıra, *Culture of Contentment*, Houghton Mifflin, 1992 eserine bakın.

4 Oliver James, "Selfish capitalism is bad for our mental health", *Guardian*, 3 Ocak 2008.

5 Laurent Bonell, "L'antiterrorisme en France, un system liberticide", *Le Monde*, Eylül 2008.

6 Jacques Attali, *La Voie humaine*, Fayard 2004.

7 Joseph Stiglitz, "Trade imbalances", *Guardian*, 15 Ağustos 2003.

2

Bu bölümde *Thesis Eleven* 3'e (2009) katkımdan yararlanmama izin verildiği için müteşekkirim.

1 Daniel Bell, *The Cultural Contradictions of Capitalism*, Heinemann, 1976, sf. 4.
2 Leonidas Donskis, *Troubled Identity and the Modern World*, Palgrave, 2009, sf. 139
3 Bkz. F. Feher, Agnes Heller ve G. Markus, *Dictatorship over Needs*, Blackweel, 1983.
4 Bkz. Vladimir Voinovich, *Moscow 2042*, Harvest Books, 1987 (Rusça orijinali 1986).
5 Bkz. Amelia Gentleman, "Indian election: challenge of narrowing shaming gulf between wealth and want", *Guardian*, 12 Mayıs 2009.
6 Bkz. Larry Elliott ve Polly Curtis, "Gap between rich and poor widest since 60s", *Guardian*, 8 Mayıs 2009.

3

1 Michael Crozier, The *Bureaucratic Phenomenon*, Tavistock, 1964.
2 Nigel Thrift, "The rise of soft capitalism", *Cultural Values* (Nisan 1997), sf. 52.
3 Bkz. Glenn Firebaugh, *The New Geography of Global Income Inequality*, Harvard University Press, 2003.

4

1 Bkz. Ulrich Beck, *Risiko Gesellschaft. Auf dem Weg in einere andere Moderne*, Suhrkamp, 1986; burada Mark Ritter'in çevirisi, *Risk Society*, Sage, 1992, sf. 137'den alıntı yapıldı.
2 Cf. Nathaniel Herzberg ve Cécile Prieur, "Lionel Jospin et le "piège" sécuritaire", *Le Monde*, 5-6 Mayıs 2002.

3 Donald G. McNeil Jr. "Politicians pander to fear of crime", *New York Times*, 5-6 Mayıs 2002 tarafından alıntılandı.
4 Jonathan Littell, *Les Bienveillantes*, Gallimard, 2006'daki anlatıcı tarafından belirtildiği gibi, burada Charlotte Mandell'in İngilizce Çevirisi, *The Kindly Ones*, Chatto & Windus, 2009, sf. 390'dan alıntılanmıştır.
5 Teresa Caldeira, "Fortified enclaves: the new urban segregation", *Public Culture* 8(2) (1996), sf. 303-28.
6 Nan Elin, "Shelter from the storm, or form follows fear and vice versa", (iç.) Nan Elin (ed.), *Architecture of Fear*, Princeton Architectural Press, 1997, sf. 13,26.
7 Steven Flusty, "Building paranoia", Elin, *Architecture of Fear*, içinde, sf. 48-52.
8 Richard Sennett, *The Uses of Disorder: Personal Identity and City Life*, Faber & Faber, 1996, sf. 39,42.
9 Oscar Newman, *Defensible Space: People and Design in the Violent City*, London: Architectural Press, 1973.
10 Anna Minton, *Ground Control: Fear and Happiness in the Twenty-First-Century City*, Penguin, 2009, sf. 171.
11 Bkz. Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities*, Random House, 1961.

6

Bu bölümde Harry Blatterer, Pauline Johnson ve Maria R. Markus (editörler), *Modern Privacy: Shifting Boundaries, New Forms*, Palgrave Macmillan, 2010, içinde yer alan "Privacy, secrecy, intimacy, human bonds, utopia – and other collateral casualties of liquid modernity" adlı benim kaleme aldığım bölümden yararlanmama izin verildiği için müteşekkirim.

1 Bkz. Georg Simmel, "Zur Psychologie der Mode. Soziologische Studie", Simmel, *Gesamtausgabe*, Suhrkamp, 1992, cilt 5 içinde.

7

Bu bölümde Michelina Borsari (ed.) tarafından hazırlanan ve 2010'da yayınlanan *Sulla Fortuna, Paginette del Festival Filosofia* adlı eser içinde yer alan "Sorte e individualizzazione dei rimedi" adlı benim kaleme aldığım yazıdan yararlanmama izin verildiği için müteşekkirim.

8

Bu bölümde *Theory, Culture & Society* 26(1) (2010): 71-91 içinde yer alan "Seeking in modern Athens an answer to the ancient Jerusalem question" başlıklı makalemden yararlanmama izin verildiği için müteşekkirim.

1 Carl Schmitt, *Poltische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*, Duncker &Humboldt, 1922, burada George Schwab'ın çevirisinden alıntı yapıldı, *Political Theology*, University of Chicago Press, 1985, sf. 36, 10, vurgular eklendi.

2 Bkz. Mikail Bakhtin, *Rabelais and His World*, MIT Press, 1968 (Rusça orijinali 1965'te yayınlandı). Ayrıca Ken Hirschkop'un "Fear and democracy: an essay on Bakhtin's theory of carnival", *Associations* 1 (1997), sf. 209-34'deki uygun çevirisi.

3 Carl Schmitt,*Theorie des Partisanen, Zwischenbemerkung zum Begriff des Politischen*, Duncker & Humboldt, 1963, sf. 80. Giorgio Agamben, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Stanford University Press, 1988i sf. 137'deki tartışmaya bkz.

4 Schmitt, *Political Theology*, sf. 19-21, vurgu eklendi. Agamben, *Homo Sacer*, sf. 15'deki tartışmaya bkz.

5 Agamben, *Homo Sacer*, sf. 18, vurgu eklendi.

6 Susan Neiman, *Evil in Modern Thought: An Alternative History of Philosophy*, Princeton University Press, 2002; Jean-Pierre Dupuy, *Petite métaphysique des tsunamis*, Seuil, 2005.

7 Jean-Jacques Rousseau, "Lettre à Monsieur de Voltaire", in *Oeuvres complètes*, Pléiade, 1959, cilt 4, sf. 1062.

8 Neiman, *Evil in Modern Thought*, sf. 230, vurgu eklendi.
9 A.g.e., sf. 240, 281.
10 Başka bir deyişle, masumlar ve suçlular kaçınılmaz kötülüğe benzer şekilde maruz kaldı.
11 Ernst-Wolfgang Böckenförde, *Recht, Staat, Freiheit*, Suhrkamp, 1991, sf. 112.
12 Bkz. Jan-Werner Müller, *A Dangerous Mind: Carl Schmitt in Post-war Europea Thought*, Yale University Press, 2003, sf. 4-5.
13 Schmitt, *Political Theology*, sf. 37.
14 A.g.e., sf. 48.
15 Carl Schmitt, *The Concept of the Political*, çeviri George Schwab (*Der Begriff des Politischen*'den), University of Chicago Press, 2007, sf. 26.
16 A.g.e., sf. 27.
17 Bkz. Beck, *Risk Society*, sf. 137.
18 Bkz. *USA Today*, 11 Haziran 2002, özellikle "Al-Qaeda operative tipped off plot", "US: dirty bomb plot foiled" ve "Dirty bomb plot: 'The future is here I'm afraid'".
19 Sidney Blumenthal, "Bush's war on professionals', Salon.com, 5 Ocak 2006, www.salon.com/opinoin/blumenthal/2006/01/05/spying/index.html?x.
20 Bob Herbert, "America the fearful", *New York Times*, 15 Mayıs 2006, sf. 25.
21 Henry A. Giroux, "Beyond the biopolitics of disposability: rethinking neoliberalism in the new gilded age", *Social Identities* 14(5) (Eylül 2008), sf. 587-620.
22 McNeil, "Politicians pander to fear of crime", yukarıda alıntılandığı gibi.
23 Bkz. Walter Benjamin, "On the concept of History," (iç.) *Selected Writings*, ed. Howard Eiland ve Michael W. Jennings, Harvard University Press, 2003, cilt 4.
24 Bkz. Giorgio Agamben, *Stato di eccezione*, Bollati Boringhieri, 2003; burada Kevin Attell'in İngilizce çevirisinden alıntılandı, *State of Exception*, University of Chicago Press, 2005, sf. 2-4.

9

1 Burada Frederick Davies'in İngilizce çevirisinden alıntılandı, *The Gods Will Have Blood*, Penguin Classics, 1979.
2 Bkz. Milan Kundera, *The Curtain: An Essay in Seven Parts*, çev. Linda Asher, Faber & Faber, 2007, sf. 92, 123, 110.
3 Bkz. Émile Cioran, *Précis de decomposition*, Gallimard, 1949.
4 Friedrich Nietzsche, *The Antichrist*, *çev.* Anthony M. Ludovici, Prometheus Books, 2000, sf. 4.
5 Friedrich Nietzsche, *Ecce Homo*, çev. R. J. Hollingdale, Penguin, 1979, sf. 97.
6 Friedrich Nietzsche, *Thus Spoke Zarathustra*, çev. R. J. Hollingdale, Penguin, 2003, sf. 204.
7 Philip Zimbardo'nun *The Lucifer Effect* (Rider, 2009) adlı eserinin alt başlığı.
8 Littell, *The Kindly Ones*. Orijinal Fransız başlık *Les Bienveillantes* ve Almanca çevirisinin başlığı, *Die Wohlgesinnten*, istenilen yorumu İngilizce çeviriden daha iyi veriyor gibiler. "İyi dilekte bulunanlar" hatta daha iyisi, "Müşfikler" gibi bir başlık asıl niyete çok daha sadık olurdu.
9 Brecht'i başka kelimelerle açıklamak gerekirse: "Önce tıkınma, sonra ahlak."
10 Bkz. Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, Deutsch, 1986, sf. 338.
11 Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*, Viking, 1964, sf. 35.
12 Littell, *The Kindly Ones*, sf. 569-70.
13 A.g.e. sf. 565.
14 John Steiner, "The SS yesterday and today: a sociopsychological view", Joel E. Dinsdale (ed.), *Survivors, Victims and Perpetrators*, Hemisphere, 1980, içinde, sf. 431.
15 Bkz. Craig Haney, Curtis Banks ve Philip Zimbardo, "Interpersonal dynamics in a simulated prison", *International Journal of Criminology and Penology*, 1973, sf. 69-97.
16 Bütün tartışma için, bkz. Zygmund Bauman, *Modernity and the Holocaust*, Polity, 1989, Bölüm 6.

17 Bkz. Christopher R. Browning, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*, Penguin, 2001.

18 W. G. Sebald, *On the Natural History of Destruction*, çev. Anthea Bell, Hamish Hamilton, 2003.

19 A.g.e., sf. 65.

20 A.g.e., sf. 18.

21 Bkz. Günther Anders, *Wir Eichmannsöhne* (1964, 1988), burada Fransızca basımından çevrildi, *Nous, fils d'Eichmann*, Rivages, 2003, sf. 47.

22 Bkz. Hermann Knell, *To Destroy a City: Strategic Bombing and Its Human Consequences in World War II*, Da Capo Press, 2003, özellikle sf. 25 ve 330-1.

23 Enzo Traverso, *La Violence nazie. Une généalogie européenne*, La Fabrique, 2003.

24 Anders, *Nous, fils d'Eichmann*, sf. 108.

25 Joseph Roth, *Juden auf Wanderschaft*'ta, brada Michael Hoffmann'ın çevirisinden alıntılandı, *The Wandering Jews*, Grantha Books, 2001, sf. 125.

26 Bkz. Günther Anders, *Wenn ich verzweifelt bin, was geh't mich an?* (1977), burada Fransızca çevirisinden alıntılandı, *Et si je suis désespéré, que voulez-vous que j'y fasse?*, Éditions Allia, 2007, sf. 65-6.

27 Bkz. Günher Anders, *Der Mann auf der Brucke*, C. H. Beck, 1959, sf. 144.

28 Bkz. Günther Anders, *Le Tempts de la fin*, L'Herne, 2007 (ilk hali 1960'ta), sf. 52-3.

29 Bkz. Günther Anders, *Die Antiquiertheit des Menschen. Über di Seele im Zeitalter der zweiten industriellen Revolution*, C. H. Beck, 1956, burada Fransızca basımından çevrildi, *L'Obsolescence de l'Homme. Sur l'âme à l'époque de la deuxième révolution industrielle*, Encyclopédie des Nuisances, 2002, sf. 37-40.

30 Bkz. Anders, *Et si je suis désespéré*, sf. 67-8.

31 Bkz. Anders, *Wenn ich verzweifelt bin*, sf. 100.

32 A.g.e., sf. 92.

10

Bu bölüm ilk kez Almanca bir makale olarak Bavyera Eyalet Operası'nın Alban Berg'in Wozzeck operasının 2008-9 prodüksiyonuna eşlik eden bir kitapçık olarak basıldı.

1 Polly Toynbee ve David Walker, "Meet the rich", *Guardian*, 4 Ağustos 2008.
2 Bkz. Dennis Smith, *Globalization: The Hidden Agenda*, Polty, 2006, sf. 38.
3 A.g.e., sf. 37.

11

Bu bölüm, 2010'un Temmuz ayında Gothenburg'da toplanan On Yedinci ISA Dünya Sosyoloji Kongresi'ndeki, Uluslararası Çalışmalar Kurumu'nun, Sosyolojik Teoriye Güzide Katkı Ödülü'nün kabulü dolayısıyla hazırlanmış bir makaleye dayanır.

Dizin

T

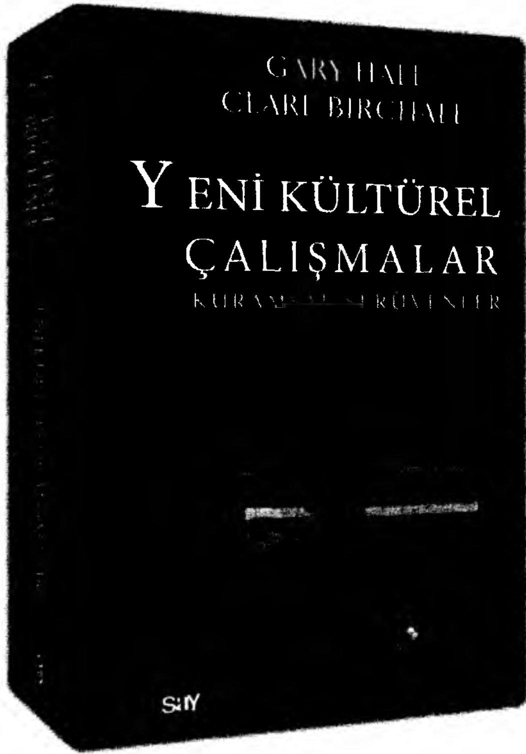
U

V

W

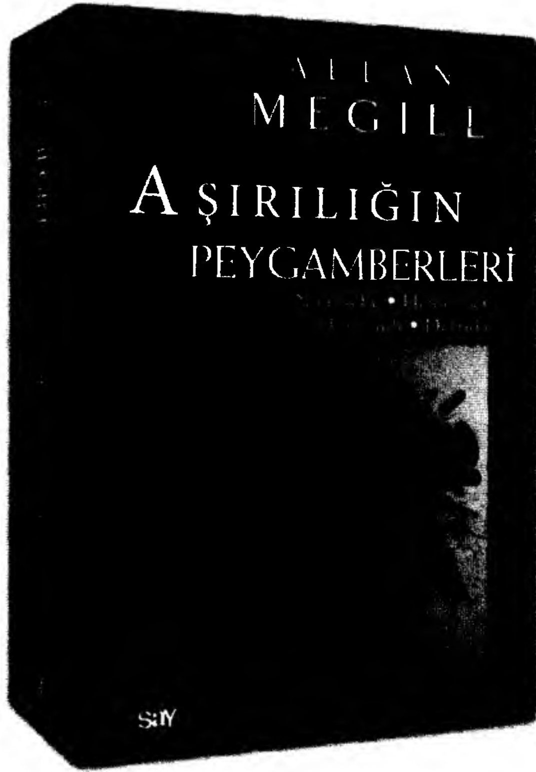
Y

Z

Gary Hall ve Clare Birchall tarafından derlenen Yeni Kültürel Çalışmalar: Kuramsal Serüvenler, yeni kuramsal serüvenler, yeni kuramcılar, yeni dönüşümler ve yeni serüvenler ana başlıkları altında yaşadığımız yüzyılın kuramla olan ilişkisine farklı açılardan bir bakış getiriyor. Kültürel çalışmalar alanında, "kuram"ın geçmişe, bugüne ve geleceğe dair rolünü belirlemeye çalışırken yeni yönler ve çalışma alanlarını keşfe çıkıyor.

Jacques Derrida ve Yapısöküm / Gilles Deleuze'ün Felsefesi / Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'un Radikal Demokratik Post-Marksizmi / Tekno-Bilim Üzerine Dona Haraway / Biyosiyaset Üzerine Giorgio Agamben / Slavoj Žižek'in Hegelci Lacancılığı / Emmanuel Levinas'ın ve Alan Badiou'nun Etik Felsefeleri / George Bataille'ın Genel Tüketim Ekonomisi / Friedrich Kittler ve Niklas Luhmann'ın Alman Medya Kuramı

Bu kitapta dört düşünüre dair bir yorum sunuyorum: Nietzsche, Heidegger, Foucault ve Derrida. Bu düşünürleri daha geniş bir bağlama, 20. yüzyıl düşünce ve sanatının en özgün ve yaratıcı yönlerinin büyük kısmının kaynağı olmuş olan kriz-odaklı modernizm ve postmodernizm bağlamına yerleştirmeye çalışıyorum. Aslında, bunun her sayfada bariz bir biçimde görüldüğü söylenemeyecekse de, modernizm ve postmodernizm hakkında bir kitap bu.

Allan Megill

Aşırılığın peygamberleri, dünyamıza çarpıtıcı bir ayna tutarlar; ama gerektiği şekilde bakıldığında, bize bu dünya hakkında ve onu ya da kendimizi değiştirme imkânları hakkında bir şeyler söyleyebilecek olan bir aynadır bu.

Modern Düşünce Dizisi

Modernite ve Bireysel Kimlik
A. Giddens

Otoritaryen Kişilik Üstüne
Theodor W. Adorno

Sosyolojinin Savunusu
A. Giddens

Doğal Hak ve Tarih
Leo Straus

Modernite Versus Postmodernite
Mehmet Küçük

Tarihte Anlam
Karl Löwith

Leonardo'dan Hegel'e Batı Düşünce Tarihi
J. Bronowski - B. Mazlish

Şeffaf Toplum
Gianni Vattimo

Aşırılığın Peygamleri
Allan Megill

Yeni Kültürel Çalışmalar Kuramsal Serüvenler
Gary Hall - Clare Birchall

Eşitsizliğin artışı hemen hiçbir zaman ekonomik bir sorunun habercisinden öte bir durum olarak değerlendirilmez. Eşitsizliğin toplumun bütününe verebileceği zararların tartışıldığı görece nadir anlarda ise, vurgulanan çoğunlukla asayiş ve düzenin bundan ne yönde etkilenebileceğidir. Ancak bu sorunun bireylerin fiziksel ve ruhsal sağlığını, günlük yaşam kalitesini, siyasal yaşama katılımın gidişatını ve toplumu birleştiren bağların gücünü ne boyutta tehdit ettiği görmezden gelinir. Hatta ve hatta toplumun refah seviyesinin, karşılaşılan engelleri aşabilmekteki dirayetinin ve bunu kollamakla mükellef yönetici kesiminin başarısının veya başarısızlığının yegâne göstergesi, sıklıkla bireylerin ortalama geliri ve varlığı olarak kabul edilir; gelir dağılımındaki eşitsizliğin boyutu hesaba katılmaz. Bu tercihten çıkarılması gereken anlam, eşitsizliğin kendi içinde ne toplum için bir tehdit, ne de toplumun bütününü etkileyen sorunların kaynaklarından biri olarak algılanmadığıdır.

Zygmunt Bauman bu kitabında bir modernite projesi olan ilerlemenin iki cephede iflas edişini ele alıyor ve modernitenin sosyalizm sürümünün eşitlik vaadiyle yola çıkıp diktatörlükle son bulduğunu; kapitalizm sürümünün ise sermayenin uluslararası hukukun yeterli yaptırım gücüne sahip olmadığı koşullarda ilkel sermaye birikimi dönemindeki acımasız mantığına geri dönmeye çalıştığını vurguluyor.

ISBN 978-605-02-0214-4
SAY YAYINLARI